

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

MEDDELANDEN FRÅN EKONOMISK - HISTORISKA INSTITUTIONEN
VID GÖTEBORGS UNIVERSITET

19

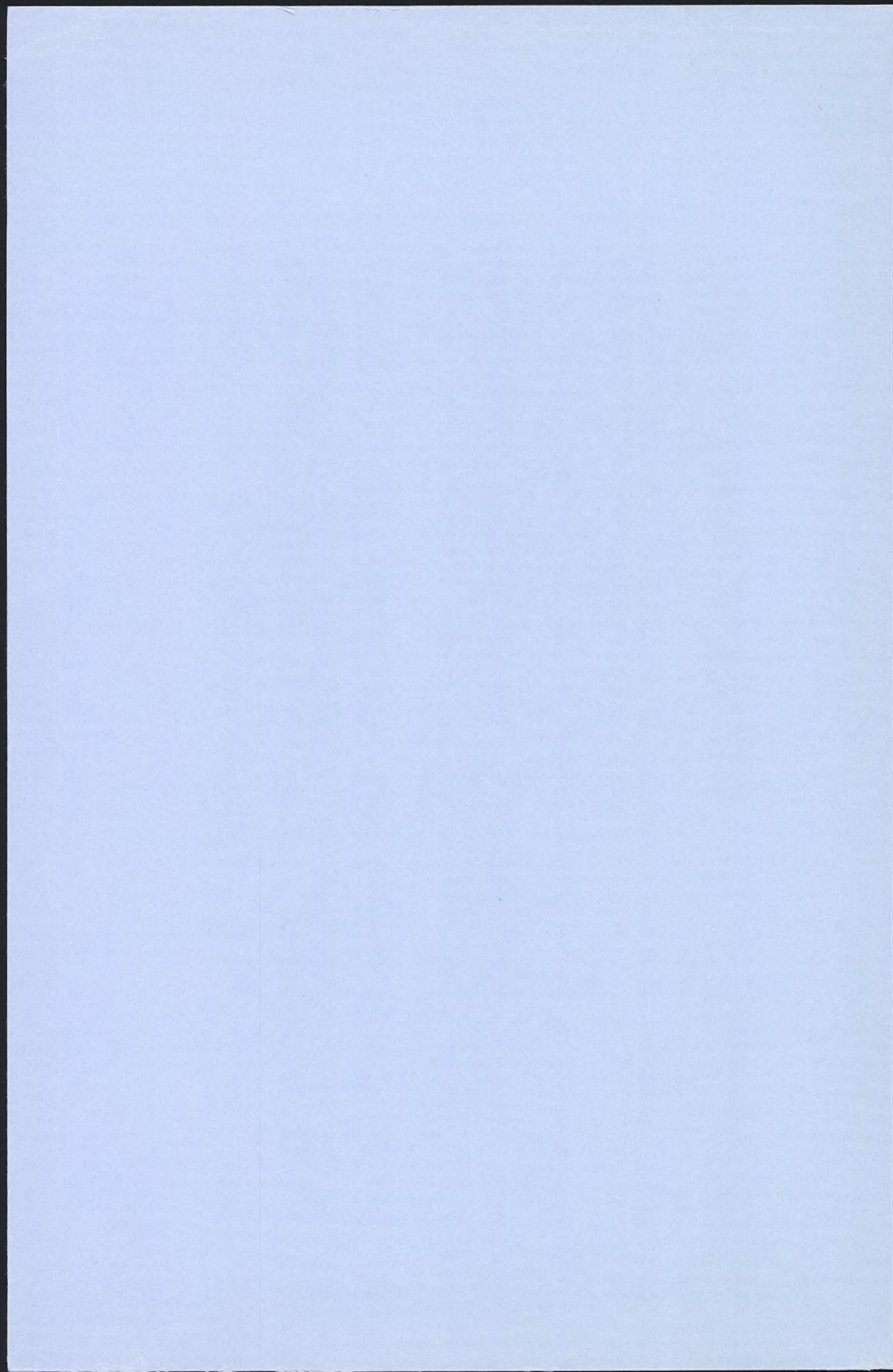
LÖNEPOLITIK
OCH
LÖNESTRUKTUR

Göteborgs verkstadsarbetare 1920—1949

AV

ULF OLSSON

GÖTEBORG
1970

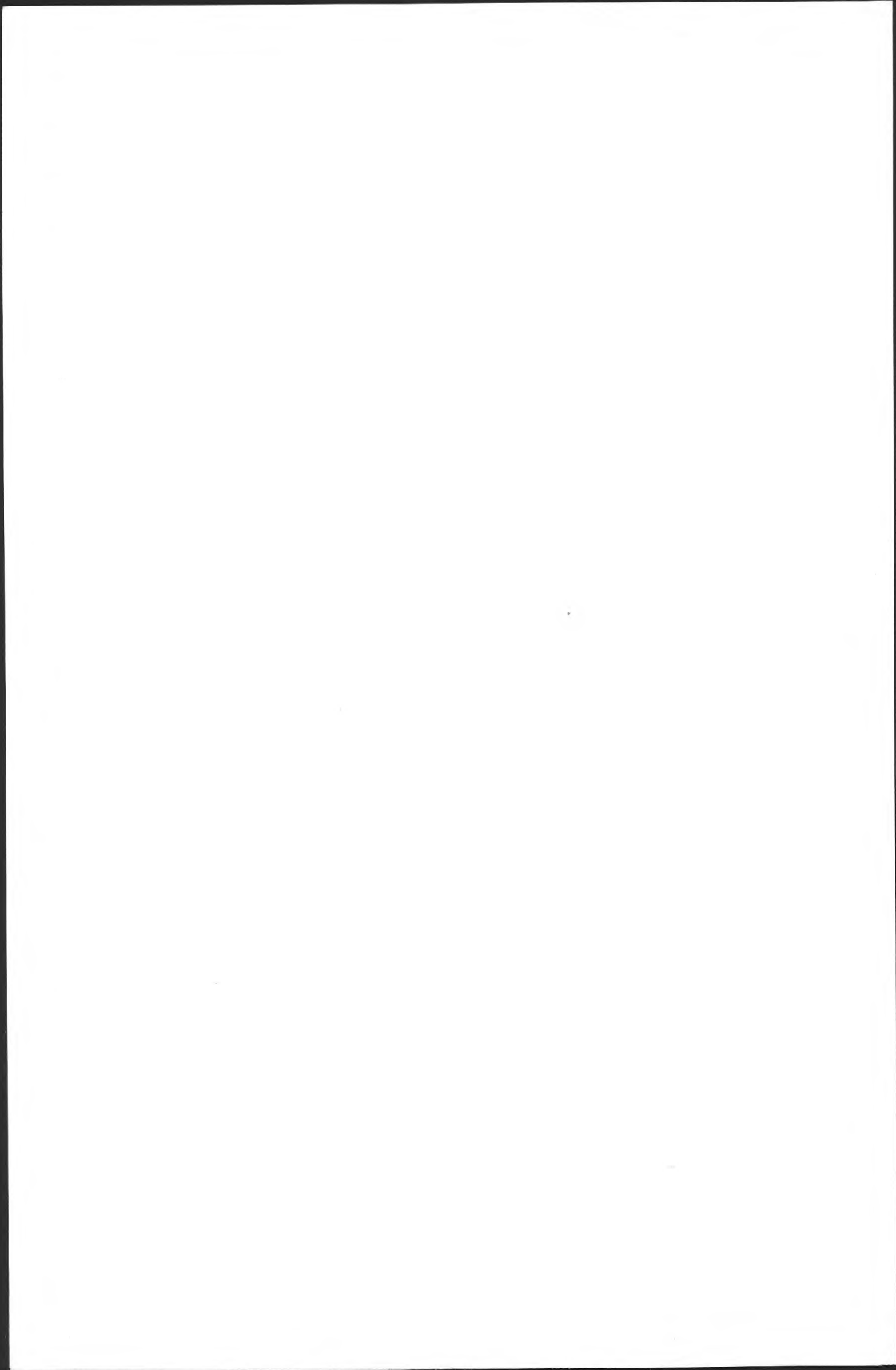
LÖNEPOLITIK
OCH
LÖNESTRUKTUR

Göteborgs verkstadsarbetare 1920—1949

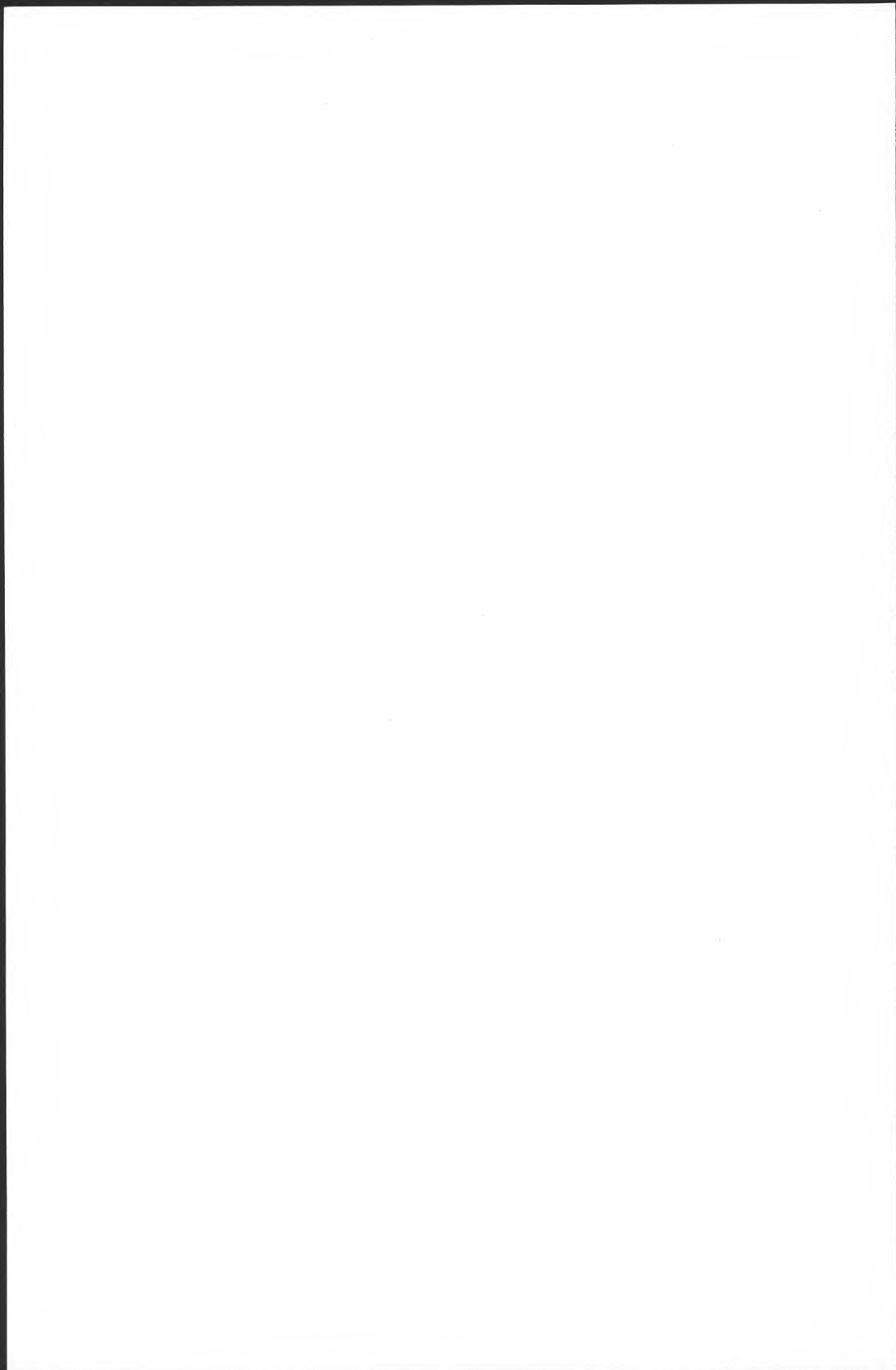
AKADEMISK AVHANDLING
SOM MED VEDERBÖRLIGT TILLSTÅND
AV SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FAKULTETEN
VID GÖTEBORGS UNIVERSITET FÖR AVLÄGGANDE
AV FILOSOFIE DOKTORSEXAMEN
FRAMLÄGGES TILL OFFENTLIG GRANSKNING
ONSDAGEN DEN 27 MAJ 1970 KL. 10,00
PÅ EKONOMISK-HISTORISKA INSTITUTIONEN
STORA NYGATAN 23-25, GÖTEBORG.

AV
ULF OLSSON
FIL. LIC.

GÖTEBORG
ELANDERS BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG
1970

LÖNEPOLITIK OCH LÖNESTRUKTUR

MEDDELANDEN FRÅN EKONOMISK - HISTORISKA INSTITUTIONEN
VID GÖTEBORGS UNIVERSITET

19

LÖNEPOLITIK
OCH
LÖNESTRUKTUR

Göteborgs verkstadsarbetare 1920—1949

AV

ULF OLSSON

WITH A SUMMARY IN ENGLISH

GÖTEBORG

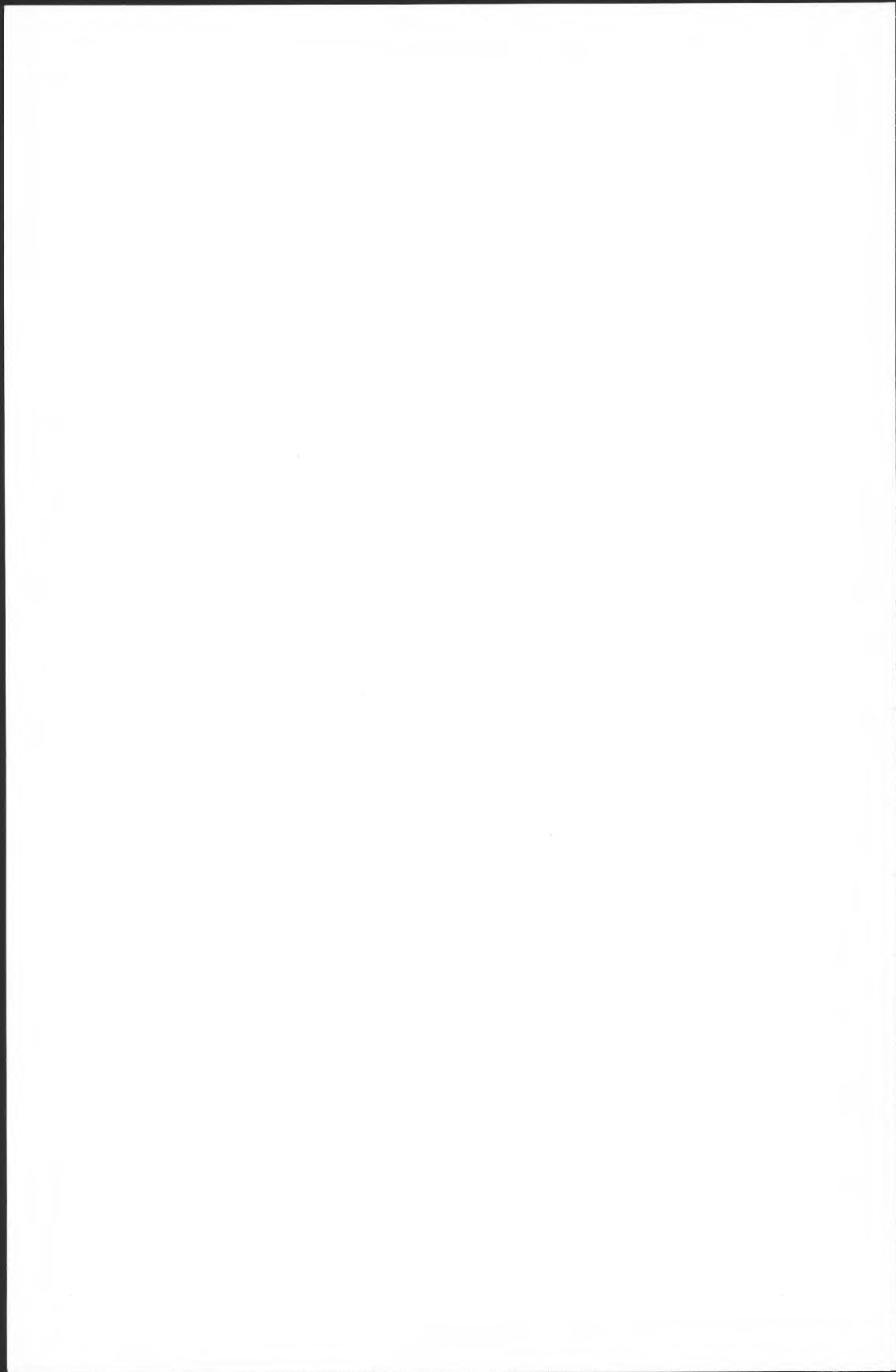
1970

Det svenska välståndets utveckling 1925—1960

GÖTEBORG 1970
ELANDERS BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG

Till Kerstin

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förteckning över tabeller och diagram	8
Förord	13
Inledning	14
Kap. 1. Verkstadsindustrins villkor	16
1.1. Konjunkturer	16
1.2. Arbetsmarknad	17
Kap. 2. Lönepolitik och avtal	23
2.1. De avtalsslutande organisationerna	23
2.2. Verkstadsföreningen och lönestrukturen	25
2.2.1. Organisationens förhållande till medlemmarna	25
2.2.2. Minimilöner	31
2.2.3. Sammanfattning	35
2.3. Metallindustriarbetareförbundet och lönestrukturen	36
2.3.1. Lönepolitikens utformning	36
2.3.2. Förbundets lönepolitik	37
2.4. Dyrtdstillägg 1940-1949	46
2.5. De centrala avtalens förändringar	49
Kap. 3. Lönestrukturen för Göteborgs verkstadsarbetare	53
3.1. Källmaterialet	53
3.1.1. Insamling och gruppering	53
3.1.2. Representativitet	54
3.1.3. Källmaterialets tillförlitlighet och karaktär	60
3.1.4. Sammanfattning	63
3.2. Kompetensgruppernas relativa löneutveckling	64
3.2.1. Redovisning	64

3.2.2. Analys	71
3.2.2.1. Definitionerna	71
3.2.2.2. Avtalsbestämmelser	72
3.2.2.3. Gruppernas storleksutveckling	75
3.2.2.4. Rationaliseringens inverkan på andelen yrkes- arbetare	77
3.2.2.5. Kompetensgruppernas kvantitativa utveckling och lönestrukturen	81
3.2.2.6. Sammanfattning	82
3.3. Lön i relation till ålder	82
3.3.1. Inledning	82
3.3.2. Redovisning	83
3.3.2.1. Arbetare i åldern 21-59 år	83
3.3.2.2. Under- och överåriga arbetare	89
3.3.2.3. Unga och vuxna arbetare	91
3.3.3. Analys	93
3.3.3.1. Yngre arbetare	93
3.3.3.1.1. Avtalsbestämmelser	93
3.3.3.1.2. Underårigas andel av arbetarstammen	98
3.3.3.1.3. Sysselsättningens betydelse för löne- strukturen	99
3.3.3.1.4. Arbetsmarknad	104
3.3.3.2. Vuxna och äldre arbetare	105
3.3.3.2.1. Avtalsbestämmelser	105
3.3.3.2.2. Överårigas andel av arbetarstammen och ålder	105
3.3.3.2.3. Sysselsättningens betydelse för löne- strukturen	108
3.3.3.2.4. Betalningsformer och teknisk utveck- ling	110
3.3.3.3. Sammanfattning	112
3.4. Kvinnliga arbetares relativa löneutveckling	113
3.4.1. Redovisning	113
3.4.2. Analys	116
3.4.2.1. Avtalsbestämmelser	116
3.4.2.2. Kvinnliga arbetares andel av arbetarstammen och ålder	117
3.4.2.3. Sysselsättningens betydelse för lönestrukturen	119
3.4.2.4. Betalningsformer	120
3.4.2.5. Sammanfattning	121

3.5. Löneskillnader mellan verkstäder och mellan individer	122
3.6. Lönestrukturen för Göteborgs verkstadsarbetare Sammanfattning	125
Kap. 4. Lönestrukturen i Göteborg jämförd med hela riket och vissa städer	129
Kap. 5. Sammanfattande analys	136
5.1. Lönestrukturens förändringar	136
5.1.1. Nivellering — differentiering	136
5.1.2. Uniformering — differentiering	136
5.2. Strukturförändringarnas orsaker	137
5.2.1. Principiella utgångspunkter	137
5.2.2. Organisatoriska krafter	140
5.2.3. Marknadskrafter	145
Bilaga 1. Precisionen vid urvalsundersökningen av lön i relation till ålder	150
Summary	153
Förteckning över använda förkortningar	161
Källor och litteratur	162
Tabellbilaga (tabeller 40—93)	167

FÖRTECKNING ÖVER TABELLER

Tabeller i text

1. Företagens arbetskraftskostnader, ej redovisade i lönestatistiken	62
2. Tempo- och grovarbetares lön i relation till yrkesarbetares. Samtliga verkstäder. Procent	64
3. Tempo- och grovarbetares lön i relation till yrkesarbetares. Större verkstäder. Procent	66
4. Tempo- och grovarbetares lön i relation till yrkesarbetares. Mindre verkstäder. Procent	68
5. Tempo- och grovarbetares lön i relation till yrkesarbetares. Vissa verkstäder. Procent	70
6. Ackordsvolym för yrkes-, tempo- och grovarbetare. Procent	74
7. Relation mellan ackordslön och tidlön. Procent	74
8. Tidlörens utveckling för verktygsarbetare	74
9. Tidlörens utveckling för grovarbetare i yrkesgrupperna 24 och 25	75
10. Yngre arbetares minimilön i relation till 20-åriga arbetares. Procent . . .	93
11. Yngre arbetares minimilön i relation till 20-åriga arbetares. Ackordskompensation inräknad. Procent	94
12. Yngre yrkesarbetares minimilön i relation till äldres	95
13. Underåriga arbetares lön i relation till lönen för arbetare i åldern 21-59 år. Med och utan dyrtidstillägg. Procent	97
14. Underåriga arbetare i grupp 9 i relation till samtliga i respektive åldersklass vid Götaverken. Procent	100
15. Underåriga arbetare i grupperna 24-26 i relation till samtliga i respektive åldersklass vid Götaverken. Procent	100
16. Underåriga arbetare i grupp 7 i relation till samtliga i respektive åldersklass vid SKF. Procent	101
17. Underåriga arbetare i grupperna 24-26 i relation till samtliga i respektive åldersklass vid SKF. Procent	101
18. Underåriga arbetares lön i relation till lönen för arbetare i åldern 21-59 år vid Götaverken och SKF. Procent	102
19. Lönen för underåriga i vissa yrkesgrupper vid Götaverken och SKF i relation till lönen för arbetare i åldern 21-59 år vid samma verkstäder. Procent	103
20. Medelålder för överåriga arbetare. Götaverken, Rosengrens, SKF och tillsammans	106

21. Åldersfördelning bland överåriga arbetare. Götaverken, Rosengrens och SKF tillsammans	107
22. Lön för arbetare i åldern 60 år och däröver respektive 65 år och däröver. Götaverken, Rosengrens och SKF tillsammans	107
23. Överåriga arbetare i grupperna 24 och 25 i relation till samtliga överåriga. Götaverken och SKF. Procent	108
24. Överåriga arbetares lön i relation till lönen för arbetare i åldern 21-59 år vid Götaverken och SKF. Procent	109
25. Lön för överåriga i vissa yrkesgrupper vid Götaverken och SKF i relation till lönen för arbetare i åldern 21-59 år vid samma verkstäder. Procent	109
26. Ackordsvolym vid Götaverken, SKF och till VF anslutna verkstäder i Göteborg. Män i åldern 21-59 år. Procent	110
27. SKF:s andel av kvinnliga verkstadsarbetare i Göteborg. Procent	115
28. Lönen för kvinnliga arbetare i relation till lönen för manliga arbetare vid SKF. Procent	115
29. Vuxna kvinnors minimilön i relation till vuxna mäns. Procent	116
30. Vuxna kvinnors minimilön i relation till vuxna mäns. Ackordskompensation inräknad. Procent	116
31. Fördelning på åldersklasser av kvinnliga arbetare. Procent	118
32. Andel kvinnliga arbetare vid SKF fyllda 30 år i åldersklassen 21-59 år. Procent	118
33. Lönen för kvinnliga arbetare inom vissa yrkesgrupper i åldern 21-59 år i relation till samtliga manliga arbetare i samma ålder vid SKF. Procent	120
34. Lönen för kvinnliga arbetare i åldern 21-59 år i relation till manliga arbetare i samma ålder. Tidlönn, ackordslön och total lön. Procent	120
35. Ackordsvolym för arbetare i åldern 21-59 år. Procent	121
36. Lönespridning mellan verkstäder i Göteborg. Variationskoefficienter	123
37. Lönespridning mellan individer. Män i åldern 21-59 år. Götaverken och SKF. Variationskoefficienter	124
38. Lönespridning mellan individer. Yrkes- tempo- och grovarbetare vid Götaverken, Rosengrens och SKF. Variationskoefficienter	124
39a. Totalpopulationernas och urvalens medeltal. Öre/tim.	150
39b. Medelfelen vid urvalsundersökningen. Öre/tim.	151

Tabeller i tabellbilaga

40. Arbetarantal inom verkstadsindustrin i Sverige och Göteborg	167
41. Arbetslösheten bland verkstadsarbetarna inom Svenska Metallindustriarbetareförbundet	167
42. Reallöneutvecklingen för verkstadsarbetare i Göteborg. Yrkesarbetare i åldern 21-59 år	170
43. Förslag till kollektivavtal och slutna kollektivavtal mellan Sveriges Verkstadsförening och Svenska Metallindustriarbetareförbundet. Direkta löneförmåner i öre/tim under ordinarie arbetstid. Göteborg	171

44. Verkstäder i Göteborg ingående i VF:s statistik. Arbetarantal enligt industristatistiken	174
45. Arbetarantal vid verkstäder, medtagna i VF:s statistik utan att administrativt tillhöra Göteborg	182
46. Antal arbetsställen och antal arbetare inom metallindustri i Göteborg och i VF:s statistik ingående verkstäder inom samma område	183
47. Antal arbetare vid de tre verkstäderna och dess andel av de VF-anslutna verkstädernas totalsumma för Göteborg	184
48. Antal arbetare ingående i VF:s statistik. Kvartalsvis	185
49. Antal arbetare enligt industristatistiken och VF:s statistik	186
50. Lönen för manliga yrkesarbetare i åldern 21-59 år. Kvartalsvis	187
51. Företagens kostnader för arbetskraft, ej redovisade i lönestatistiken	188
52. Löneutveckling för yrkes-, tempo- och grovarbetare. Samtliga verkstäder, större verkstäder och mindre verkstäder. Öre/tim.	189
53. Lön för yrkes-, tempo- och grovarbetare. Mindre verkstäder utom Nordiska Kullager AB och AB Volvo	190
54. Lön för yrkes-, tempo- och grovarbetare vid vissa verkstäder. Öre/tim.	190
55. Lön för ackordsarbete och tidlönearbete. Öre/tim.	191
56. Kompetensgruppernas storleksutveckling. Samtliga verkstäder	192
57. Förändringar i arbetarstammen 1920-1922. Samtliga verkstäder	192
58. Förändringar i arbetarstammen 1930-1933. Samtliga verkstäder	193
59. Kompetensgruppernas storleksutveckling. Större verkstäder	193
60. Förändringar i arbetarstammen 1920-1922. Större verkstäder	194
61. Förändringar i arbetarstammen 1930-1933. Större verkstäder	194
62. Kompetensgruppernas storleksutveckling. Mindre verkstäder	195
63. Förändringar i arbetarstammen 1920-1922. Mindre verkstäder	195
64. Förändringar i arbetarstammen 1930-1933. Mindre verkstäder	196
65. Antal frånräknade arbetare vid jämförelser 1920-1922 och 1930-1933	196
66. Kompetensgruppernas storleksutveckling vid AB Volvo	196
67. Kompetensgruppernas storleksutveckling vid Nordiska Kullager AB	197
68. Kompetensgruppernas storleksutveckling vid mindre verkstäder utom Nordiska Kullager AB och AB Volvo	197
69. Lön i relation till ålder. Manliga arbetare i åldern 21-59 år. Öre/tim.	198
70. Standardavvikelse för medellön. Öre/tim.	200
71. Antal utvalda arbetare inom åldersklasserna. Medelålder	201
72. Lön i relation till ålder. Manliga arbetare i åldern 21-59 år. Åldersklassernas lön i relation till lönen för samtliga arbetare. Procent	202
73. Under- och överåriga arbetare. Antal i relation till samtliga. Lön i relation till lönen för arbetare i åldern 21-59 år. Män	203
74. Under- och överåriga arbetare. Lön i relation till lönen för arbetare i åldern 21-59 år. Götaverken, Rosengrens och SKF tillsammans. Män	207
75. Lön i relation till ålder. Manliga arbetares lön i relation till lönen för arbetare i åldern 21-59 år. Götaverken, Rosengrens och SKF tillsammans. Procent	208
76. Lön i relation till ålder. Lönen för 16-, 17-, 18-, 19- och 20-åringar i relation till manliga arbetare i åldern 21-59 år. Procent	209

77. Antal under- och överåriga arbetare i relation till samtliga arbetare vid Götaverken, Rosengrens och SKF. Män. Procent	209
78. Sysselsättning bland underåriga män vid Götaverken	210
79. Sysselsättning bland underåriga män vid SKF	211
80. Sysselsättning bland överåriga män vid Götaverken och SKF	212
81. Antal kvinnliga arbetare fördelade på åldersklasser samt i jämförelse med samtliga arbetare	213
82. Lön för kvinnliga arbetare i relation till lönen för manliga arbetare. Öre/tim och procent	214
83. Sysselsättning bland kvinnliga arbetare vid SKF	215
84. Lönestrukturen för verkstadsarbetare vid till VF anslutna verkstäder i Sverige. Procent	216
85. Lönestrukturen för verkstadsarbetare vid till VF anslutna verkstäder i Göteborg. Procent	217
86. Lönestrukturen för verkstadsarbetare vid till VF anslutna verkstäder i Stockholm med omnejd. Procent	218
87. Lönestrukturen för verkstadsarbetare vid till VF anslutna verkstäder i Malmö med Ljmhamn. Procent	219
88. Lönestrukturen för verkstadsarbetare vid till VF anslutna verkstäder i Eskilstuna med Skogstorp. Procent	220
89. Antal arbetare vid till VF anslutna verkstäder i Sverige	221
90. Antal arbetare vid till VF anslutna verkstäder i Göteborg	222
91. Antal arbetare vid till VF anslutna verkstäder i Stockholm med omnejd	223
92. Antal arbetare vid till VF anslutna verkstäder i Malmö med Ljmhamn	224
93. Antal arbetare vid till VF anslutna verkstäder i Eskilstuna med Skogstorp	225

FÖRTECKNING ÖVER DIAGRAM

1. Arbetarantal inom verkstadsindustrin i Sverige och Göteborg	18
2. Arbetslösheten bland verkstadsarbetarna inom Svenska Metallindustri- arbetareförbundet	20
3. Reallönens utveckling för yrkesarbetare i åldern 21-59 år	21
4. Antalet arbetare, ingående i VF:s statistik. Kvartalsvis	57
5. Lönen för manliga yrkesarbetare i åldern 21-59 år. Kvartalsvis	59
6. Tempo- och grovarbetares lön i relation till yrkesarbetares. Alla verk- städer	65
7. Tempo- och grovarbetares lön i relation till yrkesarbetares. Större verk- städer	67
8. Tempo- och grovarbetares lön i relation till yrkesarbetares. Mindre verkstäder	69
9. Lön i relation till ålder. Manliga arbetare i åldern 21-59 år	84
10. Lön i relation till ålder. Manliga yrkesarbetare i åldern 21-59 år	86
11. Lön i relation till ålder. Manliga tempoarbetare i åldern 21-59 år	87
12. Lön i relation till ålder. Manliga grovarbetare i åldern 21-59 år	88
13. Lön i relation till ålder. Under- och överåriga arbetares lön i relation till lönen för arbetare i åldern 21-59 år. Män	90
14. Lön i relation till ålder. Samtliga åldersgruppers lön i relation till lönen för arbetare i åldern 21-59 år. Män. Götaverken, Rosengrens och SKF tillsammans	92
15. Antal arbetare i åldern 17 år och därunder samt i åldern 18-20 år i relation till samtliga arbetare. Män	98
16. Kvinnliga arbetares lön i relation till lönen för manliga arbetare. 21-59 år	114
17. Tempo- och grovarbetares lön i relation till lönen för yrkesarbetare. Sverige, Göteborg, Stockholm, Malmö och Eskilstuna	131
18. Under- och överåriga arbetares lön i relation till lönen för arbetare i åldern 21-59 år. Sverige, Göteborg, Stockholm, Malmö och Eskilstuna	132
19. Kvinnliga arbetares lön i relation till lönen för manliga arbetare. 21-59 år. Sverige, Göteborg, Stockholm, Malmö och Eskilstuna	134

FÖRORD

Föreliggande arbete har vuxit fram vid Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet. Institutionens prefekt och min handledare, professor Artur Attman, har med sin vänliga omtanke och sitt stora intresse underlättat mina forskningar, och jag vill uttrycka mitt varma tack härför. Bland mina kamrater på det högre seminariet vill jag gärna nämna Martin Fritz och Björn Hettne, vilka välvilligt ställt upp för manuskriptläsning och diskussioner. Även övriga seminarie-medlemmar, liksom institutionens personal, har bidragit till att göra arbetsmiljön vid institutionen gynnsam.

Riksbankens jubileumsfond har finansierat forskningsprogrammet Det svenska välståndets utveckling 1925-1960, inom vilket föreliggande avhandling tillkommit. Det har betytt mycket för de ekonomiska förutsättningarna för mitt arbete att få ingå i detta forskningsprogram, och jag är mycket tacksam härför. Inte mindre värdefullt har samarbetet med kolleger inom programmets ram varit. Främst vill jag i det sammanhanget nämna Jan Kuuse och Kent Olsson, som arbetat inom samma institution som jag själv, men jag har också knutit stimulerande kontakter vid de ekonomisk-historiska institutionerna i Lund och Uppsala.

Den följande framställningen är i huvudsak baserad på arkivmaterial från Sveriges Verkstadsförening, som jag är stort tack skyldig för tillmötesgående och öppenhet.

Slutligen vill jag tacka min hustru för ovärderlig förståelse och klokhet under detta arbetes tillblivelse.

Göteborg i april 1970

Ulf Olsson

INLEDNING

Föreliggande arbete avser främst att skildra lönestrukturens utveckling för verkstadsarbetarna i Göteborg under perioden 1920–1949. Den stora mängd individuella löner, som är det grundläggande källmaterialet, kan för skilda syften indelas på olika sätt. Syftet här är att ställa samman löneutvecklingen med avtalens utveckling, varför de senares uppdelning av arbetarstammen blir den naturliga: i första hand efter kompetens, ålder och kön samt i viss mån även efter betalningsform. Det är således kapitel 3, med dess beskrivning av relationerna mellan de utvalda gruppernas timlöner, som är framställningens ena tyngdpunkt.

Den allmänna lönenivån beaktas endast i samband med den bakgrundsteckning av konjunkturutvecklingen, som föreligger i kapitel 1. Där beskrivs reallönen för manliga yrkesarbetare i åldersgruppen 21–59 år. Denna grupp är den fasta punkten i det stora antalet relativa löneberäkningar mellan arbetargrupperna.

En andra tyngdpunkt i framställningen ligger i beskrivningen av lönepolitik och avtal i kapitel 2. Detta kapitel utgör, tillsammans med det första, utgångspunkten för den efterföljande skildringen av lönestrukturens förändringar.

I ett avslutande och sammanfattande kapitel göres ett försök att systematisera och analysera orsakerna till lönestrukturens förändringar.

Den geografiska begränsningen av undersökningen kräver en kommentar. Ett land kan betraktas som en enhet och i sin helhet bli föremål för en lönestrukturundersökning. Inom landet finns emellertid regionala olikheter både beträffande arbetsmarknad och avtalsförhållanden, som skapar betydande svårigheter. Mycket talar därför för en koncentration till ett mindre område, där strukturella förskjutningar och andra störande inflytanden lättare hålls under kontroll. Ju mindre undersökningen är, desto mindre allmängiltiga blir emellertid resultaten. I den valsituation som på grund härav uppstår, har valet varit naturligt,

nämligen en stor industristad. Göteborg har varit en av landets viktigaste verkstadsorter och är som sådan väl värd ett studium. Genom begränsningen till ett område har emellertid framför allt vunnits, att endast ett centralt avtal varit gällande och i stort sett samma arbetsmarknadsklimat varit rådande vid alla behandlade verkstäder. För analysen av lönestrukturens utveckling är detta väsentligt. Ytterligare disaggregering av lönestatistiken sker för att kontrollera strukturella förskjutningar, men sådana blir då förklaringsgrunder till ändrad lönestruktur i Göteborg.

Disaggregeringens problematik åskådliggörs tydligt i kapitel 4, där utvecklingen av Göteborgs lönestruktur summariskt jämförs med motsvarande utveckling i hela landet och med tre andra viktiga verkstadsorter. Det visar sig här i vad mån Göteborgs utveckling är typisk eller avvikande.

Undersökningen har på grund av det lönestatistiska källmaterialets karaktär tidsmässigt begränsats till perioden 1920–1949. Inom denna tidsram ryms vårt sekels två kraftigaste ekonomiska depressioner och det andra världskriget. Där ryms också, mot 1940-talets slut, ett ekonomiskt klimat, som sedan dess varit det typiska inom svenskt näringsliv och svensk arbetsmarknad.

1. VERKSTADSINDUSTRINS VILLKOR.

1.1. Konjunkturer.

Året 1920 ingick i tecknet av den korta, starkt inflatoriska högkonjunktur, som inletts föregående år.¹⁾ Redan under sommaren 1920 förmärktes tecken på omslag, och innan året var till ända befann sig det svenska näringslivet i en depression. Priserna föll, antalet konkurser steg och arbetslösheten fick mycket stor omfattning. Verkstadsindustrin hörde till de hårdast drabbade. Kriget hade inneburit en ansvällning av världens produktionskapacitet för verkstadsprodukter, och anpassningen till fredsförhållanden blev smärtsam.

Depressionen nådde sin lägsta punkt 1922. Ökad internationell efterfrågan på bl. a. skogsprodukter och verkstadsprodukter samt inhemsk byggnadsverksamhet anses ha varit de viktigaste orsakerna till den förbättring, som inträdde fr. o. m. 1923. Rationaliseringar inom industrin och relativt snabb befolkningstillväxt bidrog dock till att arbetskraften ej kunde sugas upp, utan en relativt omfattande arbetslöshet dröjde kvar. Bilismen och elektrifieringen stimulerade verkstadsindustrin, vars produktion expanderade kraftigt fram till 1929. Decenniet medförde för denna bransch betydelsefulla tekniska och organisatoriska förbättringar av produktionsmetoderna.

Sveriges beroende av de internationella konjunktursvängningarna åskådliggjordes ånyo 1930. Exporten sjönk detta år jämfört med 1929, och 1931 drabbades landets hela ekonomiska liv av den internationella krisen. I egenskap av exportindustrier träffades verkstäderna med speciell styrka. Dock föll ej produktionen och arbetarantalet lika drastiskt som 1920–1922. Under året 1933 började tecken till förbättring skönjas.

1) Avsnittet bygger på följande framställningar; Dahmén, E., Svensk industriell företagarverksamhet I–II. (1950) s. 25–44, 129–134; Lundberg, E., Konjunkturer och ekonomisk politik. (1953) s. 41–73; Montgomery, A., Svensk och internationell ekonomi. (1954) s. 121–174, 217–263, 317–376; Sveriges industri. (1967) s. 57 ff., 163 ff.

Förtjänsten av konjunkturförbättringen fr. o. m. 1934 har i allmänhet tillskrivits det gynnsammare exportklimatet, ytterligare förbättrat av den svenska valuta- och penningpolitiken.

Expansionen av det svenska näringslivet under 1930-talet var kraftig och präglad av ökad självförsörjning och stabila förhållanden. Verkstadsindustrin skördade frukterna av 1920-talets intensiva rationaliseringsarbete. 1938 uppvisar en liten minskning i produktionen, men under intryck av det annalkande världskriget återkommer den uppåtriktade tendensen 1939.

Den tyska krigsmaktens ockupation av Danmark och Norge 1940 skar av landets handelsförbindelser västerut och begränsade därmed såväl importen av råvaror som exporten av färdigvaror från den svenska industrin. Anpassningen till den nya situationen gick dock snabbt och redan 1942 började industriproduktionen åter öka och var år 1944 4,5% större än 1939. För verkstadsindustrins del medförde det andra världskriget inga större produktionsinskränkningar. Minskad importkonkurrens, relativt stor export och stora inhemska militära beställningar är förklaringar till att branschen fortfor att vara en av de snabbast expanderande i den svenska industrin.

Omställningen till en fredsekonomi gick relativt smidigt. Den fruktade efterkrigsdepressionen materialiserades aldrig, utan produktionen visade en snabb och jämn stegring under 1940-talets andra hälft. En halvårslång total strejk under första halvåret 1945 satte tillfälligt ned verkstadsindustrins produktion, men snart återtog även denna bransch sin tillväxt.

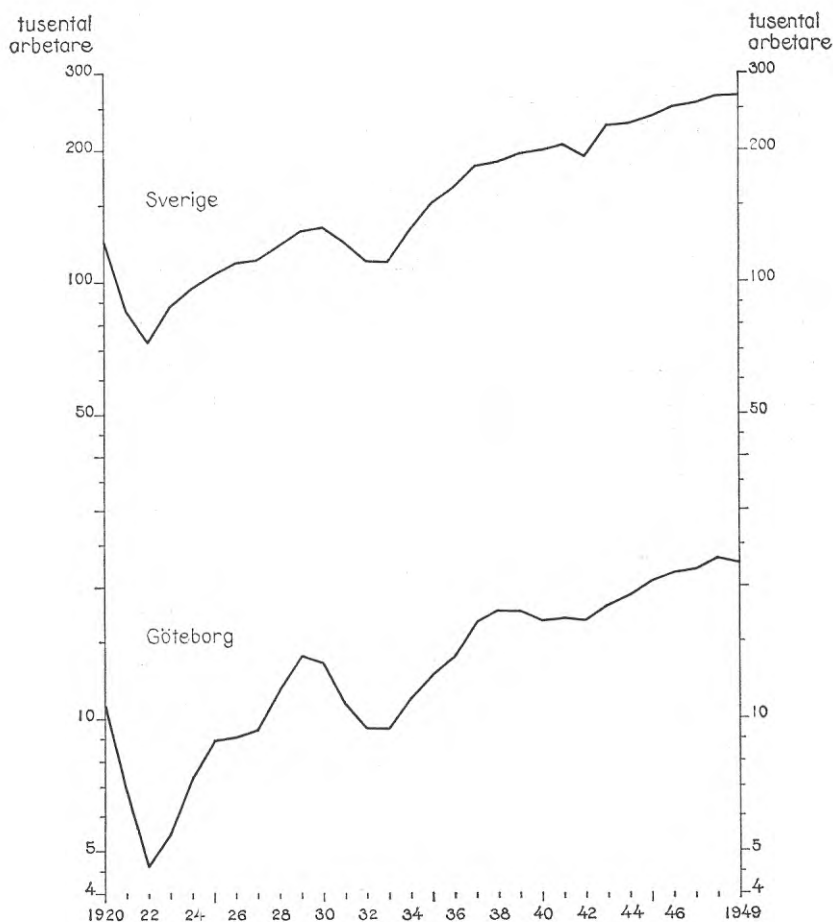
1.2. Arbetsmarknad.

Översikten av samhällsekonomins utveckling är avsedd att vara en bakgrund vid analysen av lönestrukturens förändringar. Det har därför bedömts vara lämpligt att närmare presentera den sida av utvecklingen, som utgöres av tillgången på arbete.

Antalet arbetare inom verkstadsindustrin i Sverige framgår av diagram 1. Fluktuationerna i arbetarstammens storlek är avsevärda, och branschens stora konjunkturkänslighet illustreras. Krisen på 1920-talet påverkade arbetarantalet mycket kraftigt. Inte förrän 1928-1929 uppnåddes ånyo siffran från 1920.

Följderna för sysselsättningen av det begynnande 1930-talets kris blev mindre. Mot en nedgång i arbetarantalet med c:a en tredjedel mellan

1. Arbetarantal inom verkstadsindustrin i Sverige och Göteborg.

1920 och 1922 står en nedgång med en sjättedel mellan 1930 och 1933. Efter en snabb återhämtning 1934-1937 är stegringen i antalet sysselsatta jämn fram till 1949.

Arbetarantalet vid den mekaniska verkstadsindustrin i Göteborg påverkades av den allmänna ekonomiska utvecklingen på i stort sett samma sätt som hela landets arbetarantal. Av diagram 2 framgår dock, att utslagen av konjunktursvängningarna varit mer uttalade. Utvecklingen av arbetarantalet vid ett antal större verkstäder redovisas i tabell 44.

Här kan utläsas att icke minst de största verkstädernas arbetarantal varierade avsevärt.

Fackföreningarna redovisade arbetslösheten bland medlemmarna via Svenska Metallindustriarbetareförbundet till socialstyrelsen. Vid publiceringen uppdelades materialet i två underavdelningar, järnbruksarbetare och verkstadsarbetare. Siffrorna för de senare redovisas i diagram 2.¹⁾

Ett dramatiskt omslag i arbetstillgången skedde under vintern 1920-21, och krisen nådde sin kulmen ett år senare. En relativt hög arbets-

1) Fackförbundens statistik diskuteras utförligt i: Arbetslöshetens omfattning, karaktär och orsaker. SOU 1931:20 s. 44 ff. Där påpekas vissa felkällor i samband med insamlingsförfarandet och förbundens tillväxt. För perioden efter 1920 anses siffrorna säkrare och bör »kunna läggas till grund för en beskrivning av arbetslöshetens förändringar» (s. 61). Vissa tvära kast i de här aktuella siffrorna vid periodens början torde kunna tillskrivas sämre anslutningsgrad och rapportering.

En uppfattning om denna arbetslöshetsstatistik underlag erhålles, om årsmedeltalen av antalet redovisade arbetare jämförs med antalet verkstadsarbetare enligt tabell 40.

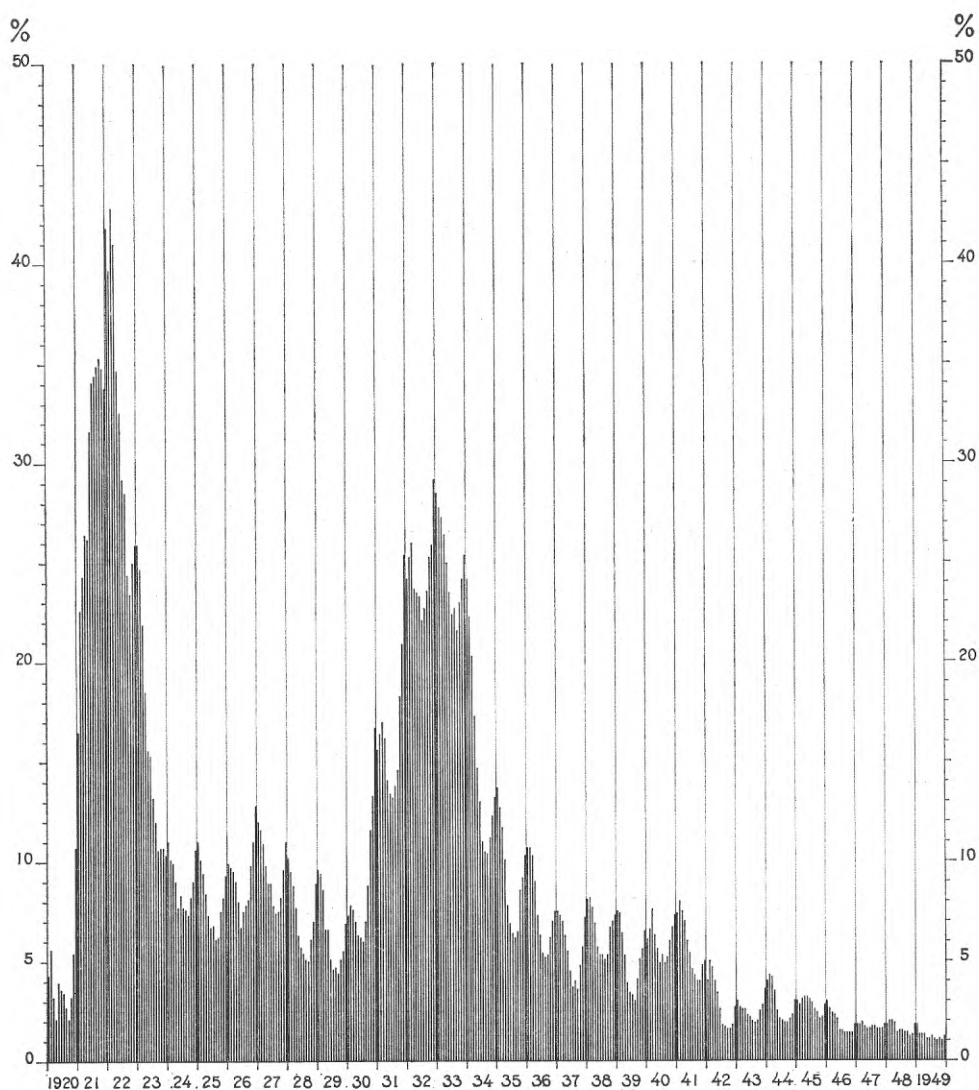
För göteborgsavdelningen av fackförbundet redovisas följande siffror över arbetslösheten fram till 1946:

Arbetslösheten inom avd. 41 av Svenska Metallindustriarbetareförbundet

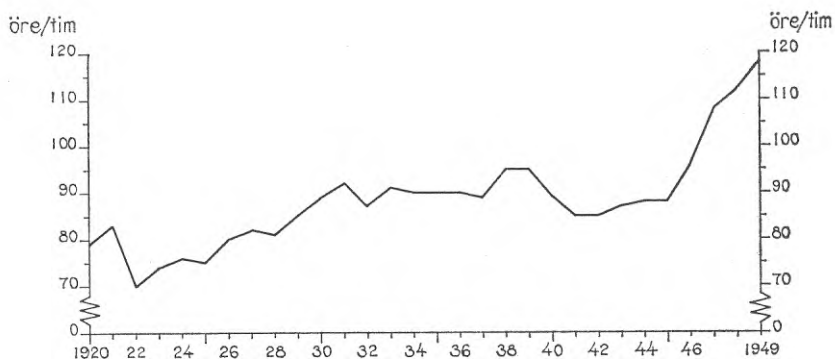
Medlemmar 1/1 resp. år		Arbetslösa i %		Medlemmar 1/1 resp. år		Arbetslösa i %	
1920	6 623	6		1934	10 880	26	
1921	7 593	9		1935	11 715	15	
1922	5 099	64		1936	12 289	12	
1923	3 460	37		1937	13 704	7	
1924	3 811	9		1938	16 193	6	
1925	6 341	8		1939	17 313	7	
1926	7 809	13		1940	17 491	8	
1927	8 025	16		1941	17 953	7	
1928	8 848	7		1942	18 136	8	
1929	10 551	4		1943	18 116	5	
1930	12 661	4		1944	19 945	5	
1931	12 094	16		1945	20 125	3	
1932	11 324	29		1946	19 200	2	
1933	10 748	32					

Källa: Hjern, H., Avdelning 41 av Svenska Metallindustriarbetareförbundet 1896-1946 (1946).

Anm. 1: Ett ungefärligt mått på omfattningen av ovanstående statistik i relation till antalet verkstadsarbetare i Göteborg erhålles vid jämförelse med tabell 40.

2. Arbetslösheten bland verkstadsarbetarna inom Svenska Metallindustriarbetareförbundet.

3. Reallönens utveckling för yrkesarbetare i åldern 21-59 år.
1914 års penningvärde.

löshet bestod under åren 1924-27, medan de två följande åren visar förbättringar. Den nya krisen avspeglar sig definitivt från hösten 1930, varefter arbetslöshetssiffrorna successivt stiger till ett maximum vid årsskiftet 1932-33. Vid decenniets mitt har arbetslösheten sjunkit under 1920-talets lägsta siffror och den förblir liten decenniet ut.

Arbetslösheten under 1920-talet drabbade i hög grad yngre arbetare. Närmare 20% av de arbetslösa 1927 var under 21 år. Motsvarande siffror var 13% 1933 och 9% 1937. Även jämfört med tidigare perioder kännetecknades 1920-talet av en stor andel unga arbetslösa. När återanställningar började bli aktuella efter den omfattande permitteringsvågen 1921-1922, lämnades företräde åt äldre arbetare. Under 1930-talet återkommer inte detta mönster, utan arbetslösheten fördelas mer jämnt över åldrarna. Inom verkstadsindustrin var 1937 51% av de arbetslösa äldre än 40 år.³⁾

Under kriget stegras för en kort tid den procentuella andelen arbetslösa, men siffrorna faller åter för att efter krigsslutet ligga lägre än någon gång tidigare, mellan 1 och 2 procent. Från mitten av 1940-talet förändrades situationen på den svenska arbetsmarknaden. Det uppstår brist på arbetskraft, kulminerande år 1947, vilken avspeglas bl. a. i en kraftigt ökad rörlighet.⁴⁾

3) SOU 1931:20 s. 101 ff., 309 ff.; SOU 1934:11 s. 135; SOU 1938:21 s. 60, 69 (Arbetslöshetsräkningen den 31 augusti 1937).

4) Meidner, R., Svensk arbetsmarknad vid full sysselsättning (1954). Mål och medel i stabiliseringspolitiken. Bilaga till SOU 1961:42.

Reallönens utveckling för verkstadsarbetarna i Göteborg under de här behandlade dramatiska 30 åren framgår av diagram 3.

Vid en jämförelse mellan konjunktursituationen och reallöneutvecklingen kan man finna en påtaglig skillnad mellan lörens utveckling under de båda depressionerna på 1920- och 1930-talen. Den senare medförde en betydligt mindre lönesänkning. Reallönens fall under de första krigsåren måste ses i samband med prisutvecklingen och avtalspolitiken (se 2.4.). Slutet av 1940-talet präglas av en avsevärd lönestegring.

2. LÖNEPOLITIK OCH AVTAL.

2.1. De avtalsslutande organisationerna.

Såsom bakgrund till detta kapitel skall mycket kort arbetsmarknadsorganisationerna inom verkstadsindustrin presenteras, liksom karaktären av de kollektiva avtal, som har slutits mellan dem.

Sveriges Verkstadsförening växte fram efter flera lokala initiativ kring sekelskiftet 1900. Den utvecklades snabbt, och kom snart att bli en stor och mycket inflytelserik arbetsgivarorganisation i landet.¹⁾ År 1916 anslöts den till Svenska Arbetsgivareföreningen, vilket bl. a. innebär, att den senare fick inflytande över agerandet i avtals- och konfliktfrågor. Inom verkstadsindustri, gjuterier och metallindustri blev Verkstadsföreningen helt dominerande när medlemmarna i Järn- och Metallindustriförbundet, i huvudsak hemmahörande i Eskilstuna, anslöt sig 1929. Företag med mindre än 15 anställda har i regel inte haft rätt att ingå i föreningen.²⁾

Medlemmarna i Verkstadsföreningen har betalat sina avgifter och lämnat garantiförbindelser i relation till antalet anställda vid verkstäderna. Rösträtten har graderats på samma sätt. Denna rösträtt har utövats på ett årligt allmänt möte. Dessemellan har en överstyrelse på tio personer eller fler fungerat som föreningens högsta myndighet. För löpande ärenden har ett verkställande utskott svarat.³⁾

Svenska Metallindustriarbetareförbundet räknar 1888 som sitt födelseår. Längre var förbundet ett rent yrkesförbund, men kom från 1910-talet att bli industriförbundsprincipens främsta förespråkare. Denna princip successiva genomförande kom att göra förbundet helt dominerande inom verkstadsindustrin. Detta skedde inom verkstäderna på bekostnad av bl. a. Grov- och Fabriksarbetareförbundet, Träindustriarbetareförbundet och Bleck- och Plåtslagareförbundet. Gjutareförbundet,

1) Holmberg, P., *Arbete och löner i Sverige* (1964). s. 49.

2) Styrman, G., *Verkstadsföreningen* (1946). s. 66 ff., 174 f., 351 ff.

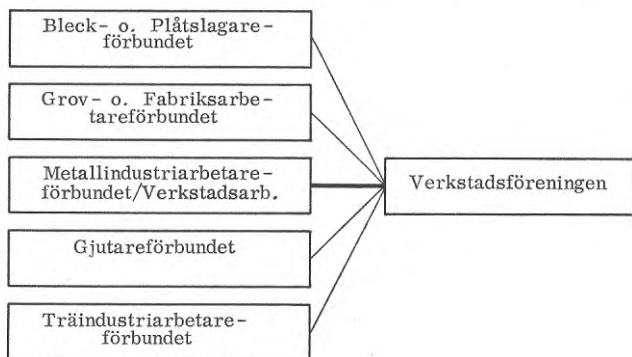
3) *Stadgar för Sveriges Verkstadsförening 1919-1949*.

som enligt Landsorganisationens riktlinjer borde uppgå i Metallindustriarbetareförbundet, levde vidare och organiserade ett mindre antal arbetare vid verkstäderna perioden ut.

Metallindustriarbetareförbundet har dominerat inom Landsorganisationen i kraft av sitt stora medlemsantal. Förutom den största gruppen, verkstadsarbetarna, har däri ingått järnbruksarbetare och vissa mindre grupper, t. ex. rörarbetare.

Organisationen är uppbyggd av ett antal lokala fackföreningar, avdelningar, som väljer representanter till kongressen, förbundets högsta organ, som normalt samlats vart tredje år. Ur denna har utgått en överstyrelse (före 1935 kallad förbundsstyrelse), som mera direkt övervakat styrelsens (tidigare Verkställande utskottets) löpande handhavande av ledningen.¹⁾

Kollektiva riksavtal för verkstäder slöts mellan Verkstadsföreningen och de fackförbund, vars medlemmar arbetade vid till föreningen anslutna verkstäder. Inom Verkstadsföreningen höll man på regeln att samtliga medlemmar skulle sortera under ett avtal.²⁾ Metallindustriarbetareförbundets verkstadsarbetare hade sina förhandlingar och avtal skilda från järnbruksarbetare, rörarbetare osv. Däremot tillät man inte s. k. branschavtal, dvs. att varvsarbetare, cykelarbetare och andra under hänvisning till speciella problem bröt sig ur verkstadsavtalet.³⁾ Följande skiss kan åskådliggöra arten av det avtal, som i den följande framställningen skall stå i centrum för uppmärksamheten:

1) Lindgren, J. m. fl., s. 785 ff. Westerståhl, J., Svensk fackföreningsrörelse, (1945) s. 37 ff. Stadgar för Svenska Metallindustriarbetareförbundet 1919-1949.

2) Styrman, G., s. 353.

3) Back, P. E., Svenska Metallindustriarbetareförbundets historia III 1925-1940. s. 258 ff.

Under 1920-talet bortfaller successivt, allteftersom industriförbundsprincipen slår igenom, fackförbund som undertecknare av verkstadsavtalet, tills endast Metallindustriarbetareförbundet och Gjutareförbundet kvarstår. Den helt dominerande parten på arbetarsidan har genomgående varit Metallindustriarbetareförbundet. Gjutareförbundets medlemmar har endast utgjort omkring 5% av det förras medlemsantal.¹⁾ I fortsättningen kommer att med verkstadsarbetare avses alla vid verkstäderna arbetande, och i samband med avtalsförhandlingar endast räknas med en arbetarpart, Metallindustriarbetareförbundet.

Fokus i denna undersökning ligger i lönestrukturen. I de centrala avtalen mellan Verkstadsföreningen och Metallindustriarbetareförbundet stadgades om minimilöner för arbetare i olika ortsgrupper, med olika kompetens och erfarenhet, i olika åldrar och skilda kön. Vidare har fixerats lönetillägg av skilda slag för vissa arbetsgrupper.²⁾ Det har också stadgats, att arbetet i görligaste mån skall utföras på ackord. Men de centrala avtalen har kompletterats med lokala avtal, anpassade till varje verkstad. Inom verkstadsindustrin har lönen i osedvanligt hög grad reglerats av ackord. Dessa har i viss utsträckning varit av tillfällig natur och fastställts genom överenskommelser mellan arbetsgivare och den eller de arbetare, som skulle utföra arbetet. Ny ackordsättning skedde när nya avtal trädde i kraft, men de tillfälliga ackorden kunde även dessemellan under vissa villkor sägas upp och förändras. Detta kapitel skall teckna de centrala arbetsmarknadsorganisationernas lönepolitik speciellt med avseende på lönestrukturen. Dyrtidstilläggen under 1940-talet beskrivs likaledes främst med tanke på eventuella effekter på lönestrukturen. Avslutningsvis studeras förändringar i de centrala avtalens minimilöner. Avsikten är att kapitlet skall utgöra en av utgångspunkterna för den i kapitel 3 följande analysen av de utbetalda lönernas inbördes förändringar.

2.2. Verkstadsföreningen och lönestrukturen.

2.2.1. Organisationens förhållande till medlemmarna.

Medlemmarna i Verkstadsföreningen har från 1922 varit förbjudna att sluta avtal med sina arbetare utan att godkännande inhämtats från

1) Berättelse för Landsorganisationen i Sverige 1920-1949. Ekström, S. m. fl., Svenska Gjutareförbundet sjuttio år, s. 55 ff., 171 ff.

2) Från 1935 utgör Göteborg en egen minimilönegrupp.

Verkstadsföreningens överstyrelse. Riksavtalens praktiska tillämpning har reglerats av Verkstadsföreningen, och andra utfästelser med avseende på löne- och arbetsförhållanden har medlemmarna inte haft rätt att på egen hand göra. Från 1935 räknas förfarandet vid anställning av arbetskraft till det område överstyrelsen har att reglera, och 1939 förbjöds medlemmarna på egen hand påbörja förhandlingar om avtal utan överstyrelsens godkännande. För att sätta makt bakom orden har stadgats att Verkstadsföreningen, om medlem bröt mot bestämmelserna, haft rätt till skadestånd. Detta skulle tagas från den garantiförbindelse medlemmarna lämnat till Svenska Arbetsgivareföreningen som ett villkor för inträde i Verkstadsföreningen¹.)

Skeendet vid tillkomsten av de båda stadgeparagrafer, som gav överstyrelsen inflytande över lokala avtal och rätt att ta ut skadestånd, kan illustrera Verkstadsföreningens relationer till medlemsföretagen i fråga om löne- och arbetarfrågor. Depressionen inom näringslivet från slutet av 1920 gjorde det enligt arbetsgivarna nödvändigt att sänka lönerna kraftigt. Inom Verkstadsföreningen fördes under 1921 intensiva diskussioner om hur detta skulle ske. Att sänka lönerna utan förhandlingar vore enligt arbetarna ett klart avtalsbrott, medan arbetsgivarna ansåg att man kunde gå ned till de stadgade minimilönerna med de tillägg i relation till »skicklighet och förtjänst» som stadgades i avtalet. Ett beslut togs av överstyrelsen och verkstadsledningarna meddelades i februari 1921. Reaktionen blev vissa strejker, och många av Verkstadsföreningens medlemmar tvekade att följa organisationens anvisningar.²) Mot hösten 1921 visade förhandlingarna med Metallindustriarbetareförbundet klara tecken på sammanbrott. En avtalslös situation föreföll kunna inträda, och diskussionen om följderna härav tog fart. Det skulle ge möjligheter att sänka lönerna kraftigt, men det skulle för arbetsgivarna också innebära vissa risker. Verkstadsföreningen finge mera direkt ta ansvaret för löneutvecklingen. En av föreningen styrd sänkning av lönerna under 1922 skulle inte ställa solidariteten mellan medlemmarna på några hårdare prov. Vid en konjunkturuppgång bleve det dock betydligt svårare att behålla den jämnhet i löneläget mellan verkstäderna som man från organisationen eftersträvade. Senast 1920 hade man haft stora problem med att verkstäder lät lönerna stiga och

1) Stadgar för Sveriges Verkstadsförening. 1918 §§ 31, 40; 1922, 1926, 1929, 1935, 1939 §§ 23, 31; 1946, 1949 §§ 23, 29.

2) Prot. VF ö.s. 24/1, 14/2, 16/3 1921. VFA.

annonserade i pressen för att dra till sig arbetskraft. Om Verkstadsföreningen skulle styra löneutvecklingen behövde man andra medel än man hittills haft till förfogande. Överstyrelsen beslöt att till föreningens extra allmänna möte i december 1921 lägga fram förslag om en ändring i stadgarna, så att Verkstadsföreningen fick ett starkare grepp om medlemmarnas agerande i fråga om löne- och arbetsförhållanden. Medlemmarna skulle vara skyldiga att rätta sig efter överstyrelsens föreskrifter så länge ej riksavtal fanns. Motståndet vid mötet den 29 december blev emellertid starkt. Flera talare hävdade att verkstäderna måste ha rätt att variera sina löner med hänsyn till omständigheterna, t. ex. för att få arbetskraft. Man hade, sade representanten för Atlas Diesel, »gått in i Sveriges Verkstadsförening under helt andra förutsättningar än de, som ligga till grund för förslaget». Förslaget omarbetades men föll, varvid överstyrelsen ställde sina platser till förfogande. Den övertalades att stanna och efter förhandlingar och sammanjämkningar togs en kompromiss av följande lydelse: »Temporärt tillägg till stadgarna, att gälla till och med dagen för 1922 års ordinarie allmänna möte: Under tid, då riksavtal ej finnes, är medlem skyldig att ställa sig till efterrättelse de föreskrifter beträffande löner och arbetsförhållanden i övrigt, som överstyrelsen meddelar. I fråga om sådan föreskrift skall överstyrelsen handla i samråd med vederbörande kretsmöte eller kretsstyrelse; och får ej fastställa sådan föreskrift med mindre än att sju av överstyrelsens medlemmar förenat sig därom». Vidare togs på mötet en stadgeändring som gav Verkstadsföreningen rätt att, med Svenska Arbetsgivareföreningens tillstånd, ta ut skadestånd från garantiförbindelsen till denna.¹⁾ Båda dessa stadgeändringar accepterades definitivt och utan tidsbegränsning av 1922 års allmänna möte.

Stärkt av dessa beslut kunde överstyrelsen under 1922 driva igenom lönereduceringar med c:a 40% enligt ett system, där varje ort fick ett grundtal för olika slag av arbetare, baserat på socialstyrelsens dyrortsgrupperingar.²⁾

Under perioder med stor efterfrågan på arbetskraft har Verkstadsföreningen haft svårigheter att upprätthålla respekten för de nya stadgeparagraferna. Förbudet mot annonsering efter arbetskraft och värv-

1) PM till ö.s. sammanträde 8/12 1921; Prot. VF ö.s. 8/12 1921. VFA. VF cirkulärskrivelse nr 36 23/12 1921. VFA. Prot. VF extra allmänt möte 29/12 1921. VFA. Direktiv nr 1 5/1 1922. VFA.

2) Direktiv nr 1 5/1 1922. VFA.

ning av arbetare har kringgåts på olika sätt. Genom utdelning av premier och gratifikationer till arbetare har man sökt undvika att komma i konflikt med stadgarnas bestämmelser.¹⁾

1) I ett fall kom de nya stadgarna snart att sättas på prov. Det gällde AB Nydqvist & Holm i Trollhättan, som den 13 januari 1922 slöt ett avtal med sina arbetare utan att följa direktivet från VF. Företagets representant hade varit den ledande oppositionsmannen mot överstyrelsen på det extra allmänna mötet, men stött kompromissen och räknat med att få dispens, vilken dock aldrig hade sökts. Verkstadens situation var speciell — i den i övrigt mycket svaga konjunkturen hade man stora sovjetryska beställningar på lokomotiv och var ytterligt angelägen om att kunna arbeta ostört. Överstyrelsen beslöt att utdöma skadestånd på 80 000 kronor och sköt beslutet till SAF för konfirmering. Nydqvist & Holm hotade då gå ur VF, varefter förhandlingar upptogs. Man enades om att verkstaden skulle betala 25 000 kr till en fond inom VF och kvarstå inom föreningen. Nu protesterade emellertid SAF, som i sina stadgar hade liknande skadeståndsbestämmelser, och vägrade godkänna överenskommelsen. Efter nya förhandlingar avstod VF helt från skadestånd mot att Nydqvist & Holm stannade i föreningen och SAF fick göra upp om skadestånd med verkstaden. Epilogen till denna konflikt utspelades drygt två år senare, då Nydqvist & Holm med VF:s goda minne trädde ur föreningen en tid (1925–1927) för att reglera sina löneförhållanden i nivå med övriga. VF var inte intresserad att riskera en större konflikt i samband med dessa förhandlingar. Prot. VF ö.s. 10/7 1922; Brev från VF till SAF 20/7 1922; Prot. VF ö.s. 20/11 1922; Förv.ber. för 1924, VF ö.s.; Matriklar över medlemmar i VF. VFA.

Åren 1925–1926 var ett liknande fall aktuellt. AB Pumpseparator i Stockholm anhöll att få utdela en premie på 5% av årslönen till sina arbetare, om de tillverkade 100 000 separatorer under året. Man menade att löneläget var för lågt och behövde locka med något för att hindra sina arbetare att flytta. Anhållan bifölls ej, men på nyåret 1926 ställdes överstyrelsen inför fait accompli och efter förhandlingar dömdes företaget att betala 25 125 kr (halva garantibeloppet) till VF:s understödsfond och fick fortsätta med premiesystemet. Prot. VF ö.s. 12/11 1925, 18/1 1926, 15/2 1926. VFA.

En av de stående bestämmelserna från överstyrelsen är förbudet mot annonsering efter arbetskraft och värvning av arbetare (i regel i VF cirkulärskrivelse nr 1 varje år. VFA.). År 1938 aktualiserades frågan av två fall, AB Landsverk och Motala Verkstad, år 1939 av tre, SAAB, Svenska Radio AB och Bröderna Malmströms metallvarufabrik. Prot. VF ö.s. 26/4 1938, 27/12 1939. VFA. Svårigheter att få arbetskraft i den alltmer markerade högkonjunkturen ligger bakom. VF utdelade varningar, men har nöjt sig med detta. I extra cirkulärskrivelser under denna period underströks VF:s bestämmelser. VF cirkulärskrivelse nr 9 17/8 1939, nr 1 3/1 1940. VFA. År 1942 dök problemet åter upp. Det framgick att annonser efter arbetskraft åter börjat synas, och i en ny särskild cirkulärskrivelse underströks att en arbetsgivare av lojalitet inte anställer en arbetare eller underhandlar om anställning utan att denne med betyg kan styrka att han slutat sin hittills-

Samtidigt med den aktivare lönepolitiken från Verkstadsföreningens sida byggdes i början av 1920-talet föreningens lönestatistik upp till ett snabbt och genomarbetat system. Medellönerna för ortsgruppen i fråga utsändes regelbundet till varje verkstad, och många verkstäder skrev till Verkstadsföreningen för att, inför lokala förhandlingar, orientera sig om sin egen verkstads relativa löneläge.¹⁾ Påpekanden från föreningen till verkstäder, vars lönestegring är ovanligt stor, förekom inte så sällan.²⁾ Denna verksamhet är till sin inriktning uniformerande. Hela lönesystemet inom verkstadsindustrin motverkar emellertid en total central styrning. De generella tilläggen i timpenning för »flit och och skicklighet» och, framför allt, ackordssystemet med dess tillfälliga och lokala avtal har omöjliggjort en sådan styrning. Verkstadsföre-

---

varande anställning. Prot. VF ö.s. 21/4 1942; VF cirkulärskrivelse nr 12 25/4 1942, nr 40 6/9 1945. VFA.

Efter krigsslutet och strejken 1945 växer problemen. Företag försöker kringgå annonseringsförbuden genom att sända runt egna värnningscirkulär eller sätta upp anställningskontor. Nyetablerade verkstäder, utanför VF, lockar med högre löner. Chefen för AB Volvo uttalar i Dagens Nyheter att det är riktigt att företag som kan betala höga löner drar till sig den bättre arbetskraften. Ledningen för Svenska Kullagerfabriken gör liknande uttalanden. Utförlig diskussion i Prot. VF ö.s. 9/4 1946; VF cirkulärskrivelse 6 26/4 1946; Prot. VF ö.s. 26/11 1947. VFA. LM Eriksson startar en annonsserie, som enligt andra arbetsgivare klart stimulerar arbetare att söka anställning där. Husqvarna Vapenfabrik annonserar på samma sätt. Prot. VF ö.s. 20/3, 17/4 1947. VFA. Volvo delar ut en veckolön som gratifikation. LM Ericsson försöker höja ackordsinkomsten för sina kvinnliga arbetare genom att inrätta en ny ackordsgrupp. Flera företag delar ut gratifikationer. Prot. VF ö.s. 17/4 1947. VFA. Volvo får böta 25 000 kr för en privat ackordsöverenskommelse vid Pentaverken. Prot. VF ö.s. 26/11 1948. VFA. Luth & Rosén i Eskilstuna höjer lönerna för vissa verktygsarbetare utan att »såsom vanligt vore på orten konferera med övriga arbetsgivare.» Prot. VF 26/9 1947. VFA. Vid överstyrelsens sammanträde vid slutet av 1947 ger medlemmarna många olika förklaringar till att lönerna stigit så kraftigt, men påpekar, att de mindre verkstädernas löner gått upp ännu mer, vilket innebär stora svårigheter för de större. Det klagas över de glamorösa industrireportagen, vilka verkar lockande på arbetarna. Prot. VF ö.s. 26/11 1947. VFA.

1) Som exempel: korrespondensen mellan VF och H. Bruzewitz Bleckvarufabrik 17/2-16/4 1925. VFA.

2) Ett flertal brev från VF i januari 1923. VFA. Utredning nr 49 1926: 52 brev med påpekande av exceptionellt stor lönestegring 1923-1926. VFA. Efter 1945 har årligen ett stort antal erinringar p. g. a. lönestegring sänts ut. VFA. Särskild utredning med rundskrivelser 1948-49. VFA. P.M. ang. undersökning av löneutvecklingen 24/9 1948 (efter utredning via rundresor). VFA.

ningen är den av de avtalsslutande parterna som genomgående arbetat för lokal och lätt förändrad lönesättning. Man har kämpat emot så snart arbetstagarna föreslagit generella höjningar, så att ett högt »golv» av minimilöner uppstår.¹⁾ Man har ansett att lönen i möjligaste mån skall avgöras vid förhandlingar mellan arbetsgivaren och den eller de arbetare som direkt berörs. En rädsla har funnits för att arbetarnas organisationer skulle få ta del i ackordsförhandlingar o. dyl. Detta syntes klart när Metallindustriarbetareförbundet år 1942 och 1943 krävde att få infört i kollektivavtalet det s. k. huvudavtal, som Landsorganisationen och Svenska Arbetsgivareföreningen undertecknade i Saltsjöbaden 1938 och som de flesta branschorganisationer och fackförbund redan hade inrymt i sina avtal.²⁾ I huvudavtalets kapitel 2 § 3 stadgas att lokal förhandling vid tvist mellan parterna skall föras »under medverkan av lokal organisation, där sådan finnes». I en protokollsanteckning förklaras begreppet lokal organisation som »organisation, i förhållande till vilken förbundet enligt stadgar eller praxis utgör närmast högre förhandlingsinstans, såsom förbundsavdelning, verkstadsklubb e. d.»³⁾ Denna paragraf stred emot verkstadsavtalets bestämmelse om ackordsförhandlingar, vilka skulle ske »i fri förhandling mellan arbetsgivaren eller dennes representant och den eller de arbetare, åt vilka ackordsarbete erbjudes» (§ 4 mom. 3). Den senare bestämmelsen utgjorde en av hörnstenarna i Verkstadsföreningens lönepolitik, och inom överstyrelsen diskuterades tänkbara lösningar. Man kunde tänka sig ett tillägg i avtalet, som föreskrev att arbetarparten måste underrätta arbetsgivaren om något ombud skulle närvara, så att även denne kunde sända en representant. Genom tillägg eller förtydliganden som inskränkte huvudavtalets giltighet tänkte man sig även undgå »de faror, som platsexpeditörernas deltagande i de lokala förhandlingarna skulle medföra». Även Arbetsgivareföreningen tryckte emellertid på för att denna viktiga del av arbetsmarknaden skulle ta Saltsjöbadsavtalet, och efter vissa förfrågningar om hur praxis kunde tänkas gestalta sig föll Verkstadsföreningen till föga och huvudavtalet inskrevs i 1944 års avtal.⁴⁾

1) Prot. VF ö.s. 11/4, 27/4 1931. VFA. VF till Arbeitgeberverband schweizerischer Maschinen- und Metallindustrieller Zürich. 29/3 1930. (Brevkoncept) VFA.

2) Fackföreningsrörelsen 1944:1, s. 25 ff.

3) Kollektivavtal mellan VF och Metall 1944.

4) Prot. VF ö.s. 24/9 1942. VFA. Förv.ber. för 1942. VF ö.s. VFA. Prot. VF ö.s. 9/11 1943. VFA. Förv.ber. för 1943. VF ö.s. VFA. Prot. Met. konf. 19-20/9

Sammanfattningsvis kan följande konstateras beträffande Verkstadsföreningens inverkan på lönestrukturen: vid undersökningsperiodens början, i en extrem lågkonjunktur, stärker föreningen sitt grepp över företagens lönesituation. De principiella motsättningarna framstår härvid klart. Å ena sidan finns från medlemmarnas sida en lojalitet gentemot organisationen. Man inser värdet av en stark sammanslutning och man accepterar alla målsättningen att hålla lönerna låga. Å andra sidan vill man behålla friheten att själv reglera sina löner för att kunna driva sitt företag effektivt. I situationer med stor efterfrågan på produkterna och svårigheter att täcka behovet av arbetskraft sätts solidariteten på svåra prov. Detta märks framför allt mot undersökningsperiodens slut. Verkstadsföreningens ansträngningar har gått ut på att hålla lönerna nere genom att förhindra konkurrens om arbetskraften med lönen eller på annat sätt. Uppenbart har man haft svårigheter att upprätthålla disciplinen just när sådan varit nödvändig, nämligen vid högkonjunktur. Organisationens makt har haft gränser: företag kan lämna föreningen.¹⁾ I sin verksamhet som central organisation, framför allt genom att samla in och bearbeta lönestatistik, har Verkstadsföreningen haft en uniformerande inverkan på löneskillnader mellan företag. Det vore emellertid felaktigt att påstå att föreningen strävat efter att centralisera lönebildningen. Man har tvärtom strävat efter att förlägga så mycket av lönebildningen som möjligt lokalt. För att göra de lokala löneförhandlingarna så gynnsamma som möjligt för arbetsgivarparten har man i möjligaste mån förhindrat konkurrens om arbetskraften och därvid utövat press på sina egna medlemmar. Dessutom har man försökt hindra arbetstagarpartens organisation att få ta del i de lokala förhandlingarna.

2.2.2. *Minimilöner.*

I närmast föregående avsnitt visades, hur Verkstadsföreningen strävat efter att utjämna lönenivån mellan medlemsverkstäderna. I det följande skall föreningens lönepolitiska strävanden granskas utifrån frågeställningen: har föreningen i övrigt arbetat för en nivellering eller differentiering av verkstadsarbetarnas löner? Det är framför allt tre

1941, s. 38. Prot. Met. konf. 21-22/11 1942, s. 13. Prot. Met. konf. 24-25/9, 11, 29/12 1943, s. 86. Prot. Met. konf. 22-23/9 1944, s. 33. Kollektivavtal mellan VF och Metall 1944 § 1.

1) Se s. 28.

lönerelationer som skall undersökas, nämligen relationerna mellan arbetare av olika kompetens, olika ålder och olika kön. I tab. 43 har sammanställts avtal och vid förhandlingar framförda förslag till avtal under perioden (källhänvisningar i denna tabell upprepas ej i texten). Verkstadsföreningen har haft mer direkta vägar att påverka lönerna, såsom visats i föregående, men i dessa avtalsförslag går lönepolitiken klarast i dagen.

Som mått på *kompetensskillnader* måste i första hand betraktas relationerna mellan minimilönerna för 21-åriga (senare 20-åriga) yrkesarbetare och icke-yrkesarbetare i samma ålder. Även differensen mellan de två olika slagen av yrkesarbetare kan ses som en form av kompetensgraderad löneskillnad. Den motiverades ju inte bara med olika ålder, utan också med antal år inom verkstadsindustrin (se tabell 43)¹⁾ Jämförelser måste således göras mellan tre arbetargrupper.

Verkstadsföreningen föreslog år 1919 en skillnad av 4 öre mellan de två yrkesarbetarkategorierna samt mellan 21-åringar av olika kompetens. Avtalet fastställde 3 öre. Skillnaden mellan Verkstadsföreningens avtalsförslag och det slutna avtalet var större än så, eftersom föreningen förmodligen hade tänkt sig en lägre timlönenivå än vad som blev avtalat, och en i ören fixerad lönedifferens får relativt sett allt mindre betydelse ju högre den allmänna lönenivån är. I sitt förslag till avtal 1921 föreslog Verkstadsföreningen en skillnad mellan de tre arbetarkategorierna på 5 öre, alltså större än i det löpande avtalet.

Genom sina cirkulärskrivelser om lönereduceringar 1922 och 1923 fixerade Verkstadsföreningen relationer mellan grundtalen för vuxna yrkesarbetare, tempoarbetare och grovarbetare. De båda senare gruppernas grundtal borde ligga vid 86% (1922) respektive 85% (1923) av yrkesarbetarnas grundtal.²⁾ Detta kan jämföras med de 96% som avtalet från 1919 stadgade för minimilönerna och de 90% som Verkstadsföreningens avtalsförslag 1921 innebar. Det 1923 slutna avtalet innebar 7 öres skillnad mellan yrkesarbetare och icke-yrkesarbetare, vilket ger en relation av 90%. Differensen 7 öre kom att bli bestående ända till 1930-talets slut, och Verkstadsföreningen anslöt sig i sina förslag i stort sett till denna. Under 1940-talet arbetade föreningen för prolongation av avtalets minimilöner. Under tiden minskade skillnaderna i avtalen

1) Se avsnitt 3.1.

2) Direktiv nr 1 5/1 1922. VFA. Direktiv till medlemmarna, antaget vid sammanträde 10/1 1923. VFA.

såväl mellan yrkesarbetare och icke-yrkesarbetare som mellan de två slagen av yrkesarbetare. Dessutom utjämnades lönerna ytterligare av de i lika örestal utgående dyrtidstilläggen.

En strid utspelades på 1940-talet om de tidavlönades lön i relation till de ackordsavlönades. De förra, ofta grovarbetare, hade enligt arbets- tagarsidan en alltför låg lön i relation till de senare. (Denna fråga be- handlas utförligare i samband med Metallindustriarbetareförbundets lö- nepolitik). Förslagen om att i avtalen reglera dessa skillnader togs ne- gativt upp av Verkstadsföreningen. Man gick i 1941 års avtal med på en protokollsanteckning om att lönen för lågt avlönade tidlönearbetare skulle välvilligt prövas. Arbetsgivarna pressades under de följande åren hårt på denna punkt och tvangs acceptera fixerade örestal för höj- ningar. Förhandlingar om ett stort antal verkstäder fördes, där Verk- stadsföreningen i görligaste mån försökte begränsa stegringarna.¹⁾

En principiell inställning till yrkeskunnighetens betydelse för lönen kan spåras hos Verkstadsföreningen. Man vill ha stor löneskillnad mellan utbildad och icke utbildad arbetskraft. Motiveringen är, att benägenhe- ten till yrkesutbildning minskar om ej arbetarna får ett klart ekonomiskt utbyte av sin utbildning. Påstådda svårigheter att rekrytera yrkesarbe- tare ligger bakom uppmaningar till företagen att sträva efter en sänk- ning av lönerna för de mindre kvalificerade grupperna.²⁾ Mot slutet av 1940-talet diskuterades problemet med den kraftiga nivelleringen av lönerna med speciell iver. Stor rörlighet, bristande intresse för utbildning och mindre ambition i arbetet var enligt Verkstadsföreningens med- lemmar några av följderna av den ringa skillnaden i löner. Orsakerna till detta sakernas tillstånd ansågs vara dels den stora efterfrågan på arbetskraft, dels arbetarnas medvetna lönepolitik. Frågan var om Verk- stadsföreningen avtalsvägen skulle komma till rätta med missförhållan- dena. Problemet kopplades samman med möjligheterna att införa ett arbetsvärderingssystem till grund för lönesättningen, inom vars ram en differentiering kunde ske utan att arbetarnas fackorganisationer be- hövde blandas in. Ett generellt system med ålderstillägg diskuterades också.³⁾

1) Prot. VF ö.s. 28/2 1941, 21/4 1942. VFA. Bilaga till Prot. VF arbetsutskott 27/1 1944. VFA.

2) Styrman, G., s. 208. VF cirkulärskrivelse nr 40 1928. VFA. Brev till Dansk Arbejdsgiverforening 16/3 1937. VFA. Verkstäderna 1928, s. 73 f.

3) Prot. VF ö.s. 26-27/8 1948 VFA.

Vid bedömningen av *åldersbundna* löneskillnader i de centrala avtalen bör, förutom örestalen, även beaktas utsträckningen nedåt i åldersklasserna av minimilönebestämmelserna. Viljan att låta yngre åldersgrupper omfattas av dessa bestämmelser innebär en form av utjämning genom garanti mot alltför låga löner för de aktuella grupperna.

Minimilöner för yngre arbetare var en av de stående stridsfrågorna mellan parterna vid avtalsförhandlingarna. Verkstadsföreningen var i princip emot en sådan utsträckning av avtalet. År 1923 sänktes åldersgränsen för icke-yrkesarbetares minimilön till 20 år, 1929 tvangs man acceptera minimilöner för 18- och 19-åringar. År 1938 indrogs 17-åriga män och 18-åriga kvinnor i dessa bestämmelser och 1945 både män och kvinnor från 16 år. I sina avtalsförslag föreslog arbetsgivarna inte några minimilöner för arbetare under 20 år förrän 1932. Därefter föreslog man något större skillnader mellan åldersgrupperna än avtalen anger.

Vid förhandlingarna 1928 framfördes de olyckliga följderna för motivationen till yrkesutbildning av en för högt fixerad minimilön i unga år. Vidare, menade Verkstadsföreningen, varierade prestationsförmågan speciellt kraftigt bland unga arbetare, varför en flexibel lönesättning borde tillåtas.¹⁾ Under perioder med lågkonjunktur och ty åtföljande ungdomsarbetslöshet påpekades också från föreningen att en lägre lön för de yngre åldersklasserna skulle ge en högre sysselsättning för dessa grupper.²⁾ De generella motiven för att inte fixera minimilön för de unga arbetarna är lätta att föreställa sig: under 1920- och 1930-talen utgjorde de unga arbetarna en stor reserv av billig arbetskraft, som i många fall kom att ersätta de äldre arbetarna.³⁾

Beträffande den övre gränsen för minimilönernas giltighet fanns före 1923 en flexibel sådan vid 60 år. Den avskaffades detta år, men ersattes med en allmän regel, att minimilönerna ej skulle gälla arbetare, »som av ålder, sjukdom eller vanförhet fått sin arbetsförmåga nedsatt».⁴⁾ Det stadgades ingen speciell *kvinnolön* i avtalen före 1923. Missnöje med detta förspordes från vissa arbetsgivare redan efter uppgörelsen 1913, men p. g. a. den inflationistiska utvecklingen fram till 1920 fick minimi-

1) Met. verksamhetsberättelse för 1923, s. 84 f. Met. verksamhetsberättelse för 1928, s. 121 ff. Styrman, G., s. 232. VF cirkulärskrivelse nr 14 1927. VFA.

2) Brev VF till SAF 21/4 1934.

3) Se avsnitt 1.3 och 3.3.

4) VF cirkulärskrivelse nr 2 1927. VFA. VFA. Kollektivavtal mellan VF och Metall 1920 § 10 mom. 10, 1923 § 10 mom. 7.

lönerna föga praktisk betydelse, och de företag som sysselsatte kvinnlig arbetskraft, kunde relativt fritt sätta sina löner.¹⁾ I den nya situationen efter depressionens inträde 1920-1921 var man från Verkstadsföreningens sida angelägen att fixera en speciell och lägre minimilön för kvinnor. Likalönsprincipen skulle nu kunna bli betungande för företag med stor kvinnlig arbetsstyrka. Avtalsförslaget 1921 innebar relationen 2/3 mellan kvinno- och manslön (icke-yrkesarbetare). I grundtalen för lönereduceringsringar under den avtalslösa perioden var proportionerna desamma.²⁾ År 1923 slöts avtal om minimilön för kvinnor med ett förhållande för kvinnliga arbetare till manliga av 3/4. I avtalsförslagen under de följande åren bibehöll Verkstadsföreningen denna relation, och de slutna avtalen kom att erhalla samma relativa lönedifferenser. Gentemot arbetsarsidans framstötter om lika lön för män och kvinnor gjorde man bestämt motstånd.

Underåriga kvinnliga arbetare kom ej att ingå i minimilönebestämmelserna såsom de manliga. År 1938 fick 18-19-åriga kvinnor minimilön, och först 1945 var jämställdhet uppnådd i och med 16-årsgränsen för båda könen. I dessa nytillkomna, yngre åldersklasser, var löneskillnaderna mellan könen procentuellt mindre än för de vuxna arbetarna.

Motiven bakom Verkstadsföreningens differentierande lönepolitik beträffande kvinno-lönerna är till stor del desamma som tidigare anförts. Kvinnorna utgjorde, på samma sätt som de yngre manliga arbetarna, en arbetskraft som för vissa arbetsuppgifter kunde ersätta mer kvalificerade arbetare.³⁾

2.2.3. *Sammanfattning.*

Såsom organisation har Verkstadsföreningen dels haft en »inbyggd» effekt på lönespridningen inom sitt verksamhetsområde, dels bedrivit en aktiv lönepolitik beträffande lönedifferenser.

I sitt arbete att hålla lönerna låga för verkstadsindustrin har föreningen utövat ett tryck på medlemmar, som låtit sin lön stiga alltför långt utöver avtalets ram. Störst effekt av detta tryck kan man vänta sig vid dåliga konjunktioner, medan det t. ex. mot 1940-talets slut bör

1) Styrman, G., s. 156 f.

2) Direktiv nr 1 5/1 1922. VFA. Direktiv till medlemmarna, antaget vid sammanträde 10/1 1923. VFA.

3) Se avsnitt 1.3 och 3.4.

ha varit svårare att nå resultat. Dessutom bör sammanställningen och distributionen av en omfattande lönestatistik ha haft en uniformerande inverkan. I båda dessa fall gäller det främst relationerna mellan skilda verkstäder.

Samtidigt har emellertid föreningen motverkat denna »inbyggda» effekt. Man har strävat efter att förbehålla de enskilda företagen stor frihet att själv sluta avtal om tillfälliga ackord och tillägg till timpenningar. Man har således inte velat centralisera lönebildningen. Förhandlingspositionen vid verkstaden, där uppgörelserna skedde mellan ledningen och de arbetare, som direkt berördes av t. ex. ackordet, har förmodligen varit gynnsam för arbetsgivaren, speciellt som det under perioden fram till 1930-talets slut förelåg överskott på arbetskraft.

Dessutom har Verkstadsföreningen bedrivit en differentierande lönepolitik mellan arbetargrupper på alla de tre områden som här undersökts. Denna politik hade mot periodens slut en defensiv karaktär — man bromsade nivellerande framstötter från arbetstagsarsidan. Argumenten härför har varierat, men politiken har haft som ett av sina viktigaste mål att ge företagen så gynnsamt utgångsläge som möjligt vid sina lokala uppgörelser.

2.3. Metallindustriarbetareförbundet och lönestrukturen.

2.3.1. Lönepolitikens utformning.

Lönepolitiken formades inom Metallindustriarbetareförbundet främst på avtalskonferenserna, till en mindre del under kongresserna. De förra utgjordes av 200–250 ombud från avdelningarna landet runt och hölls så snart det gällde att ta ställning till uppsägning av riksavtal och utformning av förslag till nytt sådant, vilket i regel var aktuellt i september månad. I många fall inkallades också avtalskonferensen för att konfronteras med förslag till uppgörelse under löpande förhandlingar. Konferensen utsåg bland sig representanter, som tillsammans med medlemmar av förbundets styrelse utgjorde förhandlingsdelegationen. Denna hade sedan i regel stor frihet att sköta förhandlingarna och skriva under avtal. Avtalsförslag underställdes ofta medlemmarna direkt för omröstning, vars resultat dock kunde förbigås av delegationen. I anslutning till motioner kunde vid förbundskongresser diskussioner och beslut i avtalsfrågor förekomma och 1935 fungerade kongressen som avtalskon-

ferens. Dessutom togs hithörande frågor upp vid dechargeförfarandet.¹⁾ Protokollen från dessa konferenser och kongresser utgör, tillsammans med Metallindustriarbetareförbundets verksamhetsberättelser, underlag för bedömningen av lönepolitiken.²⁾

Vid avtalskonferenserna framlades, i anslutning till en inledande analys av det ekonomiska läget och förhandlingsutsikterna, styrelsens förslag till uppläggning av avtalsrörelsen. Mot dessa åsikter bröt sig medlemmarnas, uttryckta genom insända motioner eller genom ombuden. Vidare deltog representanter för Landsorganisationen, mot slutet av perioden dess ordförande, i dessa förhandlingar.³⁾ Den traditionella frontlinjen gick mellan en moderat styrelse, understödd av Landsorganisationen, och en radikal opposition, emanerande främst från Göteborg och Stockholm. Ibland röjdes den politiska hemvisten, socialdemokratin och kommunismen eller vänstersocialismen, men oftast ligger den dold under ytan. Växlingar i synen på taktik och avtalsförslagets utformning under den här undersökta perioden hänger inte sällan samman med förskjutningar mellan dessa grupper bland Metallindustriarbetareförbundets medlemmar och representanter. I början av 1920-talet och mot slutet av det andra världskriget var oppositionen en tid i majoritet bland ombuden.⁴⁾

2.3.2. Förbundets lönepolitik.

På samma sätt som beträffande Verkstadsföreningen skall först undersökas Metallindustriarbetareförbundets lönepolitik i fråga om relationerna mellan skilda grupper av arbetare: skilda kompetensgrupper, skilda åldersgrupper och skilda kön. Nivellering eller differentiering är även här den centrala frågeställningen. Mera allmänna lönepolitiska mål skall också beröras. Liksom beträffande arbetsgivarparten hänvisas till sammanställningen av avtalsförslag och slutna avtal i tabell 43.

1) För hela detta avsnitt: Lindgren, J. m. fl., s. 629 ff., Back, P. E., passim.

2) Svenska Metallindustriarbetareförbundets berättelser och protokoll 1919-1922, 1922-1926, 1926-1929, 1929-1932, 1932-1935, 1935-1938, 1938-1941, 1941-1944, 1944-1947, 1947-1950.

3) Enligt LO:s stadgar från 1941 hade organisationens ledning rätt att delta. LO:s kongressprotokoll 1941, s. 433 ff. Ullenhag, J., Den solidariska lönepolitiken i Sverige — Debatt och verklighet, (opublicerad licentiatavhandling 1968), s. 39.

4) Lindgren, J. m. fl., s. 629 ff., Back, P. E., passim.

Kompetensrelationer avspeglas främst i skillnaderna i minimilön mellan yrkesarbetare och icke yrkesarbetare i åldern 21 eller 20 år, samt i viss mån mellan de två grupperna av yrkesarbetare. Metallindustriarbetareförbundets förslag till avtal skiljer sig mellan 1919 och 1925 härvidlag inte nämnvärt från de avtal som slöts. Inför uppgörelsen 1925 avskaffade man emellertid skillnaden i lön mellan de två skilda typerna av yrkesarbetare. År 1929 tog man ytterligare ett steg genom att föreslå samma minimilön för såväl dessa två grupper som övriga arbetare i åldern över 20 år. Denna princip fasthölls därefter under hela 1930-talet.

Bakom slopandet av skillnaderna mellan yrkesarbetare och icke-yrkesarbetare låg ett långvarigt missnöje med yrkesarbetarebegreppets tolkning. Enligt den definition, varom man enats i avtalen, skulle en yrkesarbetare dels ha fyra års utbildning, dels ha uppnått 21 års ålder. Frågan var vilken roll arbetarens sysselsättning skulle spela. Rationalisering av industrierna innebar ofta, att ett arbete fick en enklare karaktär, om än starkt specialiserat. En av de många tvisterna i denna fråga blev föremål för statlig skiljedom år 1928. Därvid sanktionerades arbetsgivarpartens snävare tolkning av yrkesarbetarebegreppet. Denna tolkning innebar att arbetarens aktuella arbete skulle kräva fyra års utbildning.¹⁾ Kravet på utbildning sänktes till tre år 1938, samtidigt som en särskild nämnd tillsattes för att behandla tvister i denna fråga.²⁾

I förhandlingarna under det andra världskriget, vilka fördes utan uppsägning av avtalet, anpassade sig arbetarparten till den gällande kompetensgraderingen av minimilönerna, och visade ingen större vilja att ändra på lönerelationerna från uppgörelsen 1938. Vid förhandlingarna inför 1947 års avtal lanserade Metallindustriarbetareförbundet dock två nya grupper av icke-yrkesarbetare: arbetare som uppnått 20 års ålder och arbetat två år inom metallindustrin och arbetare, som uppnått 23 års ålder och arbetat fem år inom metallindustrin. De föreslagna minimilönerna innebar ett klart närmande till yrkesarbetarna. I det slutna avtalet skapades en grupp arbetare med 24 års ålder och fyra år vid verkstaden, vilkas minimilön låg mycket nära den yngsta yrkesarbetargruppens. Inför 1948 års förhandlingar följde förbundet samma politik, samt ville sänka åldern generellt för de åldersbundna tilläggen.

1) Prot. Met. 18:e kongress 15-22/9 1935, s. 198. Back, P.-E., s. 159, 258, 464 ff.; Styrman, G., s. 215. Fackföreningsrörelsen 1923, s. 428. Met. verksamhetsberättelse för 1928, s. 95 ff. Verkstäderna 1929, s. 147.

2) Kollektivavtal mellan VF och Metall 1938 § 3 mom. 4.

Minimilönerna säger inte hela sanningen om lönepolitiken i fråga om kompetens. Redan år 1925 framförde arbetarsidan krav på generella höjningar av timpenningar och på ett fixerat överskott vid ackordsarbete. Sådana krav innebar en attack mot alltför stora lönedifferenser. Under 1930-talet försköts intresset mot skillnader i lön mellan tidlönearbetare och ackordsarbetare. I avtalen inrymdes s. k. ackordskompensation, dvs. ett minsta tillägg till minimitimpenningen för arbetare, som inte arbetar på ackord. Detta var enligt Metallindustriarbetareförbundet inte tillräckligt, när ackordsförtjänsterna skruvades upp, utan förbundet tvingade fram en protokollsanteckning i avtalen 1941 och 1942, där arbetsgivarparten förklarade »att den välvilligt skulle upptaga till prövning, huruvida och i vad mån ökning av lönen kunde medgivas lågt avlönade tidlönearbetare». En liknande anteckning återkom 1943.¹⁾ Frågan om tidlönearbetarna var under dessa år en huvudfråga vid avtalskonferenserna, och blev föremål för undersökningar från förbundets sida.²⁾ Förhandlingar fördes efter lokala framställningar från arbetarna och rapporter till konferenserna visade att man i många fall nått goda resultat, i andra fall misslyckats få löneförhöjningar för de aktuella arbetarna.³⁾ Inför 1944 års avtal ville Metallindustriarbetareförbundet ha centralt bestämda örestal för timlönearbetarnas lönehöjning (fem öre, dock högst till 140 öre för män och 100 öre för kvinnor). Man fick dock, inför Verkstadsföreningens bestämda motstånd, nöja sig med en protokollsanteckning och 3 öre.⁴⁾ I 1945 års avtal föll protokollsanteckningen bort, men i avtalen 1947 och 1948 ändrades ackordskompensationen på så sätt, att tidlönearbetarna fick en sju öre högre kompensation än ackordsarbetarna, i den mån de senare tillfälligtvis arbetade mot tidlön.⁵⁾

Vilka arbetare har då Metallindustriarbetareförbundet avsett stödja med denna politik? I någon mån yrkesarbetare, framför allt verktygsarbetare, men även maskinreparatörer, instrumentmakare m. fl., vars

1) Met. verksamhetsberättelse för 1941, s. 51. Met. verksamhetsberättelse för 1942, s. 51. Met. verksamhetsberättelse för 1943, s. 55.

2) Prot. Met. konf. 25-26/9 1939, s. 21 ff. Prot. Met. konf. 16-17/9 1940, s. 12, 16 ff. Prot. Met. 20:e kongress 20-27/7 1941, s. 186 ff.

3) Prot. Met. konf. 19-20/9 1941, s. 15 ff. Prot. Met. konf. 16/1 1942, s. 12.

4) Prot. Met. konf. 24-25/9 och 11, 29/12 1943, s. 10, 47, 76 f., 105 ff.

5) Såsom tidlönearbetare räknades den som per avlöningsperiod arbetade på ackord högst 15% av tiden. Kollektivavtal mellan VF och Metall 1937 § 3 mom. 5 anm.

arbete har varit kvalificerat men svårt att ackordssätta. De har dock haft yrkesarbetarnas minimilön och i realiteten föga berörts av dessa förhandlingar. Företrädesvis har i stället protokollsanteckningarna avsett grovarbetare av typen lagerarbetare, transportarbetare, diversearbetare, dvs. personer utanför den direkt producerande verksamheten med små möjligheter till stegring av förtjänsterna genom ackordsarbete.¹⁾

Förskjutningen av intresset från kompetensgruppernas löner till de lågt avlönade tidlönearbetarna innebär således ingen förändring i målsättningen: de sämre avlönade bland de vuxna männen bör få sin lön närmad till de bättre avlönades. Denna lönepolitik utgår från början från allmänna rättvisesynpunkter, men också från taktiska aspekter. Den fackliga tillhörigheten för verkstädernas grovarbetare var inte så självklar innan industriförbundsprincipen var genomförd.²⁾ Det var då angeläget att behandla dem väl och ha attraktiva avtal. Efter 1930 återkommer argumentet mer sällan, vid 1941 års kongress dock med utpekande av Gjutareförbundet som ett reellt hot. Under 1940-talets diskussioner om tidlönearbetarna förekommer påpekanden av att dessa underbetalda grupper är tacksamma offer för mot den fackliga ledningen riktat förtal och politiska aktioner.³⁾ I övrigt är det stående argumentet »den solidariska lönepolitiken», ett begrepp som blivit aktuellt under 1930-talets slut och som, inte minst genom Metallindustriarbetareförbundets arbete, kom att bli Landsorganisationens lönepolitiska ideologi från dess konferens 1941.⁴⁾ Nu liksom tidigare ges i uttalande för nivellerande politik ofta inga skäl. Utgångspunkten för diskussionerna är emellertid solidaritet, medan åsikterna ofta går isär om vad som är möjligt att genomföra.

1) Såsom mätare av syftet med politiken har tagits omnämmandet av vissa arbetsgrupper vid avtalsdiskussionerna. Prot. Met. konf. 19-20/9 1941, s. 15 ff., 34. Prot. Met. konf. 18-19/9 1942, s. 25. Prot. Met. konf. 24-25/9 1943, s. 16, 52. Prot. Met. konf. 7-8/11 1947, s. 29, 58, 64.

2) Back, P.-E., s. 26 f. Se avsnitt 2.1.

3) Prot. Met. konf. 29-30/9 1924, s. 9 f. Prot. Met. konf. 26-27/9 1927, s. 11, 16. Prot. Met. 16:e kongress 18-24/8 1929, s. 77 f. Prot. Met. verkstadskonferens 26-27/9 1930, s. 9 f., 18 f. Prot. Met. konf. 25-26/9 1939, s. 40. Prot. Met. 20:e kongress 20-27/7 1941, s. 189, 191. Prot. Met. verkstadskonferens 24-25/9 1943, s. 50 f. Prot. Met. 23:e kongress 27/8-1/9 1950, s. 375 f.

4) Ullenhag, J., s. 18 ff.

Beträffande lönerelationer mellan *arbetare av olika ålder* har redan på sid. 34 skildrats hur allt yngre arbetare dras in under minimilönebestämmelserna. Metallindustriarbetareförbundet har tryckt på för att åstadkomma denna utveckling och för att höja lönen för yngre arbetare. Under tiden fram till 1929 föreslås minimilön för 16-åringar och äldre, därefter även för 15-åringar. De yngres löner ligger i relation till de vuxnas högre i dessa förslag än i de slutna avtalen: 1929 föreslår man för 18-åringar en minimilön, som utgör 72% av 21-åringarnas och 76% av 20-åringarnas. I avtalet blir procenttalet i båda fallen 70%. År 1938 är motsvarande procenttal för 17-åringarna 72 i relation till 21-åringarna, 78 i relation till 20-åringarna och 57 i avtalet. Under perioden 1940-1944 vilas frågan om de yngre arbetarna, men när under de följande åren nya avtalsförslag läggs från arbetarsidan, innehåller de minimilöner för yngre arbetare som är förmånligare än i de utlöpande avtalen.

Såsom ovan visats, har Metallindustriarbetareförbundet velat minska lönedifferensen mellan de två slagen av yrkesarbetare med olika lång erfarenhet, samt sänka kvalifikationstiden för lönetillägg.

Lönerelationerna mellan kvinnor av olika åldrar har i arbetarnas avtalsförslag behandlats i stort sett som för männen. När likalönsprincipen mellan könen har hävdats har härav följt minimilöner ner till 16 år före 1929, 15 år därefter. I stort sett har man också hävdat högre öretal för dessa yngre kvinnliga arbetare än de garanterades i avtalen.

Under hela undersökningsperioden har således Metallindustriarbetareförbundet strävat efter en höjning av de yngre arbetarnas lön. Studerar man skälen härför, såsom de framkommer i medlemmarnas plädering för en sådan lönepolitik, kan man urskilja några dominerande argument.¹⁾ Ideologiska skäl av typen rättvisa, solidaritet, anfördes relativt

1) Avtalsförslagen i tab. 43 ger vid handen att Metallindustriarbetareförbundet har fört en nivellerande lönepolitik. För analysen av motiven för denna politik har protokollen från samtliga förbundets konferenser och kongresser under perioden 1920-1949 bearbetats. Uttalade motiv för en nivellerande politik, i motioner eller anföranden, har klassificerats efter följande system:

1. Rättvisan, jämlikheten, solidariteten kräver det.
2. De lägre betalda arbetarna konkurrerar ut vuxna eller mer kvalificerade män p. g. a. sin alltför låga lön.
3. De lägre betalda arbetarna väljer andra fackliga organisationer, vilka de tror skall bättre tillvarata deras intressen.
4. Inga skäl.
5. Övriga skäl.

ofta. Inte minst den fackliga oppositionen framförde dylika och menade att stöd åt de yngre skulle göra dem till aktiva medlemmar i rörelsen. Från förbundets ledning var man ibland irriterad över vad man uppfat-

Argument för en nivellerande lönepolitik inom Metallindustriarbetareförbundet.

År	Kompetens					Betalningsformer					Ålder					Kön				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
1920																				1
21																				
22																				
23																				
24	1		2			1			4							4	1	2		
25	4															1			2	
26				1								1								
27	2		2	1		2					1	3		4				1		3
28	1			2								2		3				1		
29	1	1	1									1						1		
1930	2	1	2	2							1	2						1		
31				1		1			2											
32		1		1								1						1		
33																				
34				5							1	5	1	2				1		
35											1	2	1	1			2			
36																				
37				11					1		2			7						4
38																				
39	2			1		4		1	8					7						2
1940	1			1		1	1		10		1			1				1		
41			1	1		2		2	15		1		1	1						
42						12			5		1	1		1				1		
43	1			1		9		1	15		1			1			4			2
44				1		7			6					3			3	2		6
45																				
46	1					3			1		1						3			
47	3			1		3			4					2			9			4
48						2					2						1			
49						3		1	3											1

Källa: Protokoll vid Metallindustriarbetareförbundets konferenser och kongresser 1920-1949.

Upprepade inlägg från samma person har räknats som ett. Instämmande utan upprepning av motiv för förslaget har räknats som inlägg utan motiv. Flera motiv i samma anförande har tagits upp. Den tabellariska sammanställningen ger måhända intryck av precision. Exaktheten är skenbar. Antalet uttalande är ett grovt mått. En motion från landets största avdelning jämföres med ett uttalande från ombudet från en liten avdelning. Debattens karaktär påverkas av många ovidkommande faktorer. Ett exempel: debatten under 1945 präglades helt av den stora konflikten, och lönestrukturen fick ingen uppmärksamhet. Vidare har troligen inte alla skäl för lönepolitiken varit lika gångbara. Till stor del speglas i så

tade som politisk kanalisering av ungdomens missnöje, men tvingades ofta ta upp långt gående krav i avtalsförslagen.¹⁾ Vanligare än »rättviseskälen» var emellertid argumentet att de yngre arbetarna genom sina låga löner konkurrerade ut den äldre arbetskraften. Ett sätt att röja undan detta hot har varit att minska löneskillnaderna och därigenom göra det mindre lockande för arbetsgivaren att anställa ung och oerfaren arbetskraft. Argumentet dominerade under den första hälften av undersökningsperioden, då ju arbetslösheten var störst, och försvinner där-efter praktiskt taget. I stället kommer solidaritetsideologin i förgrunden.

Riksavtalet hade vid undersökningsperiodens början inga speciella *kvinnolöner*, vilket överensstämde med den s. k. likalönsprincipen, som sedan länge hävdats av arbetarparten.²⁾ Vid förhandlingarna inför 1924 års avtal anslöt man sig i stort till den relation av tre till fyra mellan lönen för en vuxen kvinna och en manlig grovarbetare, som fastlagts i avtalet 1923, men redan följande år ville man minska differensen och 1929 återkommer likalönsprincipen.³⁾ Fram till det andra världskrigets utbrott framfördes krav på samma lön för kvinnor som för män. Samma är fallet inför förhandlingarna om 1945 års löner. De följande åren föreslog man avsevärt mindre differens mellan kvinnor och män än i de slutna avtalen, dock utan likalönskrav. Även i fråga om yngre kvinnors lön strävade man efter en löneutjämning i relation till jämnåriga, manliga arbetskamrater.

En opinion för höjning av kvinnornas lön har under hela perioden 1920-1949 funnits bland ombuden inom Metallindustriarbetareförbundet. De bakomliggande motiven har emellertid växlat.⁴⁾ Under den förra delen av perioden har hotet från den lågavlönade kvinnliga arbets-

---

fall vad som varit opportunt att säga. Alternativet till detta tillvägagångssätt hade varit att bilda sig en allmän uppfattning efter genomläsning av materialet; det hade sannolikt inte givit en riktigare bild.

1) Back, P.-E., s. 80. Vid kongressen 1926 framförs från oppositionshåll krav på att inträdesåldern i förbundet (16 år) helt skall avskaffas och att de unga medlemmarna skall erlægga reducerad kontingent. Kongressen beslutar sänka inträdesåldern till 15 år. I verksamhetsberättelsen för 1926 förefaller man inte övertygad om egennyttan i motionärernas omtanke. Prot. Met. 15:e kongress 19-25/9 1926, s. 74 ff. Met. verksamhetsberättelse för 1926, s. 150 f.

2) Lindgren, J. m. fl., s. 616 ff.

3) Se sid. 35.

4) Se tabell s. 42.

kraften upplevts starkt.¹⁾ Man hänvisade vid argumenteringen stundom till en »princip»: kvinnans plats är inte i industrin.²⁾ Likalönsprincipen framförs under denna tid även såsom en fråga om jämlikhet. Den stående invändningen från förbundsledningens sida är att man inte gagnar kvinnorna genom att tvinga dem kräva samma lön som männen; de slås då ut från arbetsplatserna. Någon tacksamhet från dem mot förbundets agerande kunde knappast bli följden av en sådan politik. Förhandlingsdelegationerna tycks också ansett det lämpligt att relativt snabbt släppa likalönsprincipen inför arbetsgivarnas motstånd.³⁾

Senare under undersökningsperioden fick debatten en annan karaktär och solidaritetsargumentet vann mer gehör. På kongresserna och konferenserna från mitten av 1940-talet uppträdde kvinnor och argumenterade för den nivellerande politiken. Vid denna tid ändrade man förhandlingstaktik till den mer realistiska att gå stegvis fram mot utjämning.⁴⁾

Allmänt finner man en strävan hos Metallindustriarbetareförbundet att vid de centrala förhandlingarna skapa en så hög nedre gräns för lönerna som möjligt och inte överlämna till lokala uppgörelser för mycket av lönesättningen. Detta syns inte bara vid förhandlingarna om minimilöner, där man velat ha så höga örestal för så stora grupper som möjligt. Det syns också i kraven på generella höjningar av timlöner och fixerade överskott vid ackordsarbete liksom på ackordskompensation och fasta örestal i höjningar för tidlönearbetarna. Inom förbundet diskuterades dessutom vid flera tillfällen frågan om normallöner i stället för minimilöner. Man finner således en vilja att centralisera lönesättningen, vilket torde ha sin grund i svagare position på det lokala planet.

Sammanfattningsvis kan beträffande Metallindustriarbetareförbundets lönepolitik konstateras att den har varit genomgående nivellerande och syftat till största möjliga fixering av lönerna vid centrala förhandlingar. Motiven bakom den nivellerande lönepolitiken har varierat. Omsorger

1) Bland många exempel: Prot. Met. 16:e kongress 18-24/8 1929. Motion 7, s. 73.

2) Prot. Met. konf. 25-26/9, s. 18.

3) Prot. Met. konf. 21-30/9 1924, s. 11. Prot. Met. konf. 27-28/9 1934, s. 32. Prot. Met. 18:e kongress 15-22/9 1935, s. 143, 204 f. Prot. Met. konf. 17-18/9 1937, s. 51. Prot. Met. 21:a kongress 3-8/9 1944, s. 288 f.

4) Prot. Met. 21:a kongress 3-8/9 1944, s. 283. Prot. Met. extra kongress 11-13/2 1946, s. 116. Prot. Met. konf. 20-21/9 1946 samt 7/2 1947, s. 31, 35. Prot. Met. 22:a kongress 7-12/9 1947, s. 235 ff. Prot. Met. konf. 6/12 1948, s. 4.

om förbundets tillväxt och sammanhållning skyntar som skäl för den förda politiken. Vid periodens början har det funnits konkurrens om rekryteringen av vissa sämre betalda grupper. Även efter det att industriförbundsprincipen i stort sett genomförts har hotet funnits från en politiskt radikal opposition, som har sökt stöd i lägre betalda arbetargrupper. Man kan räkna med att en nivellerande lönepolitik varit ägnad att ta vinden ur seglen för oppositionen när denna själv inte kunnat diktera politikens utformning.

Risken att bli utkonkurrerad av kvinnor och yngre arbetare som argument för en nivellerande politik har haft gehör hos de beslutande församlingarna så länge arbetslösheten upplevts som ett direkt hot.¹⁾

Metallindustriarbetareförbundets motion till Landsorganisationens kongress 1936 har betraktats som ett av de viktigaste stegen mot acceptandet av den solidariska lönepolitiken som fackföreningsrörelsens löneideologi. I motionen framgår inte klart huruvida förbundet främst haft i tankarna utjämning mellan arbetarna inom en industri eller mellan branscher. Man märker vid mitten av 1930-talet en viss tveksamhet hos förbundsledningen om möjligheten att komma vidare med en nivellerande lönepolitik, vilket skulle kunna tyda på att branschfrågan och den därmed sammanhängande frågan om Landsorganisationens ökade makt och inflytande över medlemmarna varit den centrala.²⁾ Debatten utanför förbundet skulle under de följande åren emellertid få en annan riktning och i det betänkande — »Fackföreningsrörelsen och näringslivet» — som Landsorganisationens femtonmannakommitté presenterade för LO-kongressen 1941 trycker man hårt på utjämningen inom varje industri; utjämning mellan branscher sägs ligga bortom fackföreningsrörelsens direkta inflytande.³⁾ Den solidariska lönepolitiken

1) Man kan utgå från att äldre yrkeskunniga män varit överrepresenterade i församlingarna. En antydning härom i Prot. Met. 21:a kongress 3-8/9 1944, s. 171. I vissa fall sändes avtalsförslag ut till omröstning bland medlemmarna. Man kan på samma grunder anta att även här de mer kvalificerade var aktivare och gjorde sig väl gällande.

2) Prot. LO:s kongress 1936, s. 447 ff. Björklund, B., Svenska typografförbundet. Studier rörande Sveriges äldsta fackförbund (1965), s. 306 ff. Angående förbundsledningens tveksamhet: Prot. Met. konf. 27-28/9 1934, s. 45. Prot. Met. 18:e kongress 15-22/9 1935, s. 143, 204 f. Prot. Met. konf. 17-18/9 1937, s. 51. Prot. Met. konf. 25-26/9 1939, s. 35.

3) Ett viktigt inlägg i debatten var: Lind, A., Solidarisk lönepolitik. Landsorganisationens skriftserie nr 44 (1938). Fackföreningsrörelsen och näringslivet, betänkande utgivet av Landsorganisationens femtonmannakommitté (1941). Ullenhag, J., s. 18 ff.

blir under 1940-talet ett mycket vanligt argument inom Metallindustriarbetareförbundets lönedebatter, speciellt i samband med aktionerna för tidlönearbetarna.

2.4. Dyrtidstillägg 1940–1949.

Vid de exceptionella förhållandena under 1900-talets båda världskrig har tillkommit en faktor vid lönebildningen, nämligen dyrtidstillägg, dvs. lönetillägg utanför det egentliga avtalet, avsedda att kompensera för ett onormalt lågt penningvärde. Under det första världskriget hade arbetarna inom verkstadsindustrin erhållit kompensation för de starkt stegrade levnadsomkostnaderna. Detta hade skett utan några gemensamma regler.¹⁾ Under år 1921 försvann resterna av dessa tillägg, och de skall ej upptagas till behandling. Det andra världskriget gav anledning till ett slag av dyrtidstillägg, som reglerades centralt och var en del av krigstidshushållningen. Eftersom dyrtidstilläggen skrevs in i avtalen mellan Metallindustriarbetareförbundet och Verkstadsföreningen har det bedömts lämpligt att i detta sammanhang skildra deras karaktär och utveckling.

Vid krigsutbrottet 1939 var man från arbetarsidan mån om att gardera sig mot att lönerna skulle släpa efter de prisstegringar, som man, med erfarenheterna från det förra kriget i minnet, väntade sig. Arbetsgivarna ville inte gå med på att garantera oförändrad reallön; man hänvisade till riskerna för inflation med varubrist och visste inte hur verkstädernas kostnads- och avsättningsutveckling skulle gestalta sig. Frågan om dyrtidstillägg togs emellertid upp på högre nivå. Landsorganisationen och Svenska Arbetsgivareföreningen förhandlade under statligt överinseende om hur problemet skulle lösas.²⁾ Under tiden sköts uppsägningsdatum fram för verkstadsavtalet. Uppgörelsen den 16 december 1939, det första s.k. ramavtalet, till vilket verkstadsavtalet anslöts, innebar i stort sett följande. Med en viss eftersläpning p. g. a. att regleringen skedde vid kvartalsskiftena och först vid indexförändringar av en viss storlek utgick fr. o. m. den 1 januari 1940 ett lönetillskott av 0,42% för varje enhet som socialstyrelsens levnadskostnadsindex steg.

1) Styrman, G., s. 161 ff.; Lindgren, J. m. fl., s. 576, 579 ff.

2) VF cirkulärskrivelse nr 12 26/10 1939. VFA. VF cirkulärskrivelse nr 14 27/11 1939. VFA. Prot. Met. konf. 25–26/9 1939, s. 8 ff. Prot. Met. konf. 1/1 1940, s. 108 ff.

Detta procenttal innebar en kompensation av c:a 75% och var således ej en garanti för oförändrad reallön. Uppgörelsen ett år senare innebar en försämring för arbetarna. Under intryck av landets försvårade situation tvangs man acceptera en kompensation för ungefär hälften av prisstegringen samtidigt som det krävdes större stegring i index innan kompensation utgick. De följande ramavtalen, uppbyggda på samma sätt, påverkade inte lönerna, eftersom prisstoppspolitikerna från och med 1942 var mycket framgångsrika.¹⁾

Uppgörelserna över huvudet på Metallindustriarbetareförbundet och Verkstadsföreningen tvingade parterna till passivitet. Det stod fullt klart, att det inte var möjligt att bryta sig ur ramarna och ännu mindre driva lönerörelser med konflikthot. Statsmakterna skulle då tvingas ingripa, något som man inte på någondera sidan gärna såg.

Under det första ramavtalets löptid drev Metallindustriarbetareförbundet sin offensiv för tidlönearbetarna.²⁾ I samband med den för arbetarna kärvarare uppgörelsen i december 1940 hävdade man från arbetsgivarhåll att ramavtalen borde utgöra en spärr mot löneframställningar, något som motparten inte kunde godta.³⁾ Man gick där vidare i sin politik att i skydd av ramavtalet kräva höjningar för vissa grupper. De protokollsanteckningar, som blev resultatet, kunde dock inte tillfredsställa alla arbetare, och man kunde på Metallindustriarbetareförbundets möten iaktta ett uppdämt missnöje med lönepolitiken. Reallönen sjönk men händerna var bakbundna.⁴⁾

1) Avtal 1940 § 15 LO-SAF-överenskommelsen av den 16/12 1939. Avtal 1941 § 15 LO-SAF-överenskommelsen av den 16/12 1939. Avtal 1942 § 15 LO-SAF-överenskommelsen av den 15/1 1942. Avtal 1943 § 15 LO-SAF-överenskommelsen av den 19/12 1942. Avtal 1944 § 15 LO-SAF-överenskommelsen av den 26/1 1944. Avtal 1945-1946 § 15 LO-SAF-överenskommelsen av den 26/1 1944. Avtal 1947 § 15 LO-SAF-överenskommelsen av den 9/12 1946. Avtal 1948 § 15 LO-SAF-överenskommelsen av den 9/12 1946. Casparsson, R., LO under fem årtionden (1951) II, s. 488 ff. Om uppgörelsen 29/12 1940 utförlig kommentar i Fackföreningsrörelsen 1941:1, s. 49 ff.

2) Se s. 39 f.

3) Prot. Met. 20:e kongress 20-27/7 1941, s. 193 ff.

4) Prot. Met. 20:e kongress 20-27/7 1941, s. 193 ff. Prot. Met. konf. 16/1 1942, s. 18 ff. Prot. Met. 21:a kongress 3-8/9 1944, s. 168 ff. Med röstsiffrorna 139-110 godtogs dechargeutskottets avvisande av ett förslag till anmärkning mot förbundsstyrelsen för att den visat passivitet i löne- och arbetsvillkor under 1941-1943.

År 1946 upphävdes ramavtalet och Landsorganisationen och Svenska Arbetsgivareföreningen kom överens att arbeta in dyrtidstilläggen i kollektivavtalen. Med påslag av 5% från den 1 juli 1947 kom tilläggen således att skrivas in i verkstadsavtalet och stod kvar där till 1951, nu utan bindning till index.

Hur beräknades då dyrtidstillägget inom verkstadsindustrin? Basen för beräkningen var »den vid respektive företag under år 1938 i ordinarie arbetstid uppnådda genomsnittliga kontanta timförtjänsten för vuxna manliga och vuxna kvinnliga arbetare var för sig. Det sålunda erhållna örestalet utgår per arbetad timme lika för alla vuxna manliga resp. vuxna kvinnliga arbetare». För de yngre arbetarna gällde: »Tillägget utgör för arbetare under 16 år 30%, för arbetare, som fyllt 16 men ej 18 år, 45% och för sådana arbetare, som fyllt 18 år och enligt kollektivavtalet icke avlönas som vuxna arbetare, 65% av tillägget för vuxna arbetare av samma kön».¹⁾

Med tanke på föreliggande undersökning är det av intresse vilken inverkan på lönestrukturen dyrtidstilläggen kan tänkas ha haft. Mellan vuxna arbetare görs ingen skillnad — här har dyrtidstilläggen verkat utjämnande t. ex. mellan yrkes- och grovarbetare. Procenttalen för de yngre arbetarna ansluter sig relativt väl till avtalet från 1938 med hänsyn tagen till ackordskompensationen för de vuxna arbetarna.²⁾ Beträffande skillnaderna mellan manliga och kvinnliga arbetare kvarhåller alltså ramavtalet relationerna i de utbetalade lönerna under 1938.

Skillnader i lön för arbetare vid olika verkstäder påverkades inte av dyrtidstilläggen.

Ramavtalen anslöt sig således relativt nära till den etablerade lönestrukturen. Inom fackföreningsrörelsen höjdes röster för att dyrtidstilläggen borde göras nominellt lika för större grupper och därigenom verka utjämnande på lönerna. Man pekade som exempel på mer »solidariska» dyrtidstillägg i de nordiska grannländerna.³⁾

Den reella betydelsen av dyrtidstilläggen för lönestrukturen skall bedömas senare, då storleken av tilläggen har klarlagts.

1) Kollektivavtalet mellan Metall och VF 1940-1948 § 15.

2) Se tabell 11. Prot. Met. konf. 1/1 1940, s. 113. Här visas, att procenttalen för de yngre arbetarna överensstämmer med löneuppgifter från 1938.

3) Prot. Met. konf. 18-19/9 1942, s. 44, Fackföreningsrörelsen 1941:1, s. 75 ff., 89 ff. Under det första världskriget hade i många fall hänsyn tagits till försörjningsbörda. Styrman, G., s. 161 ff.

2.5. De centrala avtalens förändringar.

Granskningen av organisationernas lönepolitik har visat klara motsättningar. Verkstadsföreningen har i stort sett arbetat för två lönepolitiska målsättningar: stor lönedifferens mellan skilda grupper av arbetare och stor frihet till lokal och lätt förändrad lönesättning. Metallindustriarbetareförbundet har hävdats två huvudprinciper i sin lönepolitik: utjämning av skillnader i lön för olika arbetarkategorier och största möjliga fixering av lönerna vid de centrala förhandlingarna.

Utifrån dessa utgångspunkter skall de slutna kollektivavtalen granskas. Frågan är om det skett några förändringar i dessa, som tyder på att någon av de avtalsslutande parterna haft framgång i sin lönepolitik. De gällande avtalen återfinnes i tabell 43.

Skillnaderna mellan minimilönerna för arbetare av olika kompetens ökade vid 1920-talets början. Differensen 7 öre mellan de två slagen av yrkesarbetare kvarstår därefter från 1923 ända till 1949, skillnaden mellan 21-åriga grovarbetare och yrkesarbetare minskar från 7 till 6 öre 1938. Procentuellt sett innebär ett fasthållande vid örestalen en utjämning när lönenivån stiger. År 1923 är relationerna 91 respektive 90%, 1949 95%, om den lägre lönen uttrycks i procent av den högre. År 1947 tillkommer en grupp erfarna icke-yrkesarbetare, vars minimilön ligger mycket nära de yngsta yrkesarbetarnas.

Beträffande åldersgruppernas relativa lön är utgångspunkten 1929, då 18- och 19-åringarna får sin minimilön fixerad för första gången. I jämförelse med 21-åringarna ligger lönerna relativt stilla till 1938, varefter en höjning sker, speciellt kraftig mot slutet av 1940-talet. Uttryckt i procent rör sig 19-åringarnas lön mellan 1929 och 1947 från 80 till 91, 18-åringarnas från 70 till 81. Arbetare i åldern 17 år får en ökning vid jämförelse med 21-åringarna från 58 till 67% 1940-1948, 16-åringarna från 51 till 58% 1945-1948. En jämförelse med den nyskapade, mer kvalificerade gruppen 20-åringar ändrar inte denna bild av påtaglig nivellering. Avtalen 1935 och 1936 innebär en höjning av ackordskompensationen, vilket kan ses som en form av minimilönehöjning för de äldre arbetarna.¹⁾ De yngre kvinnorna får minimilön först

1) Tar man hänsyn till ackordskompensationen, som endast var garanterad för äldre arbetare, innebär avtalen 1935 och 1936 en differentiering. I och med sänkningen av kvalifikationstiden 1936 kom dock 20-åringarna i ett bättre läge (se 3.3.3.1.1.).

1938 (18-19 år) samt 1945 (16-17 år) och även deras relativa lön har en stigande tendens under 1940-talet.

Likheten mellan könen i fråga om minimilön försvinner i och med 1923 års uppgörelse. Kvinnolönens förhållande till manslönen är sedan stabil till 1938, då en procentuell utjämning från 76 till 78% sker. År 1945 nivelleras minimilönerna ytterligare till 80%, 1947 till 82% och 1948 till 83%. De för båda könen nytillkomna grupperna de båda senare åren ansluter sig till dessa procenttal.

Sammanfattningsvis kan man finna en differentiering i 1923 års avtal, en stabil tendens till slutet av 1930-talet och därefter en markerad nivellering av minimilönestrukturen. Samtidigt har från 1923 allt större grupper dragits in i minimilönebestämmelserna. Lägre krav på ålder och erfarenhet för yrkesarbetarstatus och ackordskompensation har inneburit en garanti mot alltför låga löner och har därigenom haft en nivellerande syftning samtidigt som de inneburit en centralisering. Det speciella hänsynstagandet till tidlönearbetarna, i avtalet synligt i protokollsanteckningarna, och den högre ackordskompensationen har också haft som målsättning att lyfta lågt avlönade grupper.

Arbetsgivarnas differentierande lönepolitik har tydligen slagit igenom i 1923 års avtal. Efter en period av små förändringar gör sig nivellerande tendenser gällande från 1930-talets slut, överensstämmande med arbetsidans målsättningar.

Förhandlingarna om de centrala avtalen har använts som en indikator för parternas lönepolitiska ambitioner. Med tanke på hur lönesättningen inom verkstadsindustrin skedde kan man fråga sig om de slutna avtalen är ett tillförlitligt mått på lönepolitikens framgång (se 2.1.). Lönepolitisk aktivitet, vars målsättningar klart kommer till uttryck i de centrala förhandlingarna, kan söka sig andra vägar. Det har t. ex. tidigare beskrivits hur Verkstadsföreningen 1922 vände sig direkt till arbetsgivarna med lönedirektiv. Likaså kunde man under förhandlingarna om tidlönearbetarnas löner på 1940-talet iaktta hur organisationerna genom skrivelser och rapporter tar del i de lokala förhandlingarna. I det förra fallet var emellertid den unika förutsättningen att man låtit avtalet löpa ut utan att teckna nytt. Beträffande tidlönearbetarna var det centrala avtalets bestämmelser en förutsättning för hela aktionen; det är om tolkningen av dessa striden står. Även om således andra vägar för lönepolitik än centrala avtal står till buds måste de senare tillmätas stor betydelse. De utgör ramarna för annan verksamhet. När det i det följande förkla-

ringar söks till förändringar i den reella lönestrukturen för Göteborgs verkstadsarbetare är de centrala avtalens inflytande en av de faktorer som prövas.

3. LÖNESTRUKTUREN FÖR GÖTEBORGS VERKSTADS- ARBETARE.

3.1. Källmaterialet.

För undersökningen av lönestrukturen är avsikten att utnyttja statistiska uppgifter från Sveriges Verkstadsförening. Sådana insamlades mellan 1903 och 1908 sporadiskt i samband med arbetskonflikter. Därefter fördes statistiken löpande. På grund av de stora fluktuationerna i priser och löner under det första världskriget övergick man vid denna tid från helårsuppgifter till kvartalsstatistik. Under år 1920 ändrades principerna för insamlandet och bearbetningen, men därefter har lönestatistiken inte undergått några större förändringar förrän i början av 1950-talet, då flera ändringar i grupperingen genomfördes.¹⁾ Sålunda föreligger möjligheter att för en 30-årsperiod följa löneutvecklingen med hjälp av en enhetligt uppgjord statistik.

3.1.1. *Insamling och gruppering.*

Insamlingen av uppgifterna tillgick så, att Verkstadsföreningen från sina medlemmar med stöd av föreningens stadgar infordrade uppgifter om varje under kvartalet anställd arbetares nummer, namn, födelseår, antagningsår, grundtimpennning, inkomst och arbetstimmar vid ackords- och tidlönearbete, sysselsättning och kön. Utförliga anvisningar från Verkstadsföreningen har tjänat företagen till ledning vid redovisningen.²⁾ Den inkomna statistiken granskades på Verkstadsföreningen och korrigerades i förekommande fall innan den sammanställdes.

---

1) Styrman, G., s. 363. Gruppen grovarbetare slås samman med tempoarbetare 1950. Överåriga försvinner som grupp 1952. Ingen individualstatistik finns bevarad för Göteborg 1952-1959. Sysselsättningsindelningen och uppdelningen på tempo- och grovarbetare kan 1920 ännu vara osäker.

2) Upplysningar och föreskrifter rörande Sveriges Verkstadsförenings lönestatistik. 1920, 1929, 1938, 1946. VFA.

För varje medlemsverkstad utarbetades ett s. k. verkstadssammandrag, där antalet arbetare, arbetstimmar och medeltiminkomster uträknades. Genom sammanställningar kunde medeltal sedan framräknas för vissa större städer, regioner och hela landet.¹⁾

Under den för denna undersökning aktuella perioden har de manliga arbetarna mellan 21 och 59 år uppdelats i tre huvudgrupper efter kompetens: yrkesarbetare, tempoarbetare och grovarbetare. Yrkesarbetare definieras som »den som efter förfluten utbildningstid utför arbete, var till erfordras en utbildningstid av minst fyra år». Tempoarbetare är »sådana, som vid längre tids utförande av arbetet fått en viss övning, som möjliggör utförandet av en större arbetsmängd utan att de härigenom vunnit yrkesutbildning». Exempelvis gäller detta vid passning av maskiner och svårare hantlangning. Grovarbete anges vara sådant som kräver »fysisk styrka men däremot aldrig yrkesskicklighet». Transportarbete är oftast typiskt grovarbete. Förutom denna kompetensindelning uppdelas arbetarna efter arbetets art i huvudgrupper:²⁾

1. Verktogsarbetare	16 a. Vagns- och fartygssnickare
2. Maskinuppsättare	b. Möbelsnickare
3. Bänkarbetare, provare etc.	c. Maskinsnickare
4. » filare etc.	d. Andra snickeriarbetare
5. » elektriska	17. Fartygstimmermän
6. » lödare etc.	18. Andra timmermän
7. Maskinarbetare	19 a. Målare
8. Smeder	b. Sprutmålare
9. Plåtslagare	c. Andra måleriarbetare
10. Pannplåtslagare	20. Murare
11. Kopparslagare	21. Elektromontörer
12 a. Bleckslagare	22. Maskinskötare
b. Tunnpåtslagare	23 a. Kabelarbetare
13. Rörarbetare	b. Valsverksarbetare
14 a. Gjutare, handformare	24 a. Förråds- och lagerarbetare
b. Maskinformare	b. Vakter
c. Kärnmakare	c. Transportarbetare
d. Rensare	d. Arbetskarlar
e. Övriga gjuteriarbetare	25. Andra arbetare
15. Modellsnickare	

1) Sammandragen är inte fullständigt överensstämmande med summa av verkstadssammandrag, p. g. a. att de förra gjordes upp så snabbt som möjligt och försenade uppgifter ej kom med. Någon gång har verkstadssammandrag sorterats bort i samband med utträde ur föreningen.

2) Denna indelning gällde från och med andra kvartalet 1929. Dessförinnan

Inom verkstadsindustrin fanns långt fler yrken än de ovan nämnda. Till ledning för dem, som skulle uppställa statistiken, utsände Verkstadsföreningen 1920 en förteckning med mer än 700 yrkesbenämningar fördelade på huvudgrupper. Även senare utsändes förteckningar av detta slag. Yrkesindelningen kombineras med kompetensindelningen på så sätt, att t. ex. en maskinarbetare redovisas som yrkesarbetare eller tempoarbetare, beroende på hur kvalificerat arbetet i fråga är.

De kvinnliga arbetarna uppdelas ej på motsvarande sätt i verkstads-sammandragen. Överåriga arbetare, dvs. de som fyllt 60 år,¹⁾ redovisas för sig, liksom de underåriga. De senare är dessutom uppdelade i års-klasser från 14 t. o. m. 20 år vad beträffar de manliga, 14-17 och 18-20 vad beträffar de kvinnliga.

Verkstadsföreningens statistik finns för Göteborg bevarad i följande utsträckning från åren 1920-1949:

Sammandrag. Fr. o. m. första kvartalet 1920 t. o. m. fjärde kvartalet 1949 med undantag av första och andra kvartalen 1945.

Verkstadssammandrag: Fr. o. m. tredje kvartalet 1920 t. o. m. första kvartalet 1949 med undantag av första och andra kvartalen 1945.²⁾

Individualuppgifter: Andra kvartalet 1920-1949, med undantag av år 1934 och 1945, gällande AB Götaverken, AB Svenska Kullagerfabriken och E. A. Rosengrens Kassaskåpsfabriks AB.

3.1.2. *Representativitet.*

Hur representativ är då Verkstadsföreningens lönestatistik? I första hand gäller det att bedöma hur stor del av *Göteborgs verkstadsindustri* som täcks av statistiken. Ett sätt att avgöra detta är en jämförelse med den officiella industristatistiken, publicerad i Sveriges officiella statistik

---

kallades grupp 10 pannmakare och som undergrupp till 14 fanns ej kärnmakare. Vidare var grupp 19, målare, ej uppdelad på undergrupper och grupp 25 var endast en undergrupp under 24, i vilken transportarbetare ej ingick. Denna tidigare indelning gällde från 1920 och skilde sig alltså obetydligt från 1929 års. Gruppindelningen enligt anvisningarna från 1938 och 1946 är identisk med den från 1929.

1) Genomgående räknas en persons ålder efter det antal år, som framlevts året innan det aktuella året.

2) Troligen p. g. a. misstag vid mikrofilmning vid VF har för 1946 ett antal verkstadssammandrag fallit bort (se tabell 44 anm. 3). 1945 saknas statistik från strejkperioden 5/2-8/7.

och Statistisk Årsbok för Göteborg. För att göra en sådan jämförelse möjlig har ur primärmaterialet till industristatistiken hämtats uppgifter om arbetarantal vid de verkstäder, som ingår i lönestatistiken (jämför tabell 44). Det visar sig därvid, att samtliga till Verkstadsföreningen anslutna verkstäder tillhör industrigrupp 1, malmbrytning och metall-industri, med undantag av två.¹⁾ Dessa är dels AB Sverre, ett företag, som drev plåtslageri samt modell- och lustbåtsbygge och räknats till grupp 3 i, snickeri och möbelfabriker, och dels Kemiska fabriken Dr. Ernst Harbeck, förd till grupp 8, kemisk-teknisk industri, vilken tillverkat galvanotekniska salter men också apparater för galvanisering. Båda verkstäderna är, såsom framgår av tabell 44, små och kommer i föreliggande undersökning att räknas som verkstadsindustri.²⁾

Något skilda principer för vad som räknas till Göteborg tvingar fram vissa justeringar, innan en rättvisande bedömning av Verkstadsföreningens andel av stadens metallindustri kan göras. I den officiella statistiken tillämpas de administrativa gränserna för staden, medan man i avtalssammanhang, och därmed också i Verkstadsföreningens statistik, inräknat även vissa näraliggande anläggningar. Avgörande i det senare fallet har varit att dessa har legat inom storstadsområdet och haft stadens levnadsomkostnader. Det gäller i första hand Hisingen, Möln dal och Partille. Det primära intresset i föreliggande undersökning är att den omfattar avtalsområdet.

Av tabell 45 framgår vilka verkstäder som ingår i Verkstadsföreningens statistik utan att administrativt tillhöra staden. I tabell 46 utföres jämförelsen mellan antal arbetare och arbetsställen inom gruppen me-

1) Terminologin i fråga om branschen är ej enhetlig. Metallindustri, mekanisk industri och verkstadsindustri har inga skarpa definitioner. I denna undersökning kommer främst begreppet verkstadsindustri att användas. I praktiken avgörs dess gränser av medlemskap i Verkstadsföreningen. Albinsson, G., Svensk verkstadsindustri (1961) s. 3 ff.

2) I tabell 44 ingår de företag, som respektive år har verkstadssammandrag hos Verkstadsföreningen. I vissa fall har dessa uppgifter ej stått att få. Då har i stället Verkstadsföreningens matriklar utnyttjats. De innehåller uppgifter om genomsnittligt antal arbetare under året, och uppgifterna har vid kontroll av de större verkstäderna visat sig stämma överens med de till Kommerskollegium insända. I ett fåtal fall har ej heller i matriklarna erhållits de önskade uppgifterna. Detta kan t. ex. gälla vissa filialer till annorstädes belägna verkstäder. I sådana fall har arbetarantalet under andra kvartalet enligt verkstadssammandraget utnyttjats. Dessa kompletteringar, som framgår av anm. 4 till tabell 44, är få samt gäller små verkstäder och påverkar jämförelsen föga.

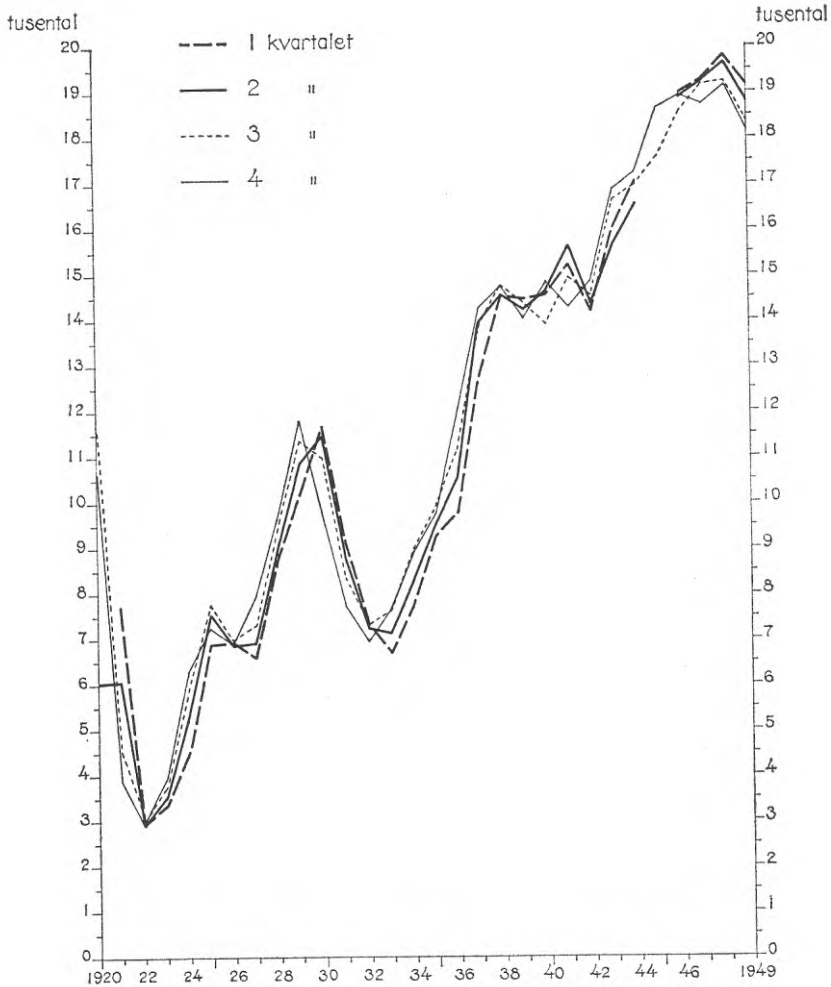
tallindustri i Göteborg enligt industristatistiken och de till Verkstadsföreningen anslutna verkstäderna inom samma geografiska område. Det visar sig att omkring 3/4 av verkstadsarbetarna i industristatistiken arbetat vid verkstäder, som redovisat statistik till Verkstadsföreningen. Däremot ingår endast omkring 10–20% av stadens arbetsplatser inom branschen. Med tanke på industristatistikens generösare gränser nedåt i storleksgrupperna är den sämre täckningen av antalet verkstäder naturlig.¹⁾ Statistiken från Verkstadsföreningen omfattar således inte mindre företag, såsom plåtslagerier, cykelreparationsverkstäder o. dyl., medan de stora verkstäderna av mer industriell karaktär är väl representerade.²⁾

Individualstatistik finns för perioden bevarad för tre verkstäder i Göteborg: AB Götaverken, AB Svenska Kullagerfabriken och E. A. Rosengrens Kassaskåpsfabrik AB. Vissa undersökningar, t. ex. angående ålderssammansättning, måste baseras på denna individualstatistik. Det är därför av vikt att klargöra dess karaktär i relation till Verkstadsföreningens lönestatistik för Göteborg som helhet. I tabell 47 redovisas arbetarantalet vid de tre verkstäderna, och summan av deras arbetarantal jämförs med det totala till Verkstadsföreningen redovisade arbetarantalet. Omkring 60% fram till 1945, något mer än 50% därefter, av samtliga redovisade arbetare täcks enligt denna jämförelse av den bevarade individualstatistiken. Såsom framgår av tabell 44 är Götaverken och SKF under hela perioden Göteborgs största verkstäder. De representerar

1) Industristatistiken har från 1920 medtagit verkstäder med tio anställda eller ett produktvärde av 20 000 kr eller en förädlingslön av 4 000 kr (guld- och silvervarufabriken har haft produktvärdet 100 000 kr som gräns). Fr. o. m. 1926 sänktes produktvärdet till 15 000 kr (guld- och silvervarufabriker 75 000), vilket medförde en ökning av antalet verkstäder i statistiken. I praktiken fungerade produktvärdet som den viktigaste gränsen. I 1946 års räkning har man övergått till att enbart basera urvalet på antalet anställda, som i genomsnitt under året skulle vara minst fem. Detta innebar en utmönstring av ett antal företag. Sveriges officiella statistik. Industri. Berättelse för 1926 s. 8 f.; Berättelse för 1946 s. 8 ff.

Enligt stadgarna för Sveriges Verkstadsförening krävdes för medlemskap att arbetsgivaren sysselsatt minst 15 arbetare. År 1946 tas denna bestämmelse bort. Studerar man tabell 44 finner man flera mindre verkstäder. Bilverkstäderna 1928–1931 var anslutna genom en sammanslutning (verkstäder under 32). Andra mindre verkstäder har varit filialer till större enheter. Stadgar för Sveriges Verkstadsförening 1920–1949. VFA.

2) Inom de angränsande kommunerna har VF-medlemskapet följt samma principer.

4. Antalet arbetare, ingående i VF:s statistik. Kvartalsvis.

rar de båda viktigaste undergrupperna av verkstadsindustrin i staden, varvsindustri och mekaniska verkstäder. Rosengrens tillhör det skikt av mekaniska verkstäder, som i storlekshänseende befinner sig närmast under de stora varven och SKF.

Det bevarade individuella lönestatistiska materialet hänför sig till det andra kvartalet respektive år. Av praktiska skäl vore det därför lämpligt att, även när det gäller sammandragen för verkstäder och hela

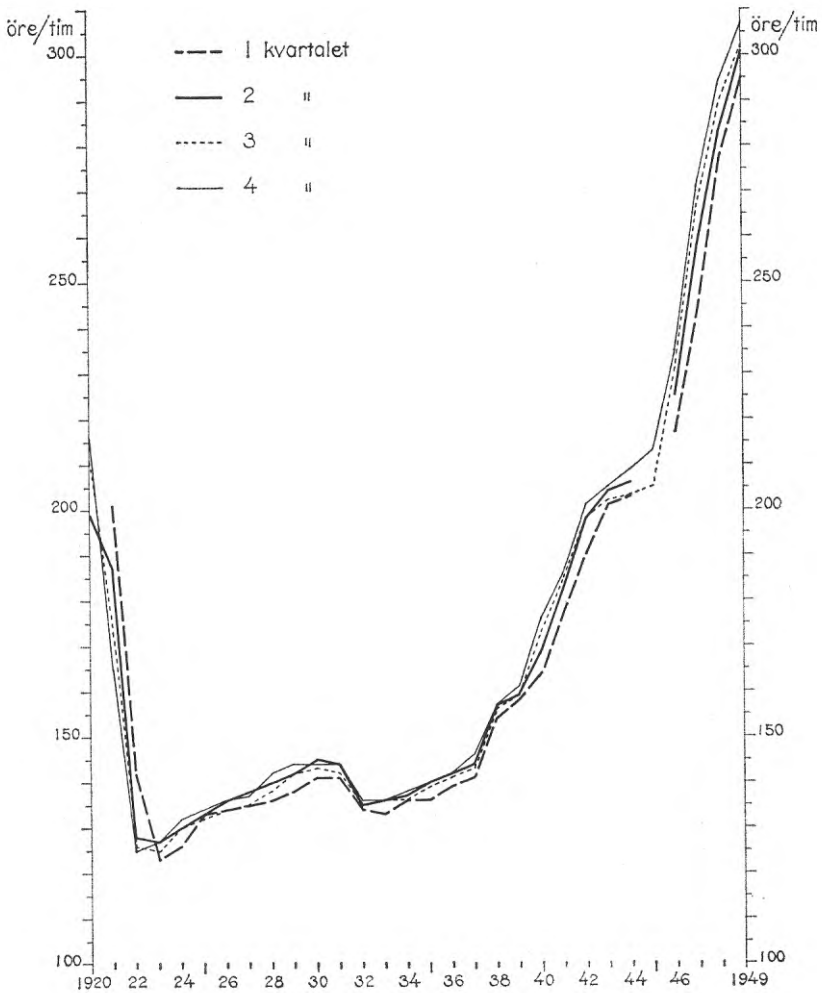
Göteborg, begränsa undersökningen till detta kvartal. Härigenom kunde lätt jämförelser mellan olika »nivåer» av lönestatistik göras. Precisare tidsangivelser vore också en vinst vid bedömningar av t. ex. konjunkturinflytande, och materialet blev rent allmänt lättare att bearbeta. En förutsättning för detta förfarande är emellertid att det andra kvartalets förhållande till de övriga och året som helhet belyses.

De säsongbundna skillnaderna i sysselsättning kan allmänt betraktas som små inom verkstadsindustrin.¹⁾ Diagram 4 och tabell 48 illustrerar skillnaden mellan kvartalsuppgifterna i antalet arbetare ingående i Verkstadsföreningens statistik. Inga påtagliga systematiska avvikelser kan iaktas för andra kvartalet. Variationerna mellan kvartalsuppgifterna sammanhänger främst med konjunkturvariationerna. Andra kvartalet har således en viss tendens att »släpa efter» vid förändringar i arbetarstammens storlek.

Ovan diskuterades den aktuella lönestatistikens täckning av verkstadsarbetarna i Göteborg. Kommerskollegii årsmedeltal utgjorde då underlag. Det är av intresse att studera hur uppgifterna om arbetarantal andra kvartalet respektive år enligt Verkstadsföreningens statistik förhåller sig till de tidigare använda årsmedeltalen. Enligt tabell 49 är siffrorna för andra kvartalet oftast något större än för året i genomsnitt. Skillnader i beräkningsgrunderna kan ha del i denna differens. Den officiella statistikens metod, genomsnittsberäkning av antalet anställda vid avlöningstillfällena, måste ge ett lägre antal anställda än Verkstadsföreningens statistik, där oavsett anställningstid, varje arbetare medräknas, som arbetat vid företaget. Vore den senare statistiken baserad på helår, skulle skillnaden i beräkningsgrunder säkerligen ge större utslag. Under perioder med stor rörlighet torde likaså arbetarantalet tendera att höjas i Verkstadsföreningens statistik jämfört med den officiella.

Ett mått på skillnader i löner mellan kvartalen erhålles i tabell 50 och diagram 5. Första kvartalet har i regel den lägsta timlönen och fjärde kvartalet i regel den högsta. Andra kvartalet uppvisar en lön, som normalt ligger högre än tredje kvartalets. På samma sätt som beträffande sysselsättningen påverkar kraftiga förändringar i löneläget relationerna mellan kvartalen. Tydligast kommer detta till uttryck 1921, då lönefallet successivt pågår under hela året.

1) Holmberg, P., s. 104 ff., 122 f. Arbetslöshetens omfattning, karaktär och orsaker, s. 338.

5. Lönen för manliga yrkesarbetare i åldern 21-59 år. Kvartalsvis.

Årets andra kvartal brukar vid löneförhandlingarna betraktas som representativt för året i sin helhet. Då stör inte längre eventuella övergångsbestämmelser och retroaktiva utbetalningar vid nya avtal. Mot slutet av året brukar i regel extremvärden för året uppträda. Överväganden av detta slag ligger bakom det faktum att just detta kvartal bevarats vid gallringar i det här aktuella lönestatistiska arkivmateria-

let.¹⁾ Prövningen har givit vid handen att andra kvartalet varken beträffande arbetarantal eller löner uppvisar sådana avvikelser från året i övrigt, att något hinder härav skulle uppstå att utnyttja detta kvartal i den fortsatta undersökningen. De konjunkturbundna variationerna ger vissa år utslag i form av kraftiga skillnader mellan kvartalen, vilket speciellt beträffande de båda första åren av undersökningsperioden förtjänar uppmärksamhet. Å andra sidan har det uppenbara fördelar att utnyttja kortare tidsperioder, under vilka det ekonomiska läget ej kan genomgå så radikala förändringar som under t. ex. ett helt år.

Under den hittills förda diskussionen om Verkstadsföreningens lönestatistik har den ifråga om uppbyggnad och representativitet visat sig användbar för en lönestrukturundersökning. Det återstår att jämföra statistiken med annan lönestatistik. Främst gäller det att söka bedöma, i vilken utsträckning man kan lita på uppgifterna, och hur stor del av arbetarlönen som ingår.

3.1.3. *Källmaterialets tillförlitlighet och karaktär.*

Insamlingen av lönestatistiken har skett under former, som talar för att den är mycket tillförlitlig. Företagen har varit såpass stora, att ordnad bokföring, inklusive lönekort, i regel har funnits. Avskrift från dessa har underlättats av de utförliga anvisningarna, och Verkstadsföreningens statistikavdelning har kontrollerat uppgifterna. Medlemmarna har haft garantier att de lämnade uppgifterna inte kom till andra företags kännedom. Endast genomsnittssiffror för Göteborg lämnades ut till alla medlemmar. Någon anledning att dölja sanningen med hänsyn till andra företag har således inte funnits.²⁾

Beträffande lönestatistikens proveniens kunde man invända, att den är hämtad från en av två förhandlingsparter. Arbetstagarorganisationerna har också, otillfredsställda med att vara hänvisade till motståndarnas statistik, sökt bygga upp en egen lönestatistik. Bland andra har Svenska Metallindustriarbetareförbundet fört sådan, tyvärr bevarad i liten utsträckning. Fackföreningarna har bland arbetarna haft s. k. statistikförare, vilka frågade sina arbetskamrater om deras inkomst. Genom organisationerna vidarebefordrades uppgifterna till förbundet, där en slutlig sammanställning kunde göras. Stora krav ställdes på sta-

1) Löfgren, M., VF:s statistiska kontor. Muntlig uppgift.

2) Styrman, G., s. 363.

tistikföreläsaren liksom på de övriga arbetarnas lojalitet gentemot organisationen. Att en sådan statistik måste uppvisa vissa svagheter torde man kunna utgå ifrån. Strävan hos arbetarparten har i princip varit att få uppgifter, som låg så nära den exakta lönen, dvs. avlöningskuvertets och avlöningskontorets siffror, som möjligt.¹⁾ Möjligheten att undgå inflytande från båda organisationerna på arbetsmarknaden genom att gå direkt till företagets bokföring är mycket sällsynt, då denna typ av material i regel ej har bevarats.

Förutom arbetsmarknadsorganisationernas sammanställningar och företagets egen bokföring föreligger beräkningar av verkstadsarbetares löner i den officiella lönestatistiken, också den baserad på företagets uppgifter.²⁾

Principerna för den officiella statistikens upprättande var i huvudsak följande. För ett antal företrädesvis större företag, som frivilligt åtagit sig att lämna uppgifter, dividerades årets totala lönesumma med antalet arbetsdagar och antalet arbetare under året i genomsnitt. Det senare beräknades genom att arbetarnas antal vid varje avlöningstillfälle togs som utgångspunkt. På så sätt erhöles dagslöner. Genom division med arbetsdagens längd i timmar erhöles timlöner. En uppdelning i vuxna manliga och kvinnliga arbetare samt vuxna och minderåriga företogs. Denna statistik presenterades sedan branschvis, t. ex. för gruv- och metallindustrin. År 1932 täcktes 68% av arbetarantalet inom denna industribransch av den officiella lönestatistiken. Förmåner av olika slag ingick i lönesummorna.³⁾

För att ge en allmän bild av löneutvecklingen är socialstyrelsens statistik användbar. Så snart det gäller närmare analys visar sig svagheter. Strukturella förskjutningar inom branscherna kan orsaka förändringar i medellönerna, från vilka inga säkra slutsatser kan dragas. Även om man går till grundmaterialet, ställs man inför medeltal, som inte tillåter någon analys av strukturen t. ex. vad beträffar yrke, kompetens

1) Det samarbete om gemensam statistik för parterna, som på senare tid blivit allt vanligare, utgår från lönekontorens uppgifter. Rapport angående förbättrad lönestatistik. Avgiven till LO:s avtalsråd av en av rådet tillsatt arbetsgrupp (1956), s. 3 ff., 29 ff.

2) Sociala Meddelanden 1920-1928. Sveriges officiella statistik. Lönestatistisk Årsbok för Sverige 1929-1950.

3) För bedömning av denna statistik, se: Utredning och förslag rörande viss omläggning av Socialstyrelsens lönestatistik. Åtgärder mot arbetslöshet. s. 28 ff. Sveriges officiella statistik. Lönestatistisk Årsbok för Sverige 1930, s. 2 ff.

eller kön. Verkstadsföreningens statistik ger genom sin differentiering helt andra möjligheter.

I Verkstadsföreningens lönestatistik ingår all ordinarie lön under den totala arbetstiden.¹⁾ Därutöver har företagen haft kostnader för sin arbetskraft, såsom ersättningar och lönetillägg av olika slag, vilka redovisats separat till Verkstadsföreningen från år 1923. I tabell 51 redovisas för fyra år en sammanställning av dessa kostnader, ordnade i sex huvudgrupper. Med utgångspunkt från de i tabellen framräknade kostnaderna per arbetare och år kan en grov jämförelse verkställas mellan ordinarie lön och de extraordinarie arbetskostnaderna. Av praktiska skäl har även de senare uttryckts som öre per arbetstimme, varvid årsarbetstiden har beräknats till 2 000 timmar.

Tabell 1. Företagens arbetskraftskostnader, ej redovisade i lönestatistiken.

År	1923	1930	1938	1949
öre/tim	6	9	11	28

Källa: Tabell 51.

I relation till lönen är dessa kostnader minst 1923, fem procent, och ökar till tolv procent 1949.²⁾ För en undersökning av lönestrukturen skulle en statistik, som utelämnade en så stor del av lönen, vara osäker. Risk finns att det utelämnade fördelar sig ojämnt mellan de arbetargrupper som studeras. Vad som ur företagets synvinkel kallas kostnader för arbetskraft kan emellertid ej ur arbetarnas alltid betraktas som lön. Pensioner, försäkringspremier o. dyl., redovisade i kolumnerna 3-5 i tabell 51 är poster, vilka ej direkt påverkar de aktivt arbetande. Semesterersättning, redovisad i kolumn 2, svarar för huvudparten av ökningen under 1940-talet. Den har alla arbetare fått, och den har utbetalats i relation till den normala lönen, varför den ej har påverkat lönestrukturen. Detsamma kan i viss utsträckning sägas gälla kolumn 1, tillägg för onormal arbetstid av skilda slag. I den mån en verkstad ar-

1) Dyrtidstillägg ingår i statistiken men redovisas separat. Tillägget baseras på verkstaden och ej på individen, varför de individuella löneuppgifterna ej inkluderar detta (se 2.4. s. 24). Det är möjligt att vid behov justera löneuppgifterna. I föreliggande undersökning inräknas alltid dyrtidstillägg i lönerna, om intet annat sägs.

2) Den genomsnittliga timlönen för alla arbetare andra kvartalet ifrågavarande år är: 1923: 116 öre, 1930: 122 öre, 1938: 134 öre, 1949: 235 öre. Sammandrag. VFA.

betade på övertid på grund av stor orderingång, borde normalt alla vid verkstaden delta. Dessutom förtjänar det understrykas, att ordinarie lön för övertidsarbete och skiftarbete ingår i lönestatistiken. Utanför denna redovisas endast de procentuella tillägg, som utgick vid sådant arbete. Övriga kostnader, kolumn 6, kan vara ojämnt fördelade bland arbetarna. Först i undersökningen av 1949 får denna post någon nämnvärd storlek, främst på grund av kostnader för arbetskläder.

De i tabell 51 redovisade kostnaderna har, hur viktiga de ur andra aspekter än är, visat sig ha en karaktär som gör att de kan undvaras för föreliggande syfte.¹⁾ Lönestrukturen vad beträffar arbetare av olika kompetens, ålder och kön, har förmodligen påverkats föga av dessa kostnader, och den kan med fördel skildras utifrån den rena lönestatistiken.

3.1.4. *Sammanfattning.*

Verkstadsföreningens lönestatistik har insamlats från företagens löneuppgifter och bearbetats likformigt under hela undersökningsperioden. Den är rikt differentierad och tillåter därför en detaljerad analys. Med sin förening av tillförlitlighet och differentiering är den överlägsen annan föreliggande statistik.

Omkring 3/4 av Göteborgs verkstadsarbetare omfattas av statistiken, främst de vid de större verkstäderna. För omkring 40% av stadens arbetare föreligger individuella uppgifter. Det andra kvartalets uppgifter om sysselsättning och löner har visat sig kunna utnyttjas utan påtagliga nackdelar. Lönestatistiken innefattar ej vissa av företagens kostnader för arbetskraft. I den mån desamma kan betraktas som lön är de i stort sett jämnt fördelade och påverkar ej nämnvärt lönestrukturen.

Prövningen av källmaterialet har visat dess tillfredsställande karaktär. Detta är i och för sig inte förvånande. Statistiken är tillkommen för att bilda underlag för avtalsförhandlingar för Göteborgs verkstadsarbetare. Den kommer här att utnyttjas för en undersökning av just dessa arbetares lönestruktur, delvis i anslutning till avtalen. Detta samband är en styrka men i vissa hänseenden också en svaghet, på så sätt att det kan binda frågeställningarna till den indelning av arbetarna, som redan föreligger. Det blir därför viktigt, att man vid analysen med hjälp av

1) För en jämförelse mellan den totala inkomsten vid olika verkstäder får dessa kostnader förmodligen större betydelse än när t.ex. kompetensgrupper jämförs.

verkstadssammandrag och individualstatistik bryter det givna mönstret och gör andra sammanställningar av löner, än sådana som direkt anknuter till avtalen.

3.2. Kompetensgruppernas relativa löneutveckling.

3.2.1. Redovisning.

Undersökningen av kompetensgruppernas relativa löneutveckling omfattar manliga arbetare i åldern 21-59 år. Den viktigaste frågan är hur övriga grupper förhåller sig till yrkesarbetare.¹⁾ Principerna för indelningen i yrkesarbetare (Y), tempoarbetare (T) och grovarbetare (G) har i huvuddrag redovisats tidigare (3.1.).

Löneutvecklingen i öre per timma framgår av tabell 52. Relationerna mellan gruppernas löner redovisas i texten som procenttal (tabeller 2-4) och i form av diagram (6-8).

Alla verkstäder.

Den relativa löneutvecklingen för samtliga VF-anslutna verkstäder i Göteborg framgår av följande tabell.

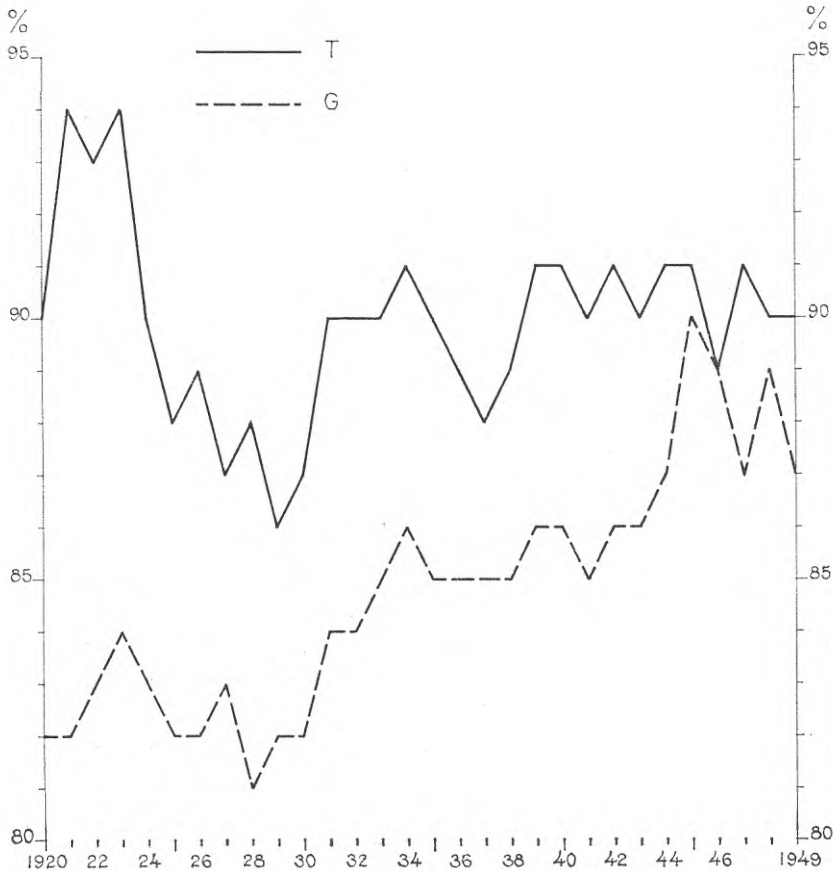
Tabell 2. Tempo- och grovarbetares lön i relation till yrkesarbetares. Alla verkstäder. Procent.

År	1920	-21	-22	-23	-24	-25	-26	-27	-28	-29	-30	-31	-32	-33	-34
T	90	94	93	94	90	88	89	87	88	86	87	90	90	90	91
G	82	82	83	84	83	82	82	83	81	82	82	84	84	85	86
År	1935	-36	-37	-38	-39	-40	-41	-42	-43	-44	-45	-46	-47	-48	-49
T	90	89	88	89	91	91	90	91	90	91	91	89	91	90	90
G	85	85	85	85	86	86	85	86	86	87	90	89	87	89	87

Källa: Tabell 52.

Anm. 1: Utvecklingen redovisas även i diagram 6.

1) Den klaraste och för avtalen avgörande gränsen går mellan dessa kompetensgrupper.

6. Tempo- och grovarbetares lön i relation till yrkesarbetares. Alla verkstäder.

Relationerna mellan kompetensgruppernas löner visar likartade förändringar under de två kraftigast markerade *konjunkturcykler*, som infaller under perioden. Tempoarbetarnas procenttal är relativt höga under perioderna 1921-23 och 1931-35, grovarbetarnas stegras 1922-23 och 1931-34. Under övriga perioder, 1924-30 och 1936-39 för tempoarbetarna samt 1924-30 och 1935-39 för grovarbetarna, är procenttalen fallande eller stagnerande.

För jämförelser *på längre sikt* väljes som utgångspunkter åren 1920, 1930, 1938 och 1949. Dessa år är för verkstadsindustrin »goda» år och täcker hela undersökningsperioden utan att störas av depressioner eller krig.

Tempoarbetarnas löner visar, jämfört med yrkesarbetarnas, ett fall från 90 till 87% under den första tioårsperioden, därefter en stegring till 89 1938 och 90 1949. Grovarbetarnas löner är stabila i förhållande till yrkesarbetarnas från 1920 till 1930 men stiger därefter med tre procentenheter till 85 1938 och ytterligare med två enheter till 87 1949.

Förändringarna i lönerelationerna kan sammanfattas i två huvuddrag: Yrkesarbetarnas löner visar en större flexibilitet vid depressionerna på 1920- och 1930-talen. Den långsiktiga utvecklingen visar att yrkesarbetarnas lön förbättrats i jämförelse med tempoarbetarna och varit oförändrad jämfört med grovarbetarna under 1920-talet. Därefter sker en utjämning, speciellt uttalad beträffande grovarbetarnas relativa läge. Mellan tempoarbetarna och grovarbetarna har en viss utjämning skett under perioden. Som helhet måste förändringarna i lönerelationerna betraktas som små.

Större och mindre verkstäder.

Fyra av Göteborgs verkstäder är under hela undersökningsperioden av klar storindustrikaraktär (se tabell 44). Dessa har brutits ur den gemensamma statistiken och redovisats separat. De är Eriksbergs Mek. Verkstad AB, AB Götaverken, AB Lindholmen-Motala (AB Lindholmens Varv) och AB Svenska Kullagerfabriken.¹⁾

Relationerna mellan lönerna för kompetensgrupperna vid dessa verkstäder visar under perioden följande utveckling.

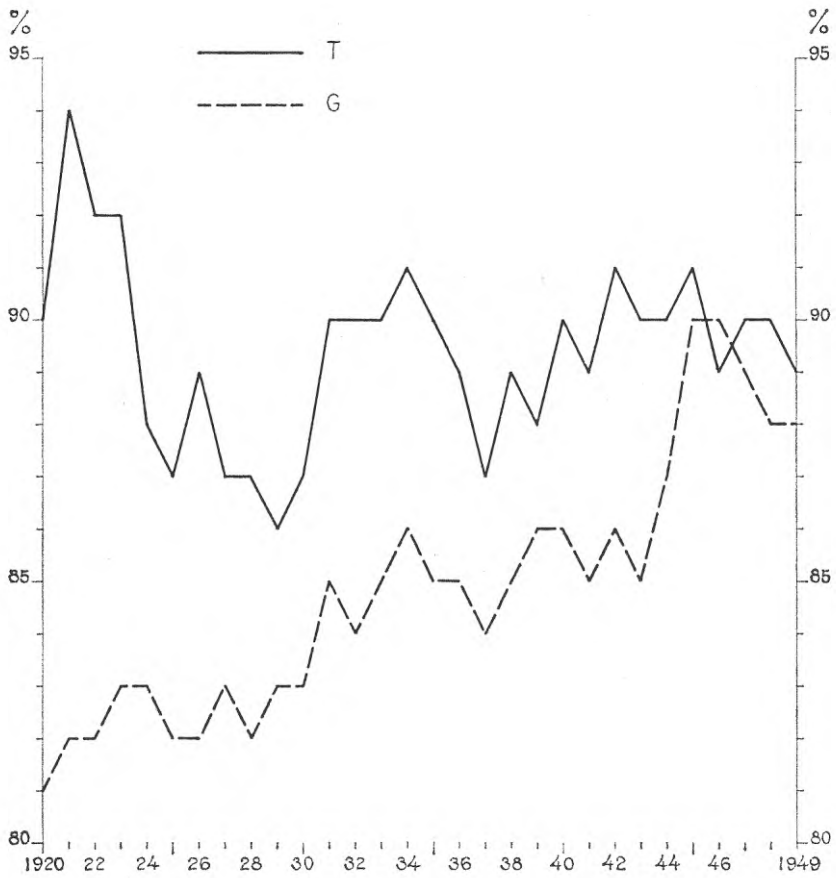
Tabell 3. *Tempo- och grovarbetares lön i relation till yrkesarbetares. Större verkstäder. Procent.*

År	1920	-21	-22	-23	-24	-25	-26	-27	-28	-29	-30	-31	-32	-33	-34
T	90	94	92	92	88	87	89	87	87	86	87	90	90	90	91
G	81	82	82	83	83	82	82	83	82	83	83	85	84	85	86
År	1935	-36	-37	-38	-39	-40	-41	-42	-43	-44	-45	-46	-47	-48	-49
T	90	89	87	89	88	90	89	91	90	90	91	89	90	90	89
G	85	85	84	85	86	86	85	86	85	87	90	90	89	88	88

Källa: Tabell 52.

Anm. 1: Utvecklingen redovisas även i diagram 7.

1) AB Nordiska Kullagerfabriken tillhör de fyra största 1920. AB Volvo däremot ifråga om arbetarantal ej någon gång under perioden.

7. Tempo- och grovarbetares lön i relation till yrkesarbetares. Större verkstäder.

Jämfört med utvecklingen för det totala antalet arbetares löner (tabell 2) företer denna tabell få avvikelser. Med tanke på de fyra stora verkstädernas dominans vad arbetarantalet beträffar är annat knappast heller att vänta.

Motsvarande utveckling var för de mindre verkstäderna:

Tabell 4. *Tempo- och grovarbetares lön i relation till yrkesarbetares. Mindre verkstäder. Procent.*

År	1920	-21	-22	-23	-24	-25	-26	-27	-28	-29	-30	-31	-32	-33	-34
T	84	94	89	84	93	94	85	79	87	80	88	88	90	92	93
G	83	83	83	82	75	76	72	74	73	79	74	79	80	86	87

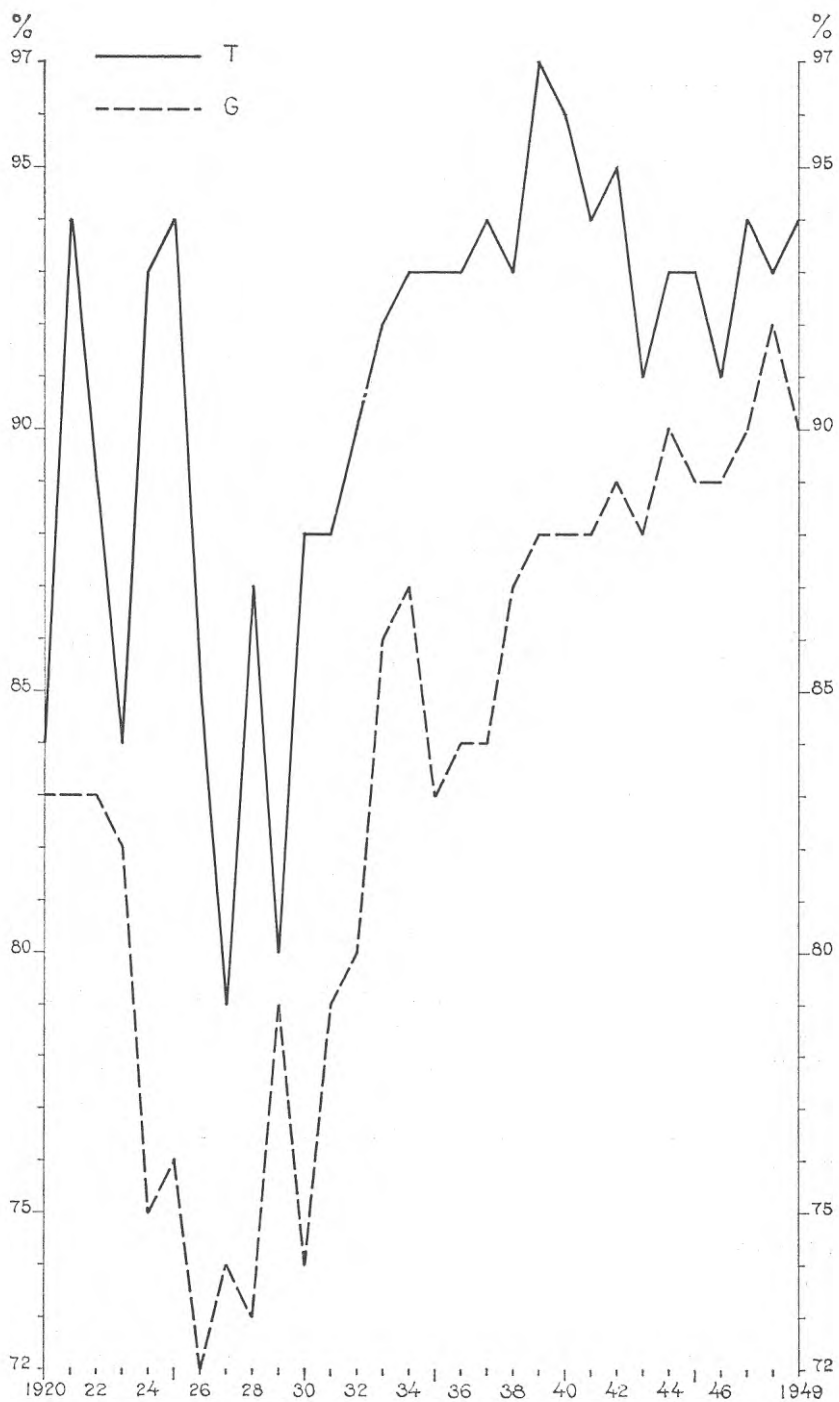
År	1935	-36	-37	-38	-39	-40	-41	-42	-43	-44	-45	-46	-47	-48	-49
T	93	93	94	93	97	96	94	95	91	93	93	91	94	93	94
G	83	84	84	87	88	88	88	89	88	90	89	89	90	92	90

Källa: Tabell 52.

Anm. 1: Utvecklingen redovisas även i diagram 8.

Relationerna mellan de olika kompetensgruppernas löner visar för de mindre verkstäderna en orolig bild. Förklaringen till den mycket växlande utvecklingen under 1920-talet är främst tempoarbetarnas kraftigt varierande löner. Denna variation sammanhänger tydligen bland annat med förändringar i det ingående antalet företag. Det tidigare observerade mönstret kring depressionerna kan emellertid skönjas: fallande tendens i procenttalen vid mitten av 1920-talet, stigande i början av 1930-talet med avbrott eller plåtåbildning 1934. På längre sikt har yrkesarbetarnas relativa löneläge försämrats från omkring 1930, speciellt gentemot grovarbetarna.

Två verkstäder med relativt många arbetare förekommer endast under delar av perioden bland gruppen mindre verkstäder, nämligen Nordiska Kullager AB (1920, 1924 och 1925) och AB Volvo (1927-1949). I tabell 53 redovisas löneutvecklingen för gruppen med dessa båda verkstäders siffror frånräknade. Trenden i utvecklingen förändras ej, men tempoarbetarnas lönerelationer till yrkesarbetarna är avsevärt sämre efter 1927. Förklaringen till detta ligger i AB Volvos stora andel tempoarbetare, vilka p. g. a. denna verkstads generellt höga löneläge höjer procenttalen i tabell 4 (se tabell 66). Mot undersökningsperiodens slut påverkar inte längre verkstaden lönerelationerna så kraftigt.

8. Tempo- och grovarbetares lön i relation till yrkesarbetares. Mindre verkstäder.

Depressionernas effekt vid vissa enskilda verkstäder.

Vid de inträdande depressionerna vid början av 1920- och 1930-talen sker förskjutningar bland de i undersökningen ingående verkstäderna (se tabell 44). Såsom en kontroll av att ej sådana förskjutningar inverkar alltför störande på relationerna mellan kompetensgruppernas löner har ett antal större verkstäder behandlats separat. För åren 1920, 1922, 1930 och 1933 redovisas kompetensgruppernas löner vid 8 verkstäder. (Tabell 54). Relationerna mellan yrkesarbetarnas lön och tempo- respektive grovarbetarnas framgår av följande tabell.

Tabell 5. *Tempo- och grovarbetares lön i relation till yrkesarbetares. Vissa verkstäder. Procent.*

År	Eriksb.		Götav.		Lindh.		SKF		Bohus		O.-Odh.		Roberts.		Rosengr.	
	T	G	T	G	T	G	T	G	T	G	T	G	T	G	T	G
1920	88	75	89	83	86	75	88	79	78	84	88	75	—	78	83	72
1922	90	81	90	83	107	88	92	81	80	85	80	—	—	83	90	82
1930	83	83	87	87	83	77	89	79	83	90	82	65	79	94	83	76
1933	90	87	88	87	80	77	91	81	81	92	74	—	76	86	84	83

Källa: Tabell 54.

Mellan åren 1920 och 1922 stiger procenttalen för tempoarbetarna i 6 av de 7 möjliga fallen. För grovarbetarna stiger procenttalen likaledes i 6 fall av 7. Vid en jämförelse mellan 1930 och 1933 stiger procenttalen för tempoarbetarna vid 4 verkstäder och sjunker vid lika många. Grovarbetarnas siffror visar stegring i 4 fall, sjunker i 1 fall och är i 2 fall oförändrade.

Undersökningen av de 8 verkstäderna har givit liknande resultat som de tidigare erhållna. Tendensen är att depressionernas första år innebär en försämring av yrkesarbetarnas lön i relation till övriga arbetare. Klarast kommer denna tendens till uttryck 1920-1922, medan de mindre verkstäderna har en avvikande utveckling för tempoarbetarna 1930-1933.

Sammanfattning.

Yrkesarbetarnas lön visar en något större flexibilitet under perioder med stor arbetslöshet. I relation till övriga grupper försämras alltså deras lön sådana år. I ett längre perspektiv förbättras yrkesarbetarnas

situation under 1920-talet gentemot tempoarbetarna generellt och gentemot grovarbetarna vid de mindre verkstäderna. 1930-talet innebär där-
 emot att yrkesarbetarnas löneavstånd till tempo- och grovarbetare minskar vid såväl de större som de mindre verkstäderna. Det starkaste utslaget föreligger vid de senare. Under 1940-talet stagnerar utvecklingen gentemot tempoarbetarna, medan grovarbetarna ytterligare närmar sig yrkesarbetarna.

Tempoarbetarnas relativa lön förbättras under lågkonjunkturår och försämras under gynnsammare konjunkturer. På lång sikt innebär 1920-talet en nedgång i lönen, 1930-talet en viss stegring, främst hänförlig till de mindre verkstäderna, och 1940-talet stabila relationer till yrkesarbetarna.

Grovarbetarna har en jämnare utveckling av lönerelationerna till yrkesarbetarna. Inom de större verkstäderna sker en förbättring under hela perioden, medan vid de mindre en fallande tendens råder under större delen av 1920-talet och en kraftig uppgång sker 1929-1933, efterföljd av en lugnare stegring till periodens slut. Under 1940-talets andra hälft ligger grovarbetarnas lön närmare tempoarbetarnas än tidigare.

3.2.2. *Analys.*

3.2.2.1. Definitionerna.

En diskussion om de jämförda gruppernas avgränsning är av vikt för bedömningen av resultatens bärkraft. Indelningen av arbetarna efter kompetens har, såsom oftast är fallet, tagit sikte på utbildningstidens längd såsom det avgörande kriteriet.¹⁾ I avtalet indrogs under hela undersökningsperioden bestämmelser om det minsta antal år en arbetare skulle ha arbetat i sitt fack för att få räknas som *yrkesarbetare*. Såsom tidigare skildrats var tolkningen av yrkesarbetarebegreppet en viktig facklig fråga, som ägnades stor uppmärksamhet från organisationerna och som var föremål för flera ingripanden från skiljenämnd och arbetsdomstol. Tolkningen låg fast, bl. a. med den viktiga principen, att utbildningstid i och för sig ej var nog, utan att arbetet i fråga måste vara av sådan art, att det krävde denna utbildningstid. Med undantag av sänkningen av utbildningstiden från 4 till 3 år 1938 bör gruppen yrkes-

1) International standard classification of occupation (1949), s. 370. Se kapitel 2.

arbetare ha varit relativt likformigt avgränsad under undersökningsperioden.¹⁾

Skillnaden mellan *tempoarbetare* och *grovarbetare* upprätthölls i Verkstadsföreningens statistik men hade ingen betydelse i avtals-sammanhang. Begreppet tempoarbetare uppstod i samband med de nya produktionsmetoderna med automatiska maskiner och flytande tillverkning, som hade skapat behov av en ny typ av arbetare, av vilken ofta krävdes snabbhet och precision, men ej traditionell eller långvarig yrkesutbildning. I världens ledande industriländer uppstod begreppen »angelernte Arbeiter», »manoeuvres spécialisés» och »semi-skilled workers».²⁾ Avgränsningen av denna grupp mot grovarbetarna har i många fall tett sig relativt naturlig genom de specifika uppgifterna vid maskiner och löpande band. Svårare har det förmodligen varit att klassificera vissa hantlangningsarbeten. Begreppet tempoarbetare infördes år 1920, och man måste eventuellt räkna med en viss osäkerhet under den första tiden, innan Verkstadsföreningens upplysnings- och korrigeringsarbete resulterat i en ur dess synpunkt acceptabel konformitet i kompetensklassificeringen.

Rörlighet mellan kompetensgrupperna har förekommit framför allt från grovarbetar- till tempoarbetargruppen och från tempo- till yrkesarbetargruppen. Denna rörlighet har bedömts vara en marginell företeelse jämfört med den övriga yttre och inre rörligheten vid verkstäderna.³⁾

3.2.2.2. A v t a l s b e s t ä m m e l s e r.

De i centrala avtal stadgade kompetensbundna skillnaderna i minimilön i öre/tim framgår av tabell 43, från vilken följande sammanställning är hämtad.

1) Se kapitel 2. s.

2) Utredning och förslag rörande viss omläggning av Socialstyrelsens lönestatistik. s. 98 ff.

3) Jansson, U., Arbetskraftsrekryteringen till Skövdeområdets industrier 1926-1959. (Opublicerad licentiatavhandling 1970) passim. Albinsson, G., s. 74 ff. Petander, K., Arbetsintensiteten inom Sveriges mekaniska verkstadsindustri (1916), s. 193 ff.

	1919	1923	1935	1938	1940	1945	1947	1948
Manliga yrkesarbetare, som uppnått 24 år och arbetat 7 år i yrket	85	80	82	90	94	102	114	128
Manliga yrkesarbetare, som uppnått 21 år och arbetat 4 (3) år i yrket	82	73	75	83	87	95	107	121
Manliga grovarbetare, som uppnått 24 år och arbetat 4 år vid samma verkstad	—	—	—	—	—	—	106	120
Manliga grovarbetare, som uppnått 21 (20) år	79	66	68	77	81	89	110	115

En jämförelse mellan avtal och reell löneutveckling kan inte ske för exakt samma grupper. Avtalen har ingen tempoarbetargrupp, varför yrkesarbetarnas relationer till de övriga blir de intressanta. Den finare grupperingen av yrkesarbetarna efter erfarenhet har ingen motsvarighet i statistiken.

I avtalen är tendensen en ökning av skillnaderna 1923, och därefter nominellt oförändrade avstånd mellan grupperna, alltså reellt något minskande mot slutet av 1930-talet. 1940-talet medför därefter en kraftig utjämning av skillnaderna i minimilöner. Härtill kommer mot periodens slut andra bestämmelser i avtalen, vars syftning har varit nivellerande (se 2.5. s. 50).

Studerad diagram 6 tillsammans med avtalen finner man i båda fallen en ökad differentiering efter 1923. Avtalets roll häri är dock svårbestämd, eftersom det visar sig att löneutvecklingen är densamma kring år 1930. Man har tydligen här delvis att göra med en konjunkteffekt. 1930-talet innebär en avsevärd lönenivellering, medan avtalen är relativt stabila. På 1940-talet avstannar lönenivelleringen och upphör helt för tempoarbetarna, under det att avtalen är kraftigt nivellerande. Det är således svårt att under de 30 undersökta åren finna någon påtaglig effekt av avtalen på kompetensstrukturen.

Den speciella koncentrationen på *tidlönearbetena* i avtalsförhandlingarna under 1940-talet avsåg att förändra lönerelationerna mellan vuxna män, och den bör därför behandlas i detta sammanhang. Protokollsanteckningar i frågan ingick i avtalen 1941, 1942 och 1943, specificerade örestal i höjning 1944, 1947 och 1948 (se s. 39).

Ackordsvolymen, dvs. andelen mot ackordslön arbetad tid i relation till total tid, var för de olika kompetensgrupperna i procent följande.

Tabell. 6. Ackordsvolym för yrkes-, tempo- och grovarbetare. Procent.

	1920	1930	1938	1949
yrkesarbetare	76	84	80	81
tempoarbetare	84	85	81	81
grovarbetare	50	56	49	57

Källa: Sammandrag. VFA.

Ingen påtaglig förändring av ackordsvolymen har inträffat för någon grupp. Grovarbetarna har normalt haft mindre ackordsarbete än de övriga.

Hurudana har då relationerna mellan ackordslön och tidlön varit inom kompetensgrupperna? Den senare uttrycks nedan i procent av den förra.

Tabell 7. Relation mellan ackordslön och tidlön. Procent.

	1920	1930	1938	1949
yrkesarbetare	89	98	95	90
tempoarbetare	93	92	90	89
grovarbetare	89	87	86	85

Källa: Tabell 55.

På lång sikt är procenttalen relativt stabila, utom beträffande yrkesarbetarna, som från mitten av 1920-talet till 1938 haft speciellt små skillnader i lön mellan ackords- och tidlönearbete (se tab. 55).

Klagomålen från de tidlönearbetande yrkesarbetarna kring 1940 tycks ha haft fog för sig. Situationen försämrades dock ytterligare för dessa arbetare under 1940-talet. Verktygsarbetare, som oftast nämns som en missgynnad grupp bland yrkesarbetarna, har haft följande ersättning för sitt tidlönearbete jämfört med samtliga yrkesarbetare.

Tabell 8. Tidlönens utveckling för verktygsarbetare.

	1920	1930	1938	1949
1. Tidlön för verktygsarbetare	203	141	151	238
2. Total lön för yrkesarbetare	211	145	157	301
3. Tidlön för yrkesarbetare	188	142	151	275
4. 1 i % av 2	96	97	96	79
5. 1 i % av 3	108	99	100	87

Källa: Sammandrag. VFA.

Efter 1938 har det skett en radikal relativ försämring av läget för de verktygsarbetare, som arbetat mot tidlön. Denna betalningsform har blivit vanligare bland verktygsarbetare under tiden 1920–1949. Vid periodens början var det normalt med en ackordsvolym av c:a 2/3, mot dess slut c:a 1/3.¹⁾

Avtalsskrivningarna om tidlönearbetare syftade emellertid främst till att hjälpa grovarbetare, och bland dem i första hand de s. k. arbetarna på gården, vilka i lönestatistiken återfinnes i yrkesgrupperna 24 och 25 (se s. 40). Om tidlönerna för denna grupp jämföres med yrkesarbetarnas lön erhålles följande resultat:

Tabell 9. *Tidlönens utveckling för grovarbetare i yrkesgrupperna 24 och 25.*

	1920	1930	1938	1949
1. Tidlön för grovarbetare i yrkesgrupper 24 och 25	158	110	123	202
2. Total lön för yrkesarbetare	211	145	157	301
3. Tidlön för yrkesarbetare	188	142	151	275
4. 1 i % av 2	75	76	78	67
5. 1 i % av 3	84	77	81	73

Källa: Sammandrag. VFA.

De utvalda yrkesgrupperna bland de tidlönearbetande grovarbetarna har fått sin lön sänkt i relation till yrkesarbetarna under tiden 1939–1949. Vid det senare året är procenttalen lägre än något av de utvalda tidigare. Detta sker samtidigt som grovarbetarna som helhet upplever en påtaglig löneutjämning gentemot yrkesarbetarna.

Under 1940-talet har det pågått en löneutveckling, där vissa grupper, såsom verktygsarbetare och tidlönearbetande grovarbetare, släpat efter och fått sin relativa lön sänkt. Avtalens bestämmelser om tidlönearbetare har inte kunnat hejda denna process.

3.2.2.3. Gruppernas storleksutveckling.

Samtliga verkstäder.

En bedömning av orsakerna till de förändringar i lönestrukturen, som påvisades i början av detta kapitel, kräver en undersökning av de skilda

1) Sammandrag. VFA.

kompetensgruppernas kvantitativa utveckling. Det närmast föregående avsnittet pekar på att huvudorsakerna till löneförskjutningarna knappast är att söka i avtalsbestämmelserna. I detta avsnitt skall kompetensgruppernas kvantitativa utveckling studeras. För ett resonemang om tillgång och efterfrågan på olika typer av arbetskraft blir ett sådant studium nödvändigt.¹⁾

I tabell 56 åskådliggöres kompetensgruppernas utveckling under perioden. För ett närmare studium av *konjunkturpåverkan* på kompetensstrukturen har i tabellform sammanställts uppgifterna för de år, som i denna statistik redovisar det högsta respektive lägsta totala arbetarantalet kring konjunkturedgångarna vid 1920- och 1930-talens början (tabellerna 57 och 58).²⁾

Följderna av de båda kriserna blir likartade. Andelen yrkesarbetare ökar på bekostnad av tempoarbetare och »övriga». De två senare grupperna reduceras i ungefär samma omfattning. Grovarbetarna behåller sin procentuella andel av arbetarstammen. Konjunkturuomslaget vid 1920-talets början har emellertid satt avsevärt kraftigare spår i arbetarstammens sammansättning än fallet skulle bli tio år senare. Förskjutningen i andelen yrkesarbetare var 25% jämfört med 7% vid det senare tillfället.

Utvecklingen *på lång sikt* kännetecknas av en ökning i andelen yrkesarbetare. Andelen tempoarbetare sjunker något mot periodens slut, medan andelen grovarbetare stiger. Övriga arbetare, dvs. kvinnor och män utanför åldersgruppen 21-59 år, blir relativt sett färre.

Större och mindre verkstäder.

En sammanställning av arbetarantalsuppgifterna på samma sätt som ovan, men med uppdelning av verkstäderna i två grupper enligt samma principer som i avdelning 3.2.1., redovisas i tabellerna 59-64.

Påverkan från *konjunkturutvecklingen* visar vissa skillnader.

1920-1922. Vid både de större och de mindre verkstäderna reduceras arbetarantalet med 70%. Avskedandena gäller i båda fallen i första hand

1) Arbetskraftens rörlighet inverkar på arbetarantalssiffrorna. Generellt kan antagas, att denna statistik något överdimensionerar variationerna, då rörligheten samvarierar med konjunkturerna. Se Meidner, R., s. 166 ff.

2) För att ej förändringar i antalet verkstäder skall störa jämförelsen mellan 1920 och 1922 respektive 1930 och 1933 har sådana verkstäder, som ej redovisar statistik båda jämförelseåren, rensats bort. Se tabell 65.

tempoarbetare och »övriga». Grovarbetarandelen minskade något vid de mindre verkstäderna men var konstant vid de större. Antalet yrkesarbetare minskade kraftigare vid de mindre verkstäderna än vid de större.

1930–1933. För de stora verkstäderna uppträder samma följder som vid föregående tillfälle. Utslagen är emellertid betydligt mindre, liksom permitteringsarna totalt. De mindre verkstäderna visar en annan bild. Yrkesarbetarnas andel reduceras i samma proportion som det totala arbetarantalet. I stället ökar andelen tempoarbetare. Den totala reduktionen av arbetarstammen inskränker sig till 19%.

En relativt stabil kompetensstruktur kommer i ett *långsiktigt* perspektiv till synes för de större verkstäderna. De små differenserna jämfört med tabell 56 framstår tydligast hos de små verkstädernas utveckling. (Tabell 62.) Dessa visar nämligen en stigande andel tempoarbetare på bekostnad av yrkesarbetarna. Även andelen grovarbetare och »övriga» ökar under perioden inom de små verkstäderna. Denna utveckling av kompetensgrupperna slår igenom också i den korrigerade jämförelsen 1930–1933. Andelen yrkesarbetare minskar under 1930-talet med hälften och underskrider härigenom avsevärt motsvarande siffra för de större verkstäderna. Efter frånräkande av Nordiska Kullager AB och AB Volvo, vilket senare företag har en extremt hög andel tempoarbetare, kvarstår denna tendens bland de mindre verkstäderna (se tabeller 66–68).

3.2.2.4. Rationaliseringens inverkan på andelen yrkesarbetare.

Följderna för arbetskraften av den tekniska utvecklingen hörde till de mest diskuterade arbetsmarknadsfrågorna under mellankrigstiden. Ett av problemen i denna debatt skall här tagas upp, nämligen vilken effekt verkstadsindustrins rationalisering får på behovet av yrkesutbildad arbetskraft.¹⁾

1) Frågan om efterfrågan på yrkesarbetarna sammankopplades ofta med yrkesutbildningsproblemet. Från arbetsgivarhåll påpekades, att även om behovet på kort sikt minskades genom rationalisering, stegrades det på längre sikt, emedan en invecklad produktionsteknik kräver kvalificerad arbetskraft. Se referat från diskussion vid VF:s möte 24/4 1929 i Verkstäderna samma år, s. 147. Arbetarsidans syn på problemet belyses av: Ahlberg, A., Sociala synpunkter på rationaliseringen.; Hansson, S., Arbetarna och rationaliseringen (1930); Bagge, G., Arbetarlönens reglering genom sammanslutningar (1917), s. 109 ff.; Bry, G., Wages in Germany

Under perioden 1920–1949 skedde en omfattande rationalisering inom svensk verkstadsindustri, vilken fick till följd en avsevärt ökad produktivitet.¹⁾ Till en del berodde denna utveckling på en tillväxt i företagsstorlek och avsättningsmöjligheter. Standardisering och masstillverkning medgav för många företag effektivare produktion. Inom Göteborgs verkstadsindustri i sin helhet mer än fördubblades produktiviteten under de tre behandlade decennierna.²⁾ För de i undersökningen ingående företagen visar sig produktionsstegringen vara mycket snabb från 1920-talets mitt till mitten av 1930-talet. Detta gäller i synnerhet de mindre verkstäderna.³⁾

Mekaniseringen av tillverkningen var den viktigaste formen av rationalisering. Till stor del bestod mekaniseringen av överförandet av fysiskt tungt arbete från människor till maskiner. Detta gällde både traditionellt yrkesarbete, t. ex. bänkarbete såsom filning, och mera okvalificerat arbete. Inte minst när det gällde transporter inom verkstäderna innebar band, traverser, truckar o. dyl. en stor förändring.⁴⁾ Antalet installerade hkr för omedelbar drift ökade inom Sveriges verkstadsindustri från mindre än två per arbetare 1920 till mer än fyra per arbetare mot slutet av 1940-talet.⁵⁾

1871–1945 (1960), s. 88. Rationalisering definierades vid den ekonomiska världskonferensen i Genève 1927 som »... de tekniska och organisatoriska metoder, som äsyfta att till ett minimum nedbringa all onyttig förbrukning av arbete och material», Hansson, S., s. 3.

1) Rationaliseringsutredningens betänkande. II. s. 418–419. Uppgifterna bygger direkt på den officiella statistiken. En svaghet med en sådan beräkning är att ingen hänsyn togs till ändringar i industrigruppens sammansättning och produktion. Albinsson, G., s. 83 ff.

2) Statistisk Årsbok för Göteborg 1920–1951. Beräkning har skett med hjälp av antalet anställda arbetare och salutillverkningsvärde, omräknat med hjälp av Åmark-Silverstolpes partiprisindex.

3) Olsson, U., Lönestrukturen för verkstadsarbetare i Göteborg 1920–1939. (Opublicerad licentiatavhandling 1967), s. 25.

4) Följande undersökningar av enskilda verkstäder har använts för att få en konkret bild av skeendet: Om den industriella rationaliseringen och dess verkningar: Mekaniska verkstäder I–IV s. 22 ff.; Rationaliseringsutredningens betänkande. II: Ett företag, bedrivande gjutgodsfabrikation, samt tre mekaniska verkstäder, s. 78 ff.; Erfarenheterna vid tillämpning av principer för rationell industriledning (1927): Redogörelse för utvecklingen vid Nymans verkstäder samt A.B. Svenska Metallverken; Steckzén, B., Svenska Kullagerfabriken 1907–1957 (1957), s. 413 ff., 781 ff.

5) Dahmén, E., II s. 65. Albinsson, G., s. 84.

Förbättrad maskinteknik svarade för en stor del av rationaliseringsvinsterna. Under 1920-talet spreds t. ex. användandet av hårdmetall i svarvstålen, vilket medgav 5-6 gånger högre skärhastigheter än de s. k. snabbstålen. Maskinerna blev starkare och drevs alltmer av separata motorer. Impulserna inom maskintekniken kom från USA och Tyskland. De nya maskinerna var ofta halv- eller helautomatiska och kunde utföra flera arbetsmoment i följd, fixera och förflytta arbetsstycket och styras av jigggar och fixturer. Detta innebar ett överflyttande på maskinen även av vissa »beslut», såtillvida som arbetstakten bestämdes av denna och vissa kontroller kunde utföras utan ingripande av arbetare.¹⁾

En annan viktig sida av rationaliseringen utgjordes av organisatoriska förändringar. De nya metoder för fabriksorganisation, tidsstudier m. m., som från USA spreds över den industrialiserade världen, hade sin främste företrädare i F. W. Taylor. Maximalt utnyttjande av såväl maskinell utrustning som arbetskraft var målsättningen, och det utarbetades formaliserade metoder för planering och mätning av tid och effektivitet. Arbetet uppdelades i mindre enheter och en ny typ av arbetsfördelning skapades, där varje arbetare svarade för ett visst tempo, ofta bestående av ett fåtal enkla handgrepp. I första hand berördes de större verkstäderna, vid vilka man eftersträvade en »flytande» tillverkning utan uppehåll mellan arbetsstationerna.²⁾

Det ligger i sakens natur att rationaliseringen har medfört en förändring i efterfrågan på arbetskraft. Anskaffandet av en ny maskin kunde t. ex. innebära, att maskinen bokstavligen ersatte ett antal arbetare. För passning av maskinen krävdes arbetare, men färre och i regel mindre kvalificerade. Å andra sidan krävde maskinen kunnig arbetskraft för inställning, reparationer o. dyl. Frågan gäller, huruvida rationaliseringen totalt resulterar i en minskad eller ökad efterfrågan på kvalificerad, i detta fall såsom yrkesarbetare klassificerad, arbetskraft.³⁾

1) Brodén, C. G., Verkstadsteknik förr och nu (1945). Berthelius, F., Arbetsmetoder och arbetsmaskiner i modern verkstadsdrift (1928). Ett klassificeringsschema för teknisk förändring redovisas i Dahlström, E., m. fl., Teknisk förändring och arbetsanpassning (1966), s. 60 ff.

2) Om den industriella rationaliseringen och dess verkningar, s. 150 ff.; Erfarenheter vid tillämpning av principer för rationell industriledning; Carlsson, J. A., Industriens rationalisering (1929).

3) Den klaraste kompetensgränsen går mellan yrkesarbetarna och de övriga. Ur arbetssynpunkt torde t. ex. gruppen »övriga», ligga relativt nära tempoarbetarna.

Den minskande andelen yrkesarbetare inom de mindre verkstäderna låter sig väl förena med en rationalisering på »låg» nivå, övergång från traditionellt, närmast hantverksmässigt, arbete till mer mekaniserat, vilket fått som resultat färre yrkesarbetare och fler tempoarbetare och »övrige». Vid de större verkstäderna har vid en rationalisering på högre nivå behovet av specialister uppvägt bortfallet av mer traditionella yrkesarbeten.¹⁾ SKF var redan vid periodens början kraftigt rationaliserat, och varven hade ännu inte förutsättningar att anpassa sig till de nya metoderna inom teknik och organisation.²⁾ De större verkstäderna förändrades inte så kraftigt. Gruppen av mindre företag har genomgått en snabbare rationalisering, som har resulterat i en relativ minskning av efterfrågan på yrkesarbetare.³⁾

Den grova indelningen av verkstäderna i två storleksklasser har avslöjat skillnader i följderna på kompetensstrukturen av rationaliseringarna. En mer ingående analys, med hänsynstagande till arten av rationaliseringar inom olika branscher, skulle göra sambanden ännu klarare. För föreliggande undersöknings syften har den gjorda undersökningen emellertid bedömts vara tillfyllest, och i följande avsnitt skall anknytningen ske till den centrala frågan om orsakerna till lönestrukturens förändringar.

1) Dahlström, E. m. fl., s. 72; Albinsson, G., s. 76. Vid SKF går yrkesarbetarna alltmer över till tidavlönat arbete. Verkstadssammandrag. VFA.

2) Steckzén, S., s. 413 ff.; Verkstäderna 1924, s. 226.

3) För perioden 1920-1939 föreligger en undersökning av sambandet mellan produktivitet och andel yrkesarbetare för de i undersökningen ingående verkstäderna i Olsson, U., s. 39 f., diagram 9, 10. Produktiviteten uttrycks som bruttotillverkningsvärde per arbetstimme. Sambandet mellan denna och andelen yrkesarbetare beräknas på glidande 3-årsmedeltal enligt formeln

$$r_{xy} = \frac{\Sigma(X - M_x)(Y - M_y)}{N \cdot s_x \cdot s_y} \quad (\text{produktmomentkorrelation})$$

Resultatet blir att inget samband föreligger för samtliga verkstäder ($r = -0,44$) eller större verkstäder ($r = -0,08$). För de mindre verkstäderna föreligger en klar negativ korrelation ($r = -0,89$ och med Nordiska Kullager AB och AB Volvo frånräknade: $r = -0,90$).

3.2.2.5. Kompetensgruppernas kvantitativa utveckling och lönestrukturen.

Den kortsiktiga variationen i arbetstillgång har givit utslag i de undersökta lönerelationerna. Yrkesarbetarnas relativa lön har försämrats under depressionerna, samtidigt som permitteringarna drabbat dem i mindre utsträckning. Detta kan hänga samman med den stora permitteringen av speciellt tempoarbetare jämfört med yrkesarbetare. Fallet i tempoarbetarnas meddellön har hejdats genom att avskedandena drabbats hårdare i de sämre betalda skikten, medan yrkesarbetarna inte i så hög grad har upplevt denna effekt.¹⁾ Grovarbetarna har till större del än övriga grupper arbetat mot timpenning, vilket torde ha givit lönen en mindre lätttröglig karaktär.

Det har visat sig att den relativa efterfrågan på yrkeskunnig arbetskraft har minskats vid de mindre verkstäderna i samband med stigande produktivitet. Detta gäller främst 1930-talet. Under samma period försämras vid dessa verkstäder yrkesarbetarnas lön i jämförelse med övriga kompetensgrupper. Det ställer sig svårt att säkert fastställa arten av detta samband.²⁾ Man kan tänka sig att en försämrad lokal förhandlingsposition för de yrkesutbildade arbetarna fått dessa följder. Mindre troligt är att yrkesarbetare direkt omklassificerats, t. ex. till tempoarbetare, och fått ligga kvar på en för gruppen onormalt hög lönenivå.³⁾ Även detta skulle emellertid innebära en relativ försämring av yrkesarbetarnas lön.

1) Principen att behålla de mer kvalificerade arbetarna gör sig gällande vid jämförelser mellan skilda grupper, t. ex. kompetensgrupper, (2.3.).

2) Hos U. Olsson, bilaga 2, prövas hypotesen om ett samband mellan rationalisering, minskad andel yrkesarbetare och försämrad lönesituation för yrkesarbetarna. Tre av de fyra största av de mindre verkstäderna fick under perioden 1920-1939 minskad andel yrkesarbetare medan samtliga fick en kraftigt höjd produktivitet. Vid tre verkstäder försämrades samtidigt yrkesarbetarnas lön i relation till såväl tempo- som grovarbetarna.

3) Det aktuella arbetets art måste vara sådan, att yrkesutbildning krävs (se kapitel 2 s. 38). En rörlighet från yrkesarbete till tempo- eller grovarbete var vid Volvo-Pentaverken i Skövde mycket ovanlig under 1940-talet. Jansson, U., passim.

Den tekniska utvecklingens betydelse för kompetensstrukturen och därmed lönestrukturen har för Renaultverken i Paris utretts av A. Touraine i *L'évolution du travail ouvrier aux usines Renault* (1955). En successiv övergång från produktionsmetoder med universalmaskiner, skötta av yrkesarbetare med lång utbildning och erfarenhet, till produktionsmetoder med specialmaskiner, skötta av tempoarbetare, har enligt denna undersökning lett till en minskning av den förra arbetar-

3.2.2.6. S a m m a n f a t t n i n g.

De definitioner, som legat till grund för indelningen i kompetensgrupper, har, åtminstone vad beträffar avgränsningen av yrkesarbetarna, varit relativt fasta, varför undersökningen gäller genom åren jämförbara grupper.

De centrala avtalens roll för utvecklingen av kompetenslönestrukturen har bedömts vara ringa. På 1920-talet kan de haft en viss betydelse. Nivelleringen i minimilönerna under 1940-talet slår emellertid inte nämnvärt igenom i de utgående lönerna. Bestämmelserna i avtalen om tidlönearbetarna tycks ha tillkommit för att söka hejda en ökande differentiering, vilket dock ej har lyckats.

Under depressionerna har yrkesarbetarnas relativa löneläge försämrats. Det kan antas, att permitteringarnas olika omfattning inom olika grupper kan ha fått sådana följder.

De mindre verkstäderna visade en klar relativ minskning av andelen yrkesarbetare. Detta ställdes samman med den ogynnsamma löneutvecklingen för yrkesarbetarna vid dessa verkstäder. Försämrade förhandlingspositioner för yrkesarbetarna jämfört med andra arbetare kan ha bidragit till denna utveckling.

3.3. Lön i relation till ålder.

3.3.1. Inledning.

Ålderns betydelse för lörens storlek studeras endast för män. Undersökningen sönderfaller i två huvudavdelningar.

För det första behandlas män i åldern 21-59 år. Till grund för den undersökningsdelen ligger individualstatistik för AB Götaverken, E. A. Rosengrens Kassaskåpsfabrik AB och AB Svenska Kullagerfabriken

---

kategorin. Ett liknande förlopp skildras för engelsk verkstadsindustri under 1830- och 1840-talen av K. Burgess i artikeln *Technological change and the British engineering industry* (i: *International review of social history*. Vol. XIV 1969:2 s. 215 ff.). Övergång till en alltmer maskinell utrustning i samband med industrins tillväxt undergrävde ställningarna för den traditionella »verkstadshantverkargruppen». Den konkurrerades till stor del ut av okvalificerade arbetare med lägre löner.

Frågan diskuteras hos Fürstenberg, F., *Probleme der Lohnstruktur* (1958), s. 61 ff. Jfr Rationaliseringsutredningens betänkande II. s. 82 ff. Se i övrigt bilaga 2.

(se s. 56). Undersökningsåren har utvalts så att de ger möjligheter att skildra såväl den långsiktiga utvecklingen som de konjunkturbundna variationerna. Följande år behandlas: 1920, 1922, 1930, 1933, 1938, 1944 och 1949.¹⁾ Ett systematiskt urval har gjorts från andra kvartalets individualuppgifter dessa år.²⁾ Arbetarna har därefter fördelats på åtta åldersklasser, vars medellöner har uträknats (klass 1:21-25 år; 2:26-30; 3:31-35; 4:36-40; 5:41-45; 6:46-50; 7:51-55; 8:56-59 år). Profiler över lörens höjd för arbetare i åldern 21-59 kan så erhållas för totalurvalet, skilda verkstäder och skilda kompetensgrupper.³⁾

För det andra behandlas under- och överåriga arbetare, dvs. arbetare som är 20 år och yngre samt 60 år och äldre. Här föreligger uppgifter om lönerna för samtliga i undersökningen ingående verkstäder, varför en totalundersökning utföres, kompletterad med bearbetningar av individualstatistiken från de ovan nämnda verkstäderna.

Profiler över lörens höjd från åldersgruppen under 18 år till gruppen över 59 år måste baseras på de tre verkstäder, från vilka individualstatistik föreligger. I sammanfattningen tecknas sådana »totala» löneprofiler, sedan i viss utsträckning skillnader mellan den totala populationen och de tre verkstädernas lönerelationer klargjorts.

3.3.2. Redovisning

3.3.2.1. Arbetare i åldern 21-59 år.

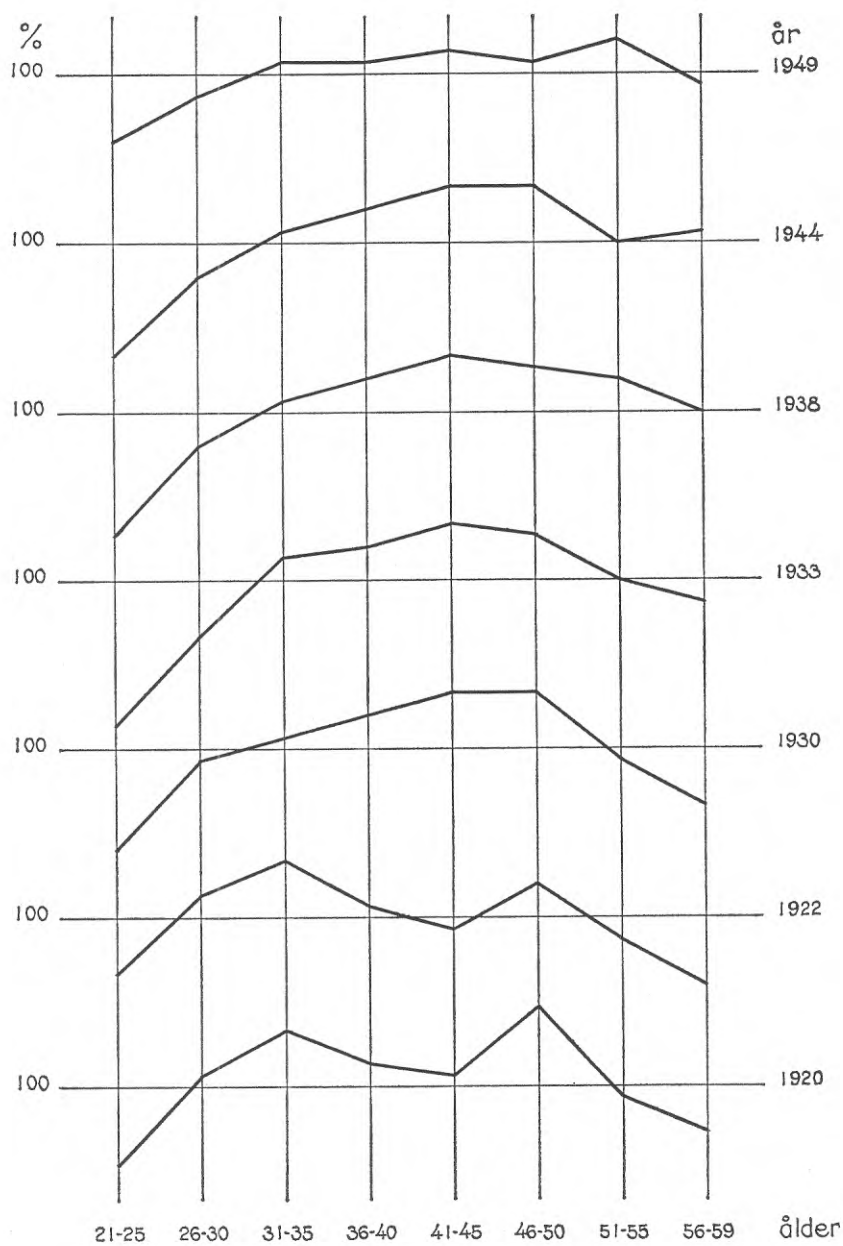
Huvudresultatet av urvalsundersökningen föreligger i tabellerna 69, 72 och diagram 9. Profilerna har på 1920-talet två toppar, en i klass 3 och en i klass 6. Denna ojämnhet försvinner senare, och ett maximum utbildas i åldersklasserna 5 och 6. År 1949 ligger den högsta inkomsten i åldersklass 7. Det sista undersökningsåret har således arbetarna mellan 51 och 55 år haft den högsta lönen.

Verkstadsarbetarna i åldern mellan 21 och 35 år hade relativt god inkomst 1920 och 1922. Klass 2 låg över alla vuxna arbetares genomsnitt, och klass 3 nådde mycket höga siffror. De yngsta, mellan 21 och 25 år gamla har 93 respektive 95% av allas lön. Under 1930-talet är situatio-

1) Jämför 1.1. och 3.2.1.

2) Arbetarna är uppställda efter Verkstadsföreningens yrkeskod. Ingen anledning att misstänka störande systematik i materialet föreligger. Var femte individ har utvalts. Urvalens storlek framgår av tabell 71.

3) Beträffande precisionen, se bilaga 1.

9. Lön i relation till ålder. Manliga arbetare i åldern 21-59 år.

nen en annan och sämre för de yngsta arbetarna. Lönen stiger mer successivt mot sitt maximum i klasserna 5 och 6. Inte förrän 1949 märks en klar förbättring för klass 1.

För de äldre arbetarna kan däremot en tendens till förbättring märkas under 1930-talet. Från 1938 ligger arbetarna mellan 56 och 59 år mycket nära alla arbetares medellön.

Genom att separat studera de olika kompetensgrupperna kan man förtydliga bilden av åldersprofilerna¹⁾ (se diagram 10-12). Yrkesarbetarna har varit den största gruppen i alla åldersklasser utom den yngsta, där tempoarbetarna dominerat med undantag av åren 1922 och 1933. Grovarbetarna är en stabil grupp, i regel den minsta i åldersklasserna.²⁾

Yrkesarbetarna uppvisar på 1920-talet de dubbla toppar, som för hela urvalet observerats i tredje och sjätte åldersklasserna. Vidare kan man konstatera ett relativt fall för de yngsta klasserna fram till 1933 med därpå följande stegring. De äldre arbetarnas läge förbättras.

Tempoarbetarnas oroliga kurvor visar på lång sikt samma drag: förskjutning uppåt i åldrarna av den maximala lönen, nedpressning av de yngsta arbetarna fram till 1933 och ett förbättrat läge för de äldsta.

Grovarbetarnas lön uppvisar under de båda första undersökningsåren en klart fallande tendens. Maximal inkomst uppnås redan i andra respektive tredje åldersklassen, dvs. kring 30-årsåldern. Senare planas profilerna ut, och 1938 och 1944 påminner de om totalurvalets: en jämn stegring till femte-sjätte klassen och därefter måttligt, om än något accentuerat, fall. År 1949 är profilen mycket plan.

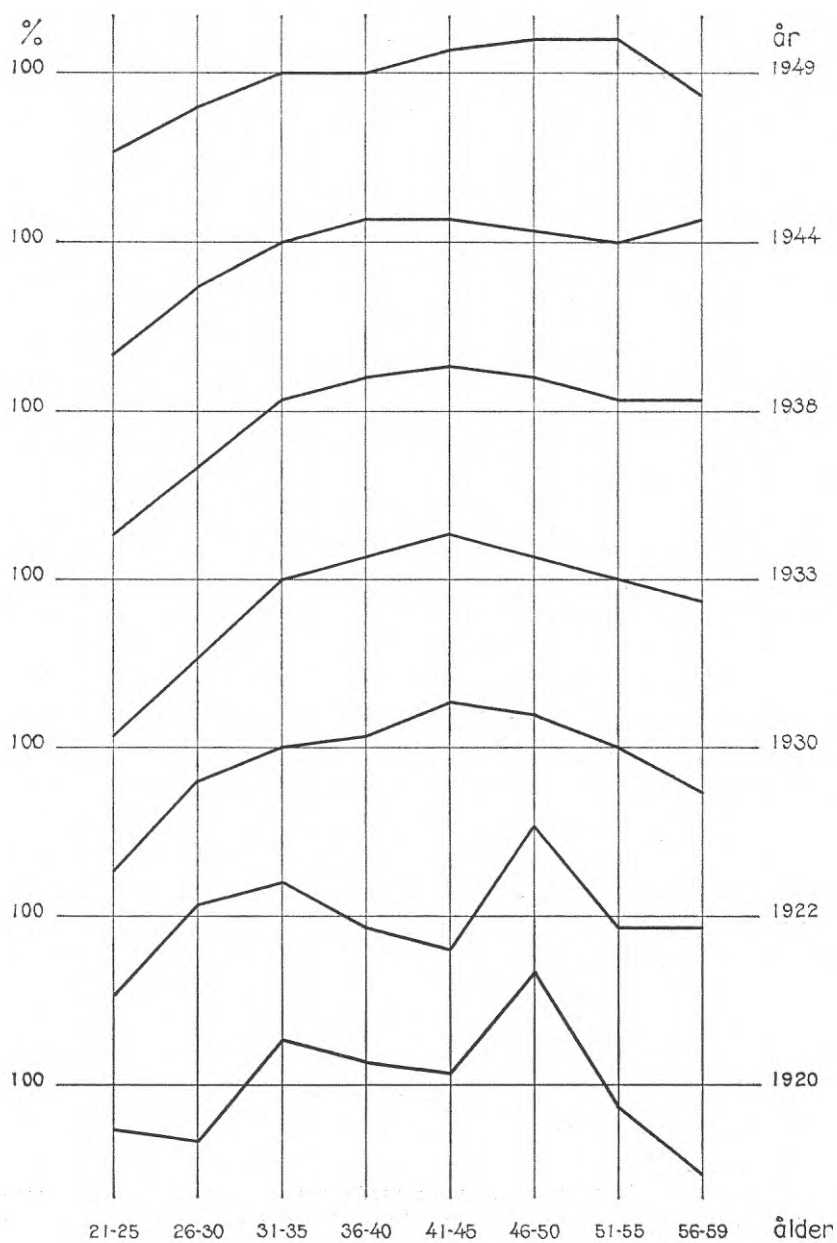
De enskilda verkstäderna kan också studeras separat, vilket ger en annan skiktning av urvalet (se tabell 72 b, c). Rosengrens medelvärden är baserade på få observationer och därför för osäkra för att behandlas ensamma.³⁾

Götaverken har 1920 och 1922 de dubbla topparna mycket tydligt markerade. Senare blir profilen påfallande plan, med maximum kring sjätte åldersklassen. Arbetarna under 30 år får sin lön relativt försämrade fram t. o. m. 1933, men därefter stiger den åter. Den äldsta klassens lön stiger successivt fram till 1938.

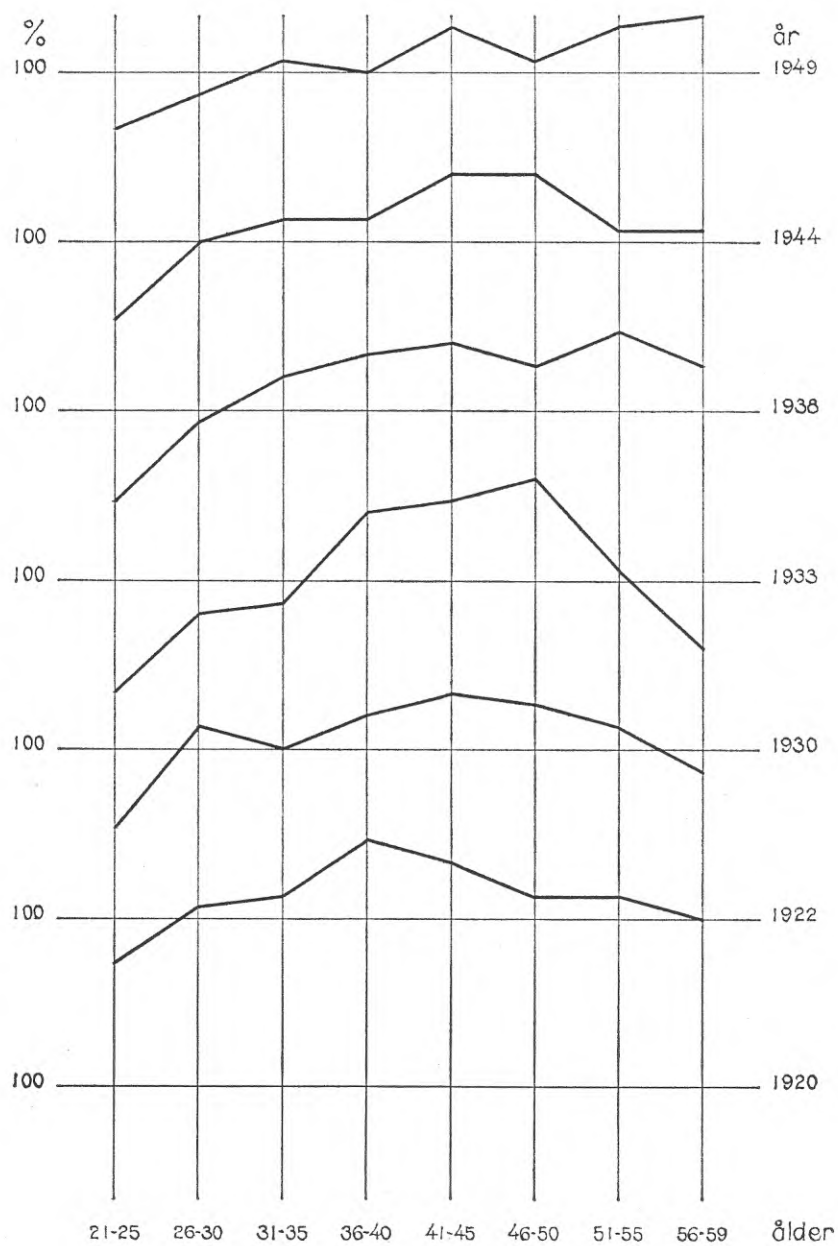
1) Såsom framgår av bilaga 1 ger en uppdelning av urvalet stora osäkerhetsmarginaler. Om tendenser återkommer i flera delurval kan de dock betraktas som relativt säkra.

2) Individualstatistik. VFA. Jämför även 3.2.2.3.

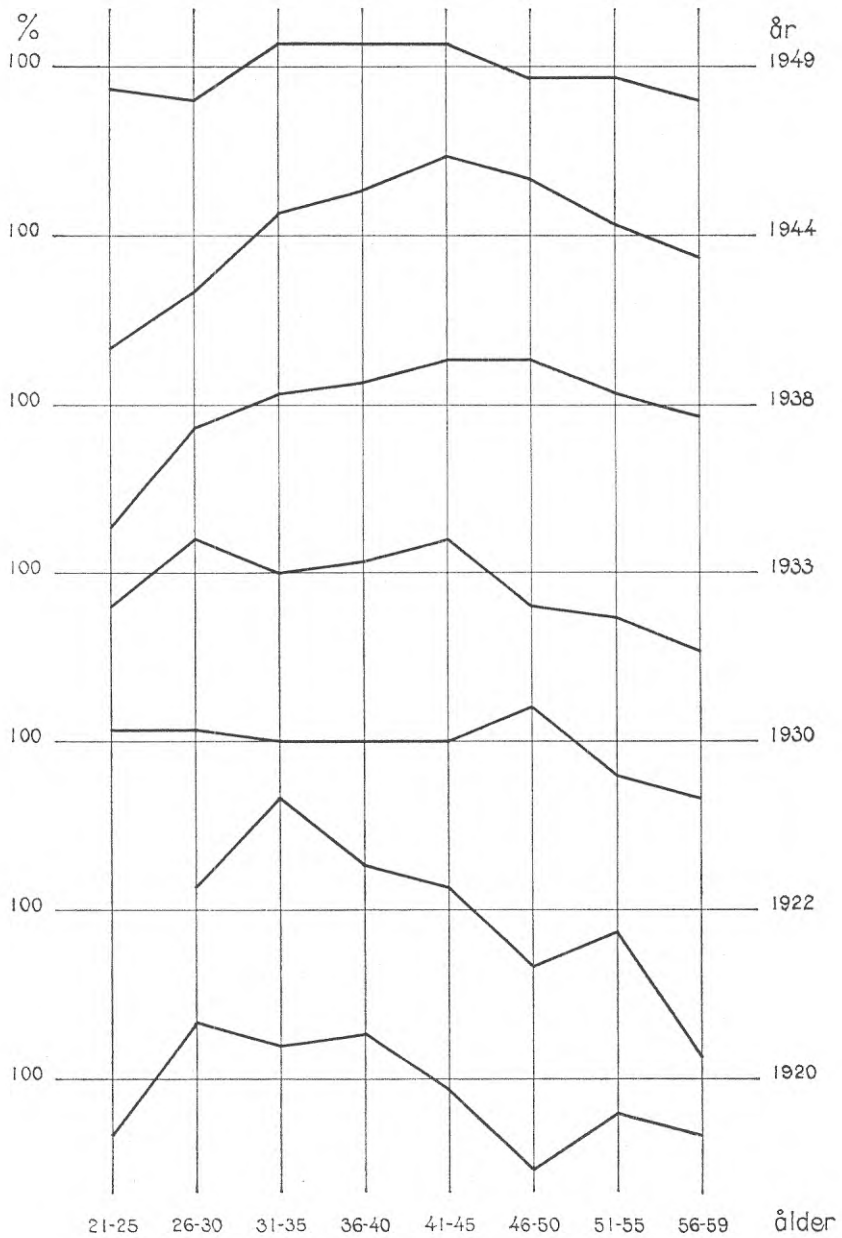
3) Bilaga 1.

ro. Lön i relation till ålder. Manliga yrkesarbetare i åldern 21-59 år.

11. Lön i relation till ålder. Manliga tempoarbetare i åldern 21-59 år.

12. Lön i relation till ålder. Manliga grovarbetare i åldern 21-59 år.

SKF:s profil 1920 uppvisar en plåtå från andra till femte klassen och faller därefter. Löne maximum förskjuts uppåt i åldrarna för att från 1938 ligga kring sjätte klassen. Åren 1933 och 1938 har låga siffror för de yngsta, och de båda äldsta klassernas lön stiger.

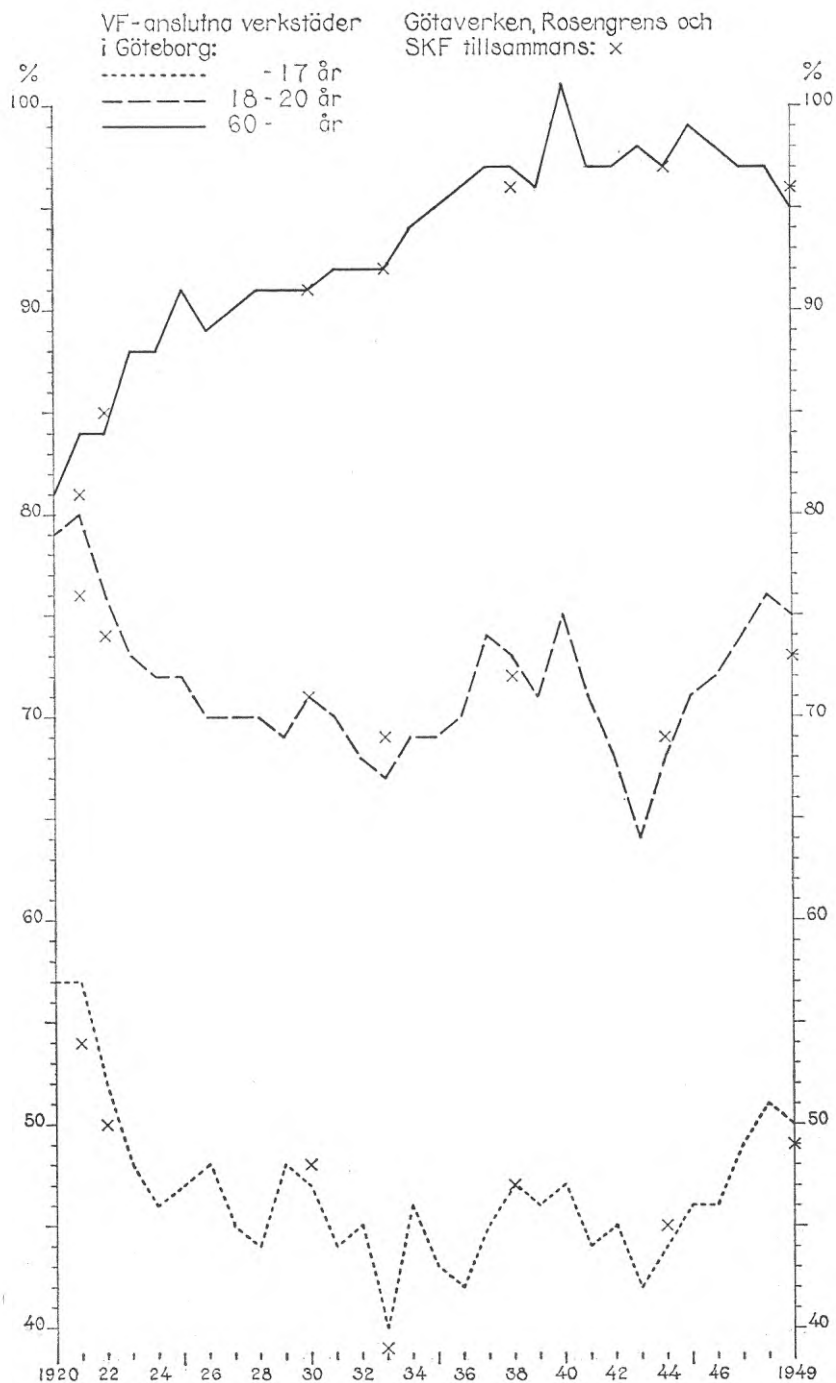
Granskningen har visat, att vissa tendenser går igen i de olika delurvalen. Det gäller främst de yngsta arbetarnas försämrade läge under 1930-talet, förskjutningen uppåt i åldrarna av löne maximum och de äldsta arbetarnas relativa lönestegring. Trots att slutsatser från delurvalen är något osäkra, har disaggregeringen underbyggt de tidigare erhållna resultaten; det handlar här om tendenser över hela fältet, inte slumpmässiga förändringar eller utslag av strukturella förskjutningar. De dubbla höjdpunkterna 1920 och 1922 har lokaliserats till yrkesarbetarna vad beträffar sjätte klassen och yrkes- och grovarbetarna vad beträffar tredje klassen, samt huvudsakligen till Götaverken. Den mest slående förändringen bland kompetensgrupperna visar grovarbetarna från 1920-talets början fram till 1938, då en från 30–35-årsåldern kraftigt fallande profil förbyts i en »normal» profil med maximum i åldern kring 45–50 år.

3.3.2.2. Under- och överåriga arbetare.

Löneutvecklingen för de båda yngre åldersgrupperna jämfört med vuxna arbetare studeras lättast i diagram 13. De båda kurvorna rör sig i stort sett parallellt under perioden. Utnyttjas samma långsiktiga jämförelseår som tidigare (se 3.2.1.), 1920, 1930, 1938 och 1949, erhålles följande bild av utvecklingen: för gruppen i åldern 17 år och yngre faller procenttalet från 57 1920 till 47 1930, är 47 även 1938 och stiger till 50 år 1949. Åldersgruppen 18–20 år uppvisar ett fall från 79% 1920 till 71% 1930, har 67% av de vuxnas lön 1938 och 75% 1949. Den långsiktiga utvecklingen kan för båda grupperna grovt beskrivas som en relativ löneförsämring från 1920-talets början fram till 1933. Därefter stiger procenttalen till 1940 men faller till en ny bottenpunkt 1943, innan en femårig stegring sätter in.

Det tycks finnas ett samband mellan variationerna i de yngre arbetarnas lön och konjunkturvariationerna. De utpräglade krisåren 1922, 1923 och 1931–1933 innebär fall i de yngre arbetarnas relativa löner. Det gynnsammare ekonomiska klimatet mot 1920-talets slut får visserligen

13. Lön i relation till ålder. Under- och överåriga arbetares lön i relation till lönen för arbetare i åldern 21-59 år. Män.

förhållandevis liten effekt, men perioden från 1934 till 1940 medför stegring, liksom tiden 1944-1948.

För arbetarna i åldersgruppen 60 år och äldre stiger den relativa lönen från 81% 1920 till 91% 1930 och 97% 1938. Frånsett en markerad topp 1940 är därefter lönen mellan 97 och 99% av den, som arbetarna i åldern 21-59 år erhåller. År 1949 faller siffran till 95% (se diagram 13). Stegningen fram till 1938 är snabbast under första hälften av 1920-talet, men sker i övrigt jämnt och utan synbart samband med variationerna i konjunkturerna.

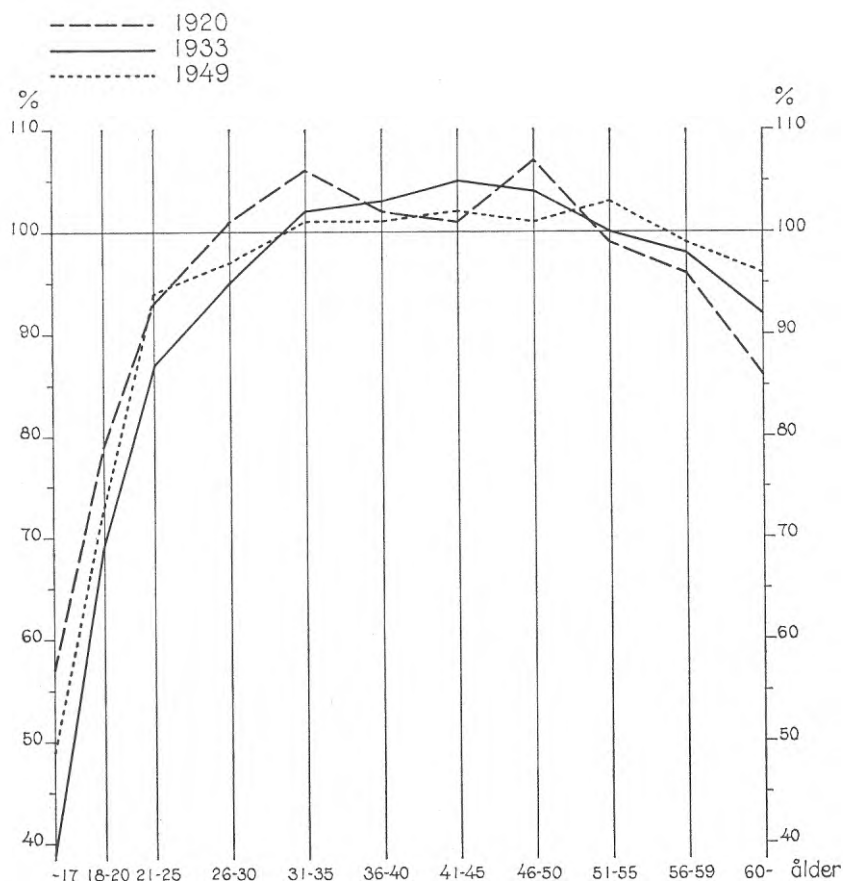
3.3.2.3. Unga och vuxna arbetare.

Uppdelningen av åldersundersökningen i två avdelningar har be-
tingats av källmaterials-käl. I verkligheten bör gränserna 21 respektive
59 år, även om de ur avtalssynpunkt under vissa tider varit viktiga,
inte ha inneburit skarpa löneskillnader, och det är angeläget att samman-
ställa löneuppgifter från hela åldersskalan. Då arbetarna i åldern 21-59
år endast kan åldersgrupperas för tre verkstäder, är det lämpligast att
teckna dessa »totalprofiler» helt och hållet med hjälp av de tre verk-
städerna. De sysselsätter ungefär hälften av de över- och underåriga
arbetarna i totalundersökningen.¹⁾ För att kontrollera hur lönerelatio-
nerna för denna hälft av arbetarna förhåller sig till samtliga arbetare
har relationerna mellan under- och överårigas lön och vuxna arbetares
lön uträknats för de aktuella åren (se tabell 74 och diagram 13). De
erhållna resultaten visar sig stämma väl överens med de tidigare för
samtliga verkstäder erhållna.

Sammanställningen av samtliga åldersgruppers löner erhålles genom
att sätta dessa i relation till medellönen för 21-59-åringarna. De på så
sätt erhållna procenttalen är således dels baserade på totalpopula-
tionen, dels på urval. Resultatet redovisas i tabell 75 och för tre år i
diagram 14.

Under perioden fram till 1933 försämras situationen för arbetare un-
der 30 år. Därefter sker en viss förbättring, speciellt fram till 1938 för
de allra yngsta, vilka dock faller tillbaka något 1944. År 1949, då steg-
ringen fortgått ytterligare, är arbetarna under 20 år ännu inte uppe i
samma procenttal som under det tidiga 1920-talet.

1) Se tabeller 47, 73 och 77.

14. Lön i relation till ålder. Samtliga åldersgruppers lön i relation till lönen för arbetare i åldern 21-59 år. Män. Götaverken, Rosengrens och SKF tillsammans.

De dubbla höjdpunkterna för arbetare i åldern 31-35 år och 46-50 år försvinner efter 1922 och ett maximum utvecklas mellan 40 och 50 år, 1949 t. o. m. däröver. Profilerna planas ut för arbetare i åldern över 25 år.

De äldre arbetarna, mer än 51 år gamla, får fram till 1940 en lön, som stiger högre i relation till medellönen för 21-59-åringarna. Detta gäller i särskilt hög grad den äldsta åldersgruppen.

3.3.3. *Analys.*3.3.3.1. *Yngre arbetare.*3.3.3.1.1. *Avtalsbestämmelser.*

Fram till 1923 gällde avtalens bestämmelser om minimilöner endast arbetare i åldern 21 år och däröver.¹⁾ Från och med detta år räknades 20-åriga grov- och tempoarbetare som vuxna. I 1929 års avtal indrogs 18- och 19-åringar i minimilönebestämmelserna, 1938 17-åringarna och 1945 även 16-åringar. Denna utvidgning av minimilönefixeringen har stått i överensstämmelse med Metallindustriarbetareförbundets lönepolitik och haft ett uttalat nivellerande syfte (se 2.3.2. s. 41). Utifrån tabell 43 kan en sammanställning göras av relationen mellan minimilönerna för vuxna och yngre arbetare.

Tabell 10. *Yngre arbetares minimilön i relation till 20-åriga arbetares. Procent.*

År	19 år	Alder 18 år	17 år	16 år
1929	80	70	—	—
1935	81	71	—	—
1938	83	71	57	—
1940	83	72	58	—
1945	84	74	62	51
1947	86	77	66	56
1948	96	81	67	58

Källa: Tabell 43.

Man finner en uttalad nivellerande tendens, mest markerad efter 1945. Från år 1929 uppträder i de centrala avtalen s. k. ackordskompensationer, som försvårar jämförelser mellan de rena minimitimlönerna. Fram till 1935 skulle »dugliga arbetare, som arbetat ett flertal år inom metallindustrien, åtnjuta högre lön än minimilön». Därvid skulle iaktas, »att arbetare, som icke till huvudsaklig del kan beredas arbete på ackord, erhåller en timlön, som med minst 10 öre överstiger minimilönen». I avtalet 1935 höjdes ersättningen till 15 öre. Eftersom kravet för att erhålla ackordskompensationen var ett flertal års arbete måste den betraktas som fördelaktig för de äldre arbetarna jämfört med de yngre.

1) För uppgifter om de centrala avtalen, se tabell 43.

Alla vuxna har emellertid inte erhållit kompensationen, och vissa arbetare under 21 år kan ha fått den. Under perioden 1936-1944 belöpte sig denna kompensation till 22 öre och skulle gälla arbetare »efter uppnådd 20 års ålder och ett års arbete inom metallindustrin». Detta utslöt 19-åringar och yngre, men var en förbättring för 20-åringarna. I avtalet 1945 sänktes kvalifikationsgränsen till 20 år och tre månaders arbete inom metallindustrin. Åren 1947 och 1948 differentierades ackordskompensationerna för att stödja rena tidlönearbetare. Dessa fick 29 respektive 30 öre, medan ackordsarbetare fick 22 respektive 23 öre.¹⁾

Om man utgår från den extrema ståndpunkten att betrakta minimilön plus ackordskompensation som 20-åringarnas minimilön, erhålles följande utveckling för de yngres relativa minimilöner.

Tabell 11. *Yngre arbetares minimilön i relation till 20-åriga arbetares. Ackordskompensation inräknad. Procent.*

År	Ålder			
	19 år	18 år	17 år	16 år
1929	70	61	—	—
1935	66	58	—	—
1936	61	53	—	—
1938	65	56	44	—
1940	65	56	46	—
1945	68	59	50	41
1947	67 71	60 63	52 54	44 46
1948	76 80	64 67	53 56	46 49

Källa: Tabell 43.

Anm. 1: 1947 och 1948 medtages såväl tidlöne- som ackordsarbetarnas ackordskompensationer.

Bilden blir något annorlunda med denna beräkning. Procenttalen är av förklarliga skäl genomgående lägre. 18- och 19-åringarna släpar efter när ackordskompensationen 1935 och 1936 höjs från 10 till 22 öre. I avtalet 1938 förbättras situationen åter, och avtalen 1945, 1947 och 1948 innebär nivellering. År 1945 sänks ju också kvalifikationstiden från ett år till tre månader för de 20-åringar, som skall få åtnjuta kompensationen. Arbetarna i åldern 16 och 17 år får även med detta beräknings sätt sin minimilön successivt närmad till de vuxna arbetarnas.

1) Kollektivavtal mellan VF och Metall 1929-1948 § 3 mom. 5.

Bland arbetarna i åldern 21-59 år har endast funnits åldersbundna löneskillnader mellan yrkesarbetare, som haft olika minimilön beroende på ålder och yrkesverksam tid. Jämföres de två grupperna så, att den lägre minimilönen (för 21-åriga arbetare med fyra, från 1938 tre år i yrket) uttrycks som procent av den högre (24 år och sju år i yrket), erhålles följande procenttal:

Tabell 12. *Yngre yrkesarbetares minimilön i relation till åldres.*

År	1919	1923	1935	1938	1940	1945	1947	1948
%	96	91	91	92	93	93	94	95

Källa: Tabell 43.

Efter den påtagliga differentieringen 1923 har relationerna varit stabila under lång tid, varefter följt en viss nivellering 1938, 1940, 1947 och 1948.

Som sammanfattning av avtalsförändringarna kan man konstatera, att allt yngre arbetare dragits in i minimilönebestämmelserna. Från och med 1923 betraktades 20-åriga grov- och tempoarbetare som vuxna. 1929 fick 18- och 19-åringar minimilön. 1938 togs 17-åringar och 1945 16-åringar in i de centrala avtalen och fick en fixerad minimilön. I avtalen 1935 och 1936 har skrivningen om ackordskompensation gynnat de äldre arbetarna jämfört med de yngre, liksom man kan anta att införandet av denna år 1929 gjort så, medan avtalen 1938, 1945, 1947 och 1948 inneburit en otvetydig nivellering av åldersbundna skillnader i minimilön.

De två yrkesarbetargrupper, som skilts åt bl. a. genom ålder, har fått ökat löneavstånd 1923, därefter haft fasta relationer i femton år, men närmats 1938, 1940, 1947 och 1948.

Finns det då något samband mellan avtalsförändringarna och de lönestrukturförändringar som tidigare klargjorts? Undersökningen av detta eventuella samband skall ske genom att först pröva om det föreligger några spår i de yngre arbetarnas löner av indragandet av dessa arbetargrupper i avtalen. Därefter skall minimilönernas utveckling för de underåriga ställas mot den faktiska löneutvecklingen, varvid även ramavtalet förs in i diskussionen. Slutligen skall yrkesarbetarnas utveckling studeras innan ett sammanfattande resonemang kan föras.

Upptagandet av de yngre arbetarna i avtalen har skett vid fyra tidpunkter och i tre fall gällt en enda åldersklass. I tabell 76 redovisas separat lönerelationerna mellan vuxna arbetare och de fem aktuella åldersklasserna från 16 t. o. m. 20 år. Genom att jämföra den aktuella åldersklassens procenttal med de övriga kan man konstatera, om någon omedelbar effekt uppstått, dvs. om denna åldersklass skiljer sig från den allmänna trenden. Jämförelsen utföres dels på kort sikt, från året före till året efter det år, då gruppen fick sin minimilön, dels från året före till en tidpunkt fem år senare.

De 20-åriga arbetarna har på kort sikt ett mindre fall än yngre grupper kring 1923, och även på lång sikt en något mindre nedgång. För 18-19-åringarna tycks den omedelbara effekten 1929 bli ett fall när övriga stiger, och även på längre sikt är dessa åldersgruppers utveckling ogynnsam. Varken åren omedelbart efter 17-åringarnas inträde i avtalen eller senare har medfört att dessa arbetares löneutveckling skiljer sig från övriga unga arbetares. Detsamma kan sägas om 16-åringarna. Sammanfattningsvis kan det sålunda konstateras, att ingen tendens finns till att en bestämd åldersgrupp fått sin relativa lön förbättrad i och med att den fått en minimilön i det centrala avtalet. Undantaget är 20-åringarna, som under 1920-talet inte upplevde ett fullt så stort lönefall som de yngre arbetarna.

Införandet av ackordskompensation år 1929 syns inte som någon försämring av de yngres löner. Vid mitten av 1930-talet finns det anledning anta, att avtalens höjning av kompensationen missgynnat de yngre arbetarna jämfört med de vuxna. Löneutvecklingen stöder inte ett sådant antagande. Grupperna från 18 till 20 år har en gynnsam utveckling kring decenniets mitt, medan den relativa lönen för de yngre ligger förhållandevis stilla.

Avtalet 1938 har inte avsatt några spår i löneutvecklingen. Under åren efter 1944, med tre nivellerande avtal 1945, 1947 och 1948, kan man observera en påtaglig stegring för åldrarna under 20 år.

Ramavtalets eventuella roll i utvecklingen under det andra världskriget kan bedömas genom att löneuppgifter beräknas utan dyrtidstillägg. Man kan alltså få svar på den hypotetiska frågan, hur lönerelationerna mellan vuxna och underåriga skulle ha utvecklats, om ingen av grupperna fått något dyrtidstillägg, men allt i övrigt vore lika (tab. 13).

Dyrtidstillägget har missgynnat de yngre arbetarna. De i ramavtalet bestämda relationerna mellan vuxnas och yngres tillägg har kommit

Tabell 13. *Underåriga arbetares lön i relation till lönen för arbetare i åldern 21-59 år. Med och utan dyrtidstillägg. Procent.*

År	Ålder								
	-17		18-20		År	-17		18-20	
	med dt	utan dt	med dt	utan dt		med dt	utan dt	med dt	utan dt
1940	47	47	75	75	1945	46	47	71	73
1941	44	44	71	72	1946	46	47	72	74
1942	45	45	68	69	1947	49	51	74	76
1943	42	43	64	65	1948	51	53	76	78
1944	44	44	68	68	1949	50	51	75	77

Källa: Tabell 73.

att innebära lägre procenttal än de, som noterats i de utbetalda lönerna.¹⁾ Detta förhållande har gällt under hela 1940-talet, från 1941, men haft mindre betydelse under decenniets första år. Således kan inte dyrtidstilläggets storlek och utformning förklara de yngre arbetarnas relativa löneförsämring till 1943 och den därpå följande stegringen.

Beträffande de två grupperna yrkesarbetare kan tabell 72 d ge en viss antydan om motsvarande arbetares utveckling, även om överensstämmelsen mellan grupperna är långt ifrån fullständig.²⁾ Såsom i avtalen uppvisar de yngsta yrkesarbetarna en löneförsämring gentemot de närmast äldre under början av 1920-talet,³⁾ ligger relativt stabila fram till slutet av 1930-talet och får därefter uppleva en stegring. Mot antagandet att avtalen här spelat en roll talar det förhållandet, att tempoarbetarna genomlöper en liknande utveckling, medan grovarbetarnas utveckling avviker härifrån.⁴⁾

Även om vissa divergerande utvecklingar konstaterats och förväntade utslag uteblivit, kan tendenserna i avtalens lönerelationer relativt väl infogas i den allmänna bild av lörens variation med åldern, som tecknats ovan. Det begynnande 1920-talets försämring av de yngre yrkesarbetarnas avtalslön passar in i den allmänna nedgången för de ungas lön vid denna tid, liksom avtalsförbättringarna för de underåriga 1945-1948 sammanfaller med uppgångar i den utbetalda lönen. Det är en annan fråga, om avtalen kan sägas ha orsakat förändringarna.

1) Se 2.4. och tabell 43 anm. 3.

2) Åldersgränsen är 21 och 24 år respektive 21 och 25. Vidare tillkommer kravet på vissa år i yrket i det förra fallet.

3) Avtalets differentiering av lönerelationerna anteciperades av Verkstadsföreningen i direktiv till medlemmarna i januari 1922. Se 2.2.2. s. .

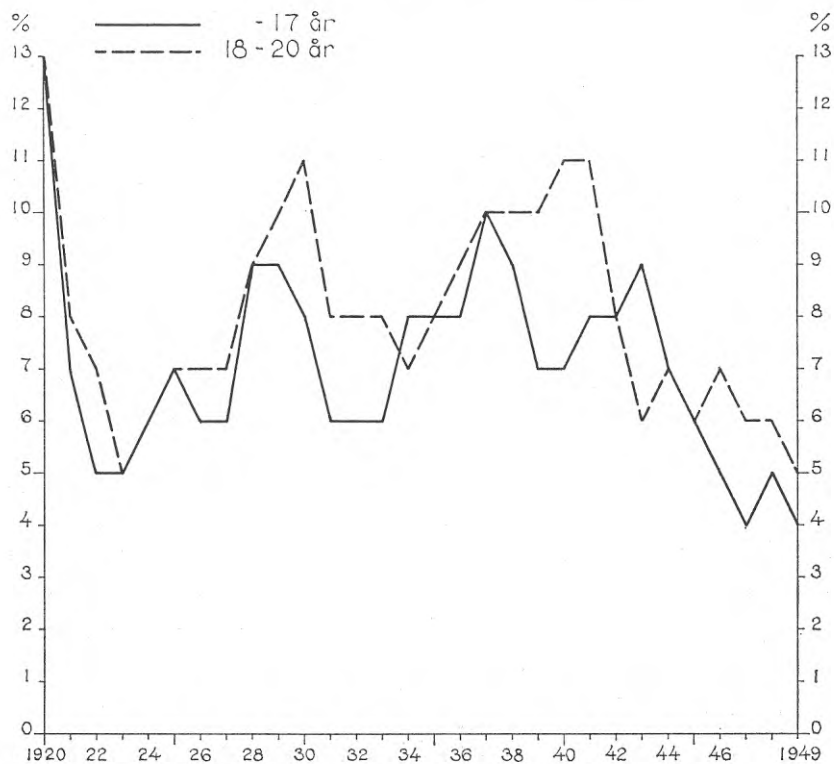
4) Tabell 72 e, f.

Det stora fallet i de underårigas lön från 1920-talets början och fram till 1933 har till största delen skett utan centralt bestämda minimilöner. Uppgången under återstoden av 1930-talet har gällt alla underåriga, inte bara dem, som täckts av minimilöner, vilka dessutom, med tanke på ackordskompensationerna, knappast kan betraktas som nivellerande. Från 1940 faller den relativa lönen för de underåriga till en bottenpunkt 1943 och stiger åter under resten av krigstiden, utan att avtalen förändrats. Andra förklaringsgrunder än avtalen måste sökas för att förklara hela denna utveckling.

3.3.3.1.2. Underårigas andel av arbetarstammen.

Nedanstående diagram visar utvecklingen av antalet underåriga arbetare i relation till samtliga manliga arbetare.

15. Antal arbetare i åldern 17 år och därunder samt i åldern 18-20 år i relation till samtliga arbetare. Män.

Under 1920- och 1930-talen finner man ett uttalat konjunkturbundet mönster med hög andel underåriga 1920, 1928-1930 och 1937-1938. Nedgångarna i procenttalen efter 1920 och 1929-1930 inträffar först för den yngsta gruppen arbetare. Samma mönster återkommer efter 1937, då 18-20-åringarna behåller sin andel av arbetarstammen medan de yngre minskar sin. Från 1942-1943 kunde man med tanke på utvecklingen tidigare vänta sig en förnyad stegring i andelen underåriga arbetare. I stället faller procenttalen till mycket låga värden, vilket bryter den relativt stabila långsiktiga trenden.¹⁾

Benägenheten att vid depressioner snabbare och i högre grad avskeda yngre arbetare och återanställa dem vid bättre tider, kan studeras också för de separat redovisade verkstäderna i tabell 77. Utvecklingen under 1940-talets andra hälft bekräftas likaså där.

En långsiktig trend mot högre ålder återfinns bland de vuxna arbetarna. Medelålder för arbetare i åldern 21-59 stiger från 33,5 år 1920 till 35,5 år 1930, 36,5 år 1938 och 39 år 1949.²⁾

3.3.3.1.3. Sysselsättningens betydelse för lönestrukturen.

De underåriga arbetarna vid Götaverken och SKF har för åren 1920, 1921, 1922, 1930, 1933, 1938, 1944 och 1949 grupperats efter yrkestillhörighet i stort sett i de vuxna arbetarnas kategorier.³⁾ Ingen uppdelning av de underåriga efter kompetens har skett, även om en sådan i vissa fall vore möjlig. I avtalen har man inte räknat med skilda kompetensgrader hos dessa grupper, och i de flesta fall rör det sig om lågt kvalificerade arbetare.

I tabellerna 78 och 79 redovisas fördelningen på yrken av de underåriga inom Götaverken och SKF. Vissa sysselsättningar har dominerat under hela undersökningsperioden. För Götaverkens del är det grupp 9, plåtslagare, i vilken genomgående ett stort antal arbetare redovisas. Den har främst bestått av nagelvärmare och nagellangare, vilka har varmt och kastat nitar till dem, som utfört själva nitningsarbetet.

1) Under kriget är andelen 20-åringar i gruppen 18-20 år mindre än normalt, förmodligen p. g. a. inkallelser. Den lägsta siffran, 12%, redovisas 1943.

2) Klassmedeltalet stiger från 3,1 till 3,5, 3,7 och 4,2. Se tabell 71.

3) Året 1921 har medtagits för att möjliggöra en jämförelse med verkstads-sammandrag. Sådana föreligger ej för 2 kv 1920. De vuxnas yrkesindelning framgår av 3.1.1. s. 53.

Tabell 14. *Underåriga arbetare i grupp 9 i relation till samtliga i respektive åldersklass vid Götaverken. Procent.*

År	1920	1921	1922	1930	1933	1938	1944	1949
-17 år	44	40	32	47	38	40	10	8
18-20 år	41	28	21	14	30	37	18	16

Källa: Tabell 78.

Grupp 7, maskinarbetare, såsom svarvare, är tidvis också relativt stor, framför allt på 1940-talet.

Yrkesgrupperna 24-26 består av arbetare med löst definierade och relativt okvalificerade sysselsättningar. Hit hör t. ex. springpojarna. Andelen av dessa grupper vid Götaverken har vid vissa tider varit stor.

Tabell 15. *Underåriga arbetare i grupperna 24-26 i relation till samtliga i respektive åldersklass vid Götaverken. Procent.*

År	1920	1921	1922	1930	1933	1938	1944	1949
-17 år	4	19	41	9	14	14	54	54
18-20 år	2	3	24	9	2	5	24	33

Källa: Tabell 78.

Under åren 1921 och 1922 samt under 1940-talet har en stor del av de underåriga arbetat inom dessa yrken.

Lärlingar redovisas i ett starkt växlande antal under perioden fram till 1938. Flest är de under början av 1930-talet, då de utgjort uppemot hälften av de yngre arbetarna.¹⁾ Redovisningen av denna grupp före-

1) Lärlingar har varit anställda i företaget för att under en tid av i regel fyra, senare tre, år skaffa sig utbildning till yrkesarbetare. I vissa fall skrevs kontrakt, och lärlingen fick systematisk teoretisk och praktisk undervisning. I andra fall utnyttjades lärlingen som billig arbetskraft till okvalificerade uppgifter. Oklarhet har ofta rått, huruvida unga arbetare varit lärlingar, vilket stör sysselsättningsundersökningen vid Götaverken. Ungdomens yrkesutbildning under debatt (1938), s. 146 ff.

I en uppgörelse 1938 mellan VF och Metall skapades fastare regler för lärlingsutbildningen. Kollektivavtal mellan VF och Metall 1938. Bl. a. bestämdes därvid särskilda, lägre minimilöner för kontraktbundna lärlingar med en anställningsålder av 17 år. Tidigare hade man rekommenderat en lärlingslön i närheten av andra arbetare i motsvarande ålder med avdrag av två öre. Avtalsbestämmelser och gemensamma verkstadsregler 1925, s. 44, VFA. Lönen för lärlingar har inte

faller osäker och detta minskar tillförlitligheten i sysselsättningsundersökningen vid Götaverken. Trots denna osäkerhet kan man med viss bestämdhet säga, att krisen 1921-1922 lett till en ökning av de okvalificerades andel, och att samma tendens återkommer på 1940-talet.

Inom SKF har gruppen maskinarbetare dominerat. Huvudsakligen har det gällt fasare, gradare och slipare.

Tabell 16. *Underåriga arbetare i grupp 7 i relation till samtliga i respektive åldersklass vid SKF. Procent.*

År	1920	1921	1922	1930	1933	1938	1944	1949
-17 år	65	38	—	47	20	57	44	40
18-20 år	83	70	—	70	51	65	61	41

Källa: Tabell 79.

På samma sätt som för Götaverken kan mot den typiska, mer kvalificerade gruppen, ställas grupperna 24-26.

Tabell 17. *Underåriga arbetare i grupperna 24-26 i relation till samtliga i respektive åldersklass vid SKF. Procent.*

År	1920	1921	1922	1930	1933	1938	1944	1949
-17 år	26	45	75	30	65	22	39	48
18-20 år	6	10	100	10	21	13	21	40

Källa: Tabell 79.

Sammantagna ger de två ovanstående tabellerna en bild av hur de mer kvalificerade unga arbetarna, de som direkt deltagit i produktionen, reducerats kraftigare vid konjunktur nedgångarna 1920-1922 och 1930-1933, medan springpojkar, förrådsarbetare och ospecificerade arbetare reducerats mindre. När andelen unga arbetare efter 1938 minskar bland SKF:s manliga arbetarstam, får detta samma effekt.

systematiskt avvikit från övriga underåriga arbetares lön 1920-1938. Olsson, U., s. 56. Senare slöts liknande avtal i samband med nya kollektivavtal.

I föreliggande undersökning inräknas för Götaverken inte lärlingar fr. o. m. 1938, då de sorterar under andra minimilöner och skiljer sig klarare från övriga arbetare. Vid denna verkstad var antalet lärlingar under 21 år 1938 17, 1944 28, 1949 30. Vid SKF har yrkesarbetarutbildningen hela tiden skett vid en speciell verkstads-skola, vars elever ej inräknas i Verkstadsföreningens statistik.

Kan sysselsättningsundersökningen bidra att förklara löneutvecklingen för de underåriga arbetarna? Innan frågan kan besvaras, måste det klargöras, om de två här aktuella verkstäderna haft samma lönerelationer mellan åldrarna, som redovisats för hela Göteborg.

Tabell 18. *Underåriga arbetares lön i relation till lönen för arbetare i åldern 21-59 år vid Götaverken och SKF. Procent.*

År	1920	1921	1922	1930	1933	1938	1944	1949
Götaverken								
-17 år	63	56	50	48	38	44	50	47
18-20 år	84	80	75	72	68	73	83	76
SKF								
-17 år	56	51	40	51	39	53	50	57
18-20 år	73	72	62	72	70	72	67	75

Källa: Individualstatistik och verkstadssammandrag. VFA.

Anm. 1: 1920 avses 3 kv, 1949 1 kv.

Vid en jämförelse med avsnitt 3.3.2.2. ovan faller vissa gemensamma drag i ögonen. Götaverken har det för hela Göteborg funna fallet i procenttalen till 1930, lugn utveckling till 1938 och den därpå noterade stigningen. År 1944 ligger dock högre än 1949. Förändringarna vid depressionerna under 1920-talets och 1930-talets början följer ett konjunktorellt mönster med försämringar från 1920 till 1922 och 1930 till 1933.

Vid SKF faller procenttalen på 1920-talet, men är på sikt relativt stabila fram till 1938, faller 1944 och stiger till periodens högsta 1949. Åren 1922 och 1933 har lägre siffror än 1920 och 1930, således bekräftande den tidigare flera gånger funna konjunktoreffekten.

Från analysen av alla de arbetare i Göteborg, för vilka det föreligger statistik, utskildes tidigare tre verkstäder, vars lönestruktur sedd som en enhet, har utvecklats på ett likartat sätt. (Se diagram 13). Två av dessa verkstäder har närmast ovan skildrats separat, varvid vissa gemensamma drag i utvecklingen återkommit. Genom den successiva inskränkningen av undersökningen står man, samtidigt som resultaten blir mindre allmängiltiga, på säkrare mark. Medelvärdena påverkas inte av förskjutningar mellan verkstäderna. Disaggregeringen kan emellertid föras vidare. Fortfarande kan förskjutningar mellan yrkesgrupper bland de yngre orsaka förändringar i lönerna, vilka för varje grupp kan ha haft en annan utveckling. För att i viss mån undgå denna typ av fel kan man

söka »renare» jämförelser genom att följa samma yrkesgrupp genom åren.

Tabell 19. Lönen för underåriga i vissa yrkesgrupper vid Götaverken och SKF i relation till lönen för arbetare i åldern 21-59 år vid samma verkstäder. Procent.

År		1920	1921	1922	1930	1933	1938	1944	1949
Götaverken									
Grp 9	-17 år	—	65	45	45	42	48	60	—
	18-20 år	—	88	75	71	72	78	91	—
Grp 24-26	-17 år	—	37	60	38	26	28	41	—
	18-20 år	—	61	76	72	50	56	82	—
SKF									
Grp 7	-17 år	—	50	—	64	67	62	55	—
	18-20 år	—	71	—	74	80	76	67	—
Grp 24-26	-17 år	—	44	31	40	33	44	44	—
	18-20 år	—	67	51	68	57	63	64	—

Källa: Individualstatistik och verkstadssammandrag. VFA.

Anm. 1: Inga verkstadssammandrag föreligger för 2 kv 1920 och 1949.

Procenttalen rör sig, inte överraskande, på olika sätt.¹⁾ Den långsiktiga utvecklingen från 1921 till 1930 visar fall i procenttalen för Götaverkens plåtslagare och de yngre i gruppen 24-26 vid SKF. Övrigas siffror stiger, påtagligast för SKF:s yngre maskinarbetare.²⁾ Från 1930 till 1938 finner man ömsom uppgång och ömsom nedgång utan något gripbart mönster. Under återstoden av undersökningsperioden höjs procenttalen i sju fall av åtta.

De kortsiktiga förändringarna 1921-1922 innebär nedgång i procenttalen för alla utom grupperna 24-26 vid Götaverken. Åren 1930-1933 drabbas däremot grupperna 24-26 genomgående hårt av lönesänkningar, medan övriga klarar sig bättre. Under perioden 1938-1944, slutligen,

1) Vid en successiv disaggregering av en serie medelvärden måste chanserna att ett av delvärdena har en avvikande utveckling öka alltmer. Detta innebär inte att medelvärdet är felaktigt, bara att spridning förekommer.

Att följa en delgrupps utveckling ställer stora krav på klassificeringen av de unga arbetarna. Det är tveksamt om materialet motsvara dessa krav, speciellt kanske Götaverken med sin redovisning av lärlingar.

2) Vid de nya produktionslinjerna vid SKF sattes även in ung, manlig arbetskraft på ackordsarbete. Brev från P. Rydbeck, SKF till VF 12/12 1934. VFA.

avviker de båda verkstäderna från varandra. Götaverkens underåriga arbetare får sin relativa lön kraftigt stegrad fram till 1944, medan vid SKF maskinarbetarna faller tillbaka och övriga ligger stilla.

Sysselsättningsundersökningen har sålunda inte givit några förklaringar till de underårigas relativa löneutveckling. Inga strukturella förskjutningar kan tillfredsställande förklara fallet i de ungas löner fram till 1933 och den efterföljande stegringen. Utvecklingen efter 1938 har skiljt sig vid de båda verkstäderna, men för båda resulterat i en stegring för de underåriga arbetarnas relativa lön.

3.3.3.1.4. Arbetsmarknad.

Den yngre arbetskraften upplevde en omfattande arbetslöshet under 1920-talet. De arbetslösas ålderstruktur skiljde sig från vad man tidigare upplevt, men också från situationen på 1930-talet, då ungdomsarbetslösheten inte längre var ett så typiskt inslag i arbetsmarknadsbilden.¹⁾

För Göteborgs underåriga verkstadsarbetare sjönk andelen av de manliga arbetarna inom kåren från en fjärdedel 1920 till en tiondel 1923. Efter en stegring till en femtedel 1929-1930 faller åter andelen 1931, men följden av konjunkturomslaget blir aldrig så stor som på 1920-talet.²⁾ Efter dämpningen vid det andra världskrigets början kommer arbetsmarknaden successivt in i en ny situation. Man närmar sig alltmer full sysselsättning. Inga reserver av ung arbetskraft har, såsom tidigare, funnits att tillgå. Nedgången i andelen unga arbetare har mot 1940-talets slut berott på minskat utbud av sådan arbetskraft. Bidragande orsaker till detta har säkerligen varit 1930-talets låga nativitet och den ökande utbildningen.³⁾

De unga arbetarnas löner har visat avsevärda relativa nedgångar vid depressionerna på 1920- och 1930-talen. För 1920-talet har dessutom konstaterats en långsiktig nedgång i relativlönerna, medan 1930-talet visar en svag uppgång. Ett samband mellan de ungas situation på arbetsmarknaden och deras lön i relation till vuxna är lätt att finna. Un-

1) Se I.2. s. 21.

2) Se diagram 15.

3) Höök, E., *Befolkningsutveckling och arbetskraftsförsörjning*. IUI. (1952), s. 21 ff. Holmberg, P., s. 11 f. Under perioden 1930-1950 sjönk gruppen 15-30 år från 40 till 30% av den aktiva befolkningen. Under samma tid ökade andelen skolungdomar i åldersklasserna 15-19 år från 6 till 17%. Holmberg, P., s. 16 f., 26.

der 1940-talet faller de relativa lönerna fram till 1943, vilket i tiden också sammanfaller med en viss stegring av arbetslösheten.¹⁾ Från året 1944 till 1948 stiger de relativa lönerna för de unga under en period av stark efterfrågan på arbetskraft.

3.3.3.2. Vuxna och äldre arbetare.

3.3.3.2.1. Avtalsbestämmelser.

Gränsen vid 60 år för minimilönebestämmelsernas giltighet togs bort i avtalet 1923, och ersattes med en bestämmelse, som tillät lägre lön än minimilön vid »ålder, sjukdom eller vanförhet» (se 2.2.2. s. 34). Krav på slopande av gränsen hade vid förhandlingarna framförts av arbetstagarna, vilka menade, att en omotiverat kraftig sänkning av lönen ofta förekom vid uppnådda 60 år.²⁾ Med de nya bestämmelserna borde följa en mera successiv sänkning av lönen vid hög ålder. I tabell 73 uppvisar 1923 en av undersökningsperiodens kraftigaste stegringar av de överårigas procenttal. Detta skulle tyda på att ändringen fått praktiska resultat och förstärkt den tendens som präglade hela perioden.

Efter 1923 har avtalsbestämmelserna varit likalydande och någon övre gräns för deras giltighet har ej funnits. Andra förklaringar måste sålunda sökas till den stora stegringen av de överårigas relativa lön efter 1923.

3.3.3.2.2. Överårigas andel av arbetarstammen och ålder.

De manliga verkstadsarbetarna i Göteborg har i regel haft en andel av 3–4% överåriga. Undantag utgör åren 1921–1925, då andelen varit högre, särskilt 1921–1923 med 8%, och 1948–1949 (se tabell 73). Ett samband mellan konjunkturernas svängningar och andelen överåriga kan skönjas: procentsatserna stiger 1921–1922, faller successivt under perioden 1924–1929, men stiger åter något 1932. Detta betyder att permitteringarna drabbat de överåriga mildare än arbetarstammen i övrigt. Av tabell 77 framgår att denna effekt gjort sig gällande vid de tre separat undersökta verkstäderna under åren 1920–1922, men att effek-

1) Andelen 20-åringar minskar i åldersklassen 18–20 år under det andra världskriget. Tabell 76 visar emellertid en likartad utveckling för alla åldersklasser var för sig.

2) Se 2.2.2. s. 34. VF cirkulärskrivelse nr 2 1929.

ten är märkbar endast vid SKF 1930-1933. De konjunkturbundna förändringarna i åldersgruppens andel har troligen hängt samman både med de aktuella sysselsättningarna och rena anciennitetshänsyn.¹⁾

Stegringen i andelen överåriga under 1940-talet sker dels 1944, dels 1948. Det tycks här röra sig om en långsiktig förskjutning, iakttagbar också vid de enskilda verkstäderna. Synnerligen kraftigt ökar andelen överåriga vid SKF, där man vid periodens början haft förhållandevis få arbetare i dessa åldrar (se tabell 77). Utvecklingen bör ses i samband med den förskjutning mot högre åldrar bland verkstadsarbetarna, som tidigare iakttagits i åldrarna 21-59 år. År 1920 var medelåldern bland dessa arbetare 33,5 år, 1949 39 år.²⁾

Det torde vara av intresse att studera den genomsnittliga åldern inom den överåriga arbetargruppen.

Tabell 20. Medelålder för överåriga arbetare. Götaverken, Rosengrens, SKF och tillsammans.

År	Götaverken	Rosengrens	SKF	Tillsammans
1920	67	68	63	66
1922	65	65	64	64
1930	65	64	64	65
1933	63	68	64	64
1938	64	64	62	63
1944	63	66	63	63
1949	63	64	62	63

Källa: Individualstatistik. VFA.

Medelåldern visar för de tre verkstäderna tillsammans en sjunkande tendens fram till 1938 och ligger därefter stilla. SKF har år 1920 inte samma höga medelålder bland sina överåriga som de båda andra verkstäderna. För ett studium av fördelningen inom åldersklassen har de överåriga, som uppnått 65 år, 70 år, 75 år och 80 år, skilts ut (tab. 21).

En kraftig minskning av antalet arbetare i de mycket höga åldrarna kan konstateras. År 1949 är spridningen kring medeltalet 63 liten; 74% av arbetarna är under 65 år gamla. En skillnad mellan verkstäderna

1) Såsom framgår nedan sysselsattes de överåriga i hög grad som grovarbetare, vilka har visat sig mindre utsatta för permitteringar än övriga kompetensgrupper (se 3.2.2.3.). Anciennitetshänsyn vid avskedanden diskuteras t.ex. i VF cirkulärskrivelse nr 14 1927. VFA.

2) Se tabell 71, medelålder. Klass.

Tabell 21. *Åldersfördelning bland överåriga arbetare. Götaverken, Rosengrens och SKF tillsammans.*

År	Antal					%				
	60-	65-	70-	75-	80-	60-	65-	70-	75-	80-
1920	133	64	22	9	2	100	48	17	7	2
1930	170	78	20	5	—	100	46	12	3	—
1938	194	59	14	—	—	100	30	7	—	—
1949	456	120	7	1	—	100	26	2	0	—

Källa: Individualstatistik. VFA.

föreligger. Tidigare har visats, att Götaverken sysselsätter absolut och relativt fler överåriga än SKF (se tabell 77). Tabell 20 visar att medelåldern i regel är högre vid det förra företaget. Av de 22 arbetarna över 70 år 1920 sysselsätter Götaverken 19, av de 20 arbetarna 1930 16, av de 14 1938 12 och av de 7 i samma ålder 1949 finns 6 vid denna verkstad.¹⁾

I åldrarna över 60 år finns ett samband mellan ålder och lön. Genomsnittslönen för dem, som är 65 år eller däröver, är jämfört med hela åldersklassen följande.

Tabell 22. *Lön för arbetare i åldern 60 år och däröver respektive 65 år och däröver. Götaverken, Rosengrens och SKF tillsammans.*

År	öre/tim	
	60 år-	65 år-
1920	155	149
1930	124	117
1938	145	136
1949	274	270

Källa: Individualstatistik. VFA.

Sänkningen av medelåldern under undersökningsperioden torde alltså ha inneburit, att de överåriga arbetarna i genomsnitt fått en lön, som något närmare sig den för arbetarna mellan 21 och 59 år (se tabell 24). Häri ligger dock bara en del av förklaringen. Det bör hållas i minnet, att stegringen av de äldres relativa lön slår igenom även i åldern 56-59 år.²⁾

1) Individualstatistik. VFA.

2) Se tabell 75.

3.3.3.2.3. Sysselsättningens betydelse för lönestrukturen.

De överåriga arbetarna vid Götaverken och SKF har grupperats efter sysselsättning under de aktuella undersökningsåren (se tabell 80). Ingen kompetensindelning har gjorts, men grovt taget ryms de mer kvalificerade arbetarna i tabellens övre del, medan grovarbetarsysslorna främst koncentreras i grupperna 24 och 25.¹⁾

De överåriga arbetarna har varit sysselsatta inom många yrken. Vissa kvalificerade yrkesarbetare, såsom timmermän, snickare, smeder och gjutare är vanligare bland de äldre arbetarna än bland dem i åldern 21-59 år.²⁾ Detta tycks gälla speciellt under den tidigare delen av perioden och främst vid Götaverken.

En grupp av arbetare i den äldsta åldersklassen kan relativt lätt skiljas ut från de övriga. Det gäller yrkesgrupperna 24 och 25, dvs. förråds- och lagerarbetare, vakter, transportarbetare, arbetskarlar och »andra arbetare». Dessa grupper tillhör i huvudsak grovarbetarna och har låga löner.³⁾

Tabell 23. *Överåriga arbetare i grupperna 24 och 25 i relation till samtliga överåriga. Götaverken och SKF. Procent.*

År	1920	1921	1922	1930	1933	1938	1944	1949
Götaverken	7	35	47	29	26	36	31	31
SKF	65	63	60	42	40	28	40	45

Källa: Tabell 80.

En genomsnittlig andel grovarbetare bland Göteborgs vuxna verkstadsarbetare var under perioden 10-15%.⁴⁾ För de här aktuella verkstäderna var andelen något större, speciellt vid SKF mot periodens slut, men det kan ändå konstateras, att siffrorna för andelen överåriga i grupperna 24 och 25 klart indikerar, att de överåriga i hög grad kommit

1) Yrkesbeteckningarna visar detta, men också erfarenheter från sammandrag för arbetare i åldern 21-59 år.

2) Så var t. ex. Götaverkens fartygstimmermän till 19% överåriga 1921, till 8% 1930, 4% 1938 och 10% 1949. Individualstatistik. VFA.

3) Individualstatistik. VFA.

4) Tabell 56 och 59.

att koncentreras till dessa enklare sysslor.¹⁾ Iögonenfallande höga är siffrorna för SKF under 1920-talet.

I diagram 13 kan man finna, att de tre med individualstatistik undersökta verkstäderna tillsammans väl följer hela göteborgsurvalets utveckling av de överårigas relativa lön. Studerar man Götaverken och SKF var för sig erhålles följande resultat.

Tabell 24. *Överåriga arbetares lön i relation till lönen för arbetare i åldern 21-59 år vid Götaverken och SKF. Procent.*

År	1920	1921	1922	1930	1933	1938	1944	1949
Götaverken	79	80	85	90	94	95	96	98
SKF	88	86	86	89	89	99	100	100

Källa: Individualstatistik och verkstadssammandrag. VFA.

Anm. 1: 1920 avses 3 kv, 1949 1 kv.

Vid de två verkstäderna får utvecklingen under hela perioden samma resultat: en relativ förbättring av de äldres lön. Såsom en kontroll av utvecklingen för bättre avgränsade grupper kan en lönejämförelse verkställas mellan arbetarna inom speciella yrkesgrupper och arbetarna i åldern 21-59 år vid de båda fabrikerna. Förutom grupperna 24 och 25 väljs grupp 7, maskinarbetare, som vid verkstäderna i regel är företrädd av ett relativt stort antal arbetare.

Tabell 25. *Lön för överåriga i vissa yrkesgrupper vid Götaverken och SKF i relation till lönen för arbetare i åldern 21-59 år vid samma verkstäder. Procent.*

År	1920	1921	1922	1930	1933	1938	1944	1949
Götaverken								
Grp 24-25	—	73	77	78	87	85	89	—
Grp 7	—	91	88	101	97	102	102	—
SKF								
Grp 24-25	—	77	83	78	84	87	91	—
Grp 7	—	102	—	110	98	103	105	—

Källa: Individualstatistik och verkstadssammandrag. VFA.

Anm. 1: Inga verkstadssammandrag föreligger för 2 kv 1920 och 1949.

1) Jämförelsen är inte exakt, men tendensen är alltför klar för att kunna rubbas av de små korrigeringar, som vore motiverade.

Fortfarande finner man en stigande tendens för grupperna 24—25. Götaverkens maskinarbetare visar stegrade procenttal 1921—1930, men därefter stagnation, medan SKF:s maskinarbetare ligger relativt stilla.¹⁾

Undersökningen av sysselsättningen bland de överåriga har visat, att de okvalificerade yrkena varit de typiska för de överåriga, speciellt vid SKF under 1920-talet. Ett undantag utgör Götaverken år 1920. Vid denna verkstad har under periodens tidigare del över huvud taget förekommit jämförelsevis många överåriga arbetare i andra yrken, i vissa fall högt kvalificerade. Inga förskjutningar i sysselsättningsmönstret kan förklara den stigande relativlönen för de överåriga arbetarna. En viss betydelse kan det ha haft att bland dem grovarbete varit vanligt: grovarbetarna i åldern 21—59 år får en viss löneförbättring gentemot övriga arbetare under perioden (se 3.2.1. s. 65).

3.3.3.2.4. Betalningsformer och teknisk utveckling.

En kroppsarbeters maximala arbetsförmåga uppnås under relativt unga år. Detta gäller såväl förmåga till rent muskelarbete som hörsel, syn, precision och snabbhet. Ett avlöningssystem, som baseras på prestation, borde vid fysiskt krävande arbete resultera i markerat lägre inkomster för de äldre arbetarna i relation till de yngre. Tidavlöning kan däremot antas medföra en mindre försämring av den äldre arbetskraftens lönevillkor.²⁾

För urvalet arbetare i åldern 21—59 år har en generell tendens till relativ löneförbättring av de äldre arbetarnas lönevillkor konstaterats. Detsamma gäller de överåriga.³⁾ Frågan är, om denna utveckling sam-

Tabell 26. *Ackordsvolym vid Götaverken, SKF och till VF anslutna verkstäder i Göteborg. Män i åldern 21—59 år. Procent.*

År	Götaverken	SKF	Till VF anslutna verkstäder
1920	90	73	75
1930	89	67	81
1938	89	53	75
1949	91	50	76

Källa: Verkstadssammandrag. VFA.

1) Speciellt för SKF:s maskinarbetare är antalet observationer litet, 1921 och 1930 endast två. Se tabell 80.

2) Fackföreningsrörelsen och den tekniska utvecklingen. Rapport från en arbetsgrupp till 1966 års LO-kongress (1966), s. 184. Fürstenberg, F., s. 32.

3) Se 3.3.2.

manfallit med en minskad andel ackordsarbete. Ackordsvolymen, dvs. ackordsarbetstidens andel av den totala arbetstiden, har för arbetarna i åldern 21-59 år utvecklats såsom framgår av tabell 26.

Vid Götaverken är ackordsvolymen hög och konstant, vid SKF mindre och fallande.¹⁾ För båda verkstäderna har konstaterats förbättringar föröde äldre arbetarna (se 3.3.2.1. s. 85 ff. och 3.3.3.2. s. 109). De överårigas ackordsvolym vid samtliga verkstäder har utvecklats på följande sätt: 1920: 55%, 1930: 59%, 1938: 53%, 1949: 50%.²⁾ En viss minskning av ackordsarbetet har således ägt rum efter 1930. Mellan 1920 och 1930 har emellertid utvecklingen av de äldres lön varit densamma som under efterföljande decennium. Det är således svårt att finna ett klart positivt samband mellan andelen tidavlönat arbete och de äldres relativa lönestegring. Mot ett sådant samband talar situationen för grovarbetarna under 1920-talet. De visar, trots en låg ackordsvolym, klart fallande lönesiffror efter tredje åldersklassen (se diagram 12).³⁾

Under den mekanisering och rationalisering som verkstäderna genomgick under undersökningsperioden har troligen de rent fysiskt krävande arbetena blivit färre, medan de övervakande och till maskinernas takt bundna arbetsuppgifterna blivit fler.⁴⁾ Vid SKF har ackordsvolymen samtidigt sjunkit. Trots att samma utveckling av ackordsvolymen ej har iakttagits vid Götaverken och alla göteborgsverkstäder tillsammans, kan en förändring av betalningsformen även här ha skett, t. ex. genom övergång till gruppäckord. Detta borde i så fall ha underlättat för de äldre arbetarna att med sin större erfarenhet och stabilitet hålla sin lönenivå.⁵⁾

1) Beräkningen av ackordsvolymen gäller endast män. Vid SKF har ackordsarbetet till en stor del skötts av en växande kvinnlig arbetarstam (se 3.3. s. 121). Nedgången för de vuxna männen ackordsvolym beror främst på yrkesarbetarnas omfattande övergång till tidavlönat arbete. Verkstadssammandrag. VFA.

2) Sammandrag. VFA.

3) Grovarbetarna har normalt lägst ackordsvolym av kompetensgrupperna (se tabell 6). Åren 1920 och 1922 var ackordsvolymen för grovarbetarna vid de tre verkstäderna sammanlagt 54%.

4) Se 3.2.2.4. och där anförd litteratur. Speciellt SKF uppvisar under melankrigstiden en snabb produktivitetstillväxt. Olsson, U., s. 9. (not 14).

5) En av de få jämförbara undersökningarna i hithörande frågor är K. Petanders. För en »medelstor mekanisk verkstad» (265 arbetare 1913) finner Petander hantlangarnas lönemaximum i åldern 36-40 år, filarnas i åldern 41-45 år, med kraftigt lönefall för högre åldrar, och maskinarbetarnas i åldern 56-60 år. För hela arbetarstammen ligger den högsta lönen i gruppen 35-40 år. Skillnaderna mellan filare och

3.3.3.3. Sammanfattning.

Förändringarna i de centrala avtalens minimilöner sammanfaller till sin tendens till stor del med förändringarna i de unga arbetarnas relativa löner. Det gäller dels 1920-talets första år, präglade av en differentiering, dels, och framför allt, 1940-talets andra hälft med dess lönenivellering. Under den mellanliggande perioden sker emellertid dramatiska förändringar i lönestrukturen, vilka ej motsvaras av avtalsförändringar. Stora delar av den yngre arbetarstammen har dessutom inte berörts av avtalen, men ändå visat samma utvecklingstendenser som de övriga.

Separata undersökningar av Götaverken och SKF, samt inom dessa verkstäder av vissa för unga arbetare typiska yrkesgrupper, gav ingen anledning misstänka att strukturella förskjutningar inom den behandlade arbetargruppen ligger bakom löneförändringarna.

Den faktor, som bäst tycktes förklara de yngre arbetarnas löneutveckling, var arbetsmarknadens utveckling. Samtidigt som andelen underåriga arbetare minskar vid depressionerna och vid början av 1940-talet, faller de unga arbetarnas relativa lön. På längre sikt kan den stora ungdomsarbetslösheten på 1920-talet förklara fallet i lönen för dessa arbetargrupper. Under 1940-talets andra hälft minskar andelen unga arbetare kraftigt, men nu i en annan arbetsmarknadssituation med brist på arbetskraft och minskande tillgång på unga arbetare. En stegring av de unga arbetarnas lön förefaller härvid naturlig.

Den äldre arbetskraften upplevde fram till slutet av 1930-talet en avsevärd förbättring av sin lönesituation. Frånsett år 1923 kan inte avtalen tillmätas någon betydelse för denna utveckling.

Under depressionerna har de äldre arbetarna drabbats mindre av permitteringar än de yngre och torde ha varit mer skyddade på arbetsmarknaden under dessa perioder.

De överåriga arbetarnas medelålder sänks, samtidigt som mycket gamla arbetare blir mindre vanliga. Denna förskjutning kan ha bidra-

---

maskinarbetare förklarar författaren med filarnas svåra och fysiskt krävande arbete. Ett samband mellan mekanisering och förskjutning uppåt i åldersklasserna av den maximala lönen skulle således förefinnas. (s. 123 ff.).

Den refererade undersökningen noterar en andra topp i löneprofilen vid 50-årsåldern. Petander antar, att detta kan hänga samman med avgången av arbetare i denna ålder, vilken lämnar kvar ett urval mycket kvalificerade arbetare. Den petanderska undersökningen pekar på att de i föreliggande undersökning för åren 1920 och 1922 erhållna löneprofilerna ej är unika.

git till den relativa lönestegringen inom gruppen. I samma riktning kan kompetensstrukturen ha verkat; grovarbete har varit vanligt bland de överåriga, och denna kompetensgrupp fick bland arbetarna i åldern 21-59 år sin relativa lön förbättrad gentemot yrkesarbetarna. Däremot ger analysen av sysselsättningsstrukturen inte något bidrag till förklaringen av utvecklingen.

En påfallande uniformering av löneprofilerna för arbetarna i åldern 21-59 år har tidigare noterats för perioden fram till 1938 (se 3.3.2.1.). Kompetensgrupper och verkstäder har alla stegringar av de äldre arbetarnas lön, vilken också genomgående slår igenom hos de överåriga. Denna utveckling kan ha haft sina förutsättningar i de tekniska framsteg, som minskat betydelsen av fysisk arbetsförmåga.

Både för yngre och äldre arbetare leder således analysen fram till generellt verkande förklaringsgrunder. Arbetsmarknadens förändringar har påverkat de ungas relativa löner. Den tekniska utvecklingen har minskat ålderns inverkan på lönen för de äldre.

3.4. Kvinnliga arbetares relativa löneutveckling.

3.4.1. Redovisning.

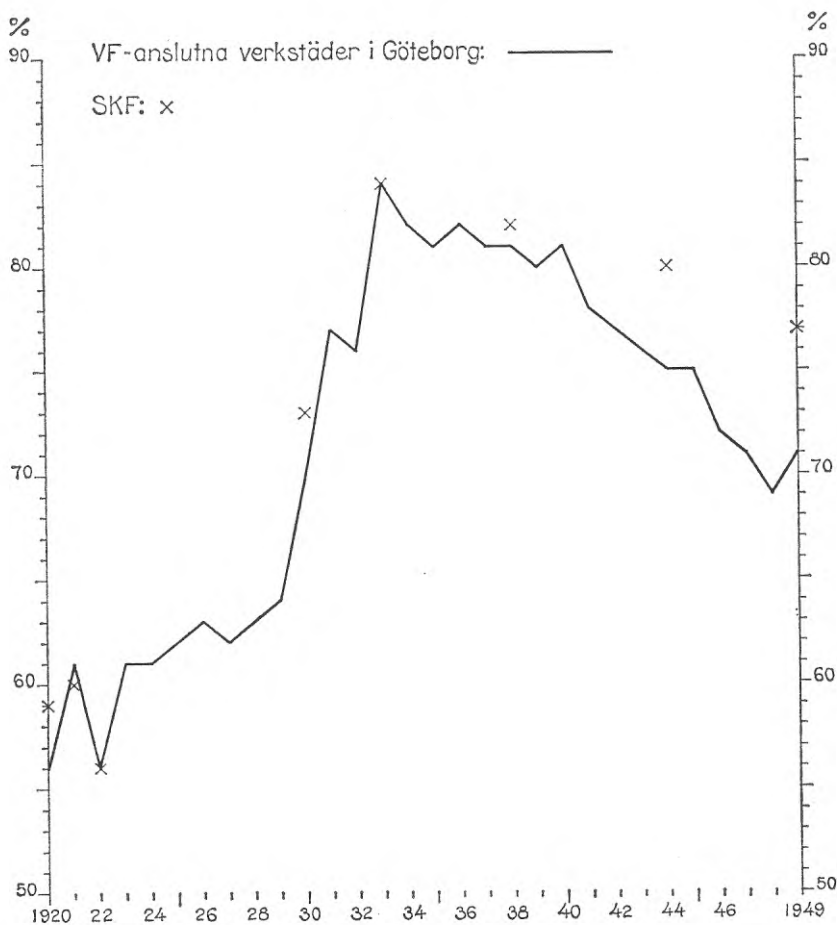
Inom de till Verkstadsföreningen anslutna verkstäderna i göteborgsområdet har ett icke obetydligt antal kvinnor i skilda åldrar arbetat (se tabell 81). Dessa kvinnors lön i relation till de jämnåriga manliga arbetarnas framgår av tabell 82 och, beträffande åldern 21-59 år, i diagram 16.

För de vuxna kvinnorna stiger den relativa lönen från något mer än 60% vid 1920-talets mitt till 84% år 1933, då procenttalet är periodens högsta. Efter en platåbildning i utvecklingen fram till 1940 faller procenttalen därefter successivt för att mot decenniets slut ligga omkring 70%.

Den relativa lönen för kvinnliga arbetare i åldern 18-20 år utvecklas i sina huvuddrag på samma sätt som för de vuxna. Genomgående är procenttalen högre, inte sällan 10-15 procentenheter.

För de yngsta arbetarna förändras procenttalen dramatiskt, vilket i viss utsträckning sammanhänger med det lilla antalet observationer. Detta gör slutsatser för arbetargruppen mindre intressanta. Trots kast-

16. Kvinnliga arbetares lön i relation till lönen för manliga arbetare. 21-59 år.

ningarna kan man finna en stegring under periodens första hälft, där-
efter ett fall till 1939 och under 1940-talet ånyo en stegring.

SKF har varit den dominerande arbetsgivaren för Göteborgs kvinn-
liga verkstadsarbetare fr. a. under 1930-talet, vilket framgår av följande
tabell.

Tabell 27. SKF:s andel av kvinnliga verkstadsarbetare i Göteborg. Procent.

År	1920	1921	1922	1930	1933	1938	1944	1949
	39	100	54	88	85	82	68	68

Källa: Tabeller 81 och 83.

Anm. 1: År 1920 avses 3 kv, 1949 1 kv.

Lönen för de vid SKF anställda kvinnorna i relation till männen vid
samma verkstad är för vissa år framräknad nedan.

Tabell 28. Lönen för kvinnliga arbetare i relation till lönen för manliga arbetare
vid SKF. Procent.

År	1920	1921	1922	1930	1933	1938	1944	1949
-17 år	73	91	—	95	235	112	97	97
18-20 år	70	77	—	90	109	102	85	91
21-59 år	59	60	56	73	84	82	80	77

Källa: Individualstatistik och verkstadssammandrag. VFA.

Anm. 1: År 1920 avses 3 kv, 1949 1 kv.

Eftersom SKF dominerar som anställare av kvinnlig arbetskraft är
det föga förvånande att finna stora överensstämmelser mellan å ena
sidan denna verkstads relativa kvinnolöneutveckling och å den andra
hela göteborgsområdets. För de yngre arbetarna föreligger vissa avvikel-
ser, framför allt under depressionerna, då antalet observationer är myc-
ket litet. Detta gör, att SKF:s källmaterial, innefattande individual-
statistik, inte kan bidra i så hög grad till förklaringen av de ungas löne-
utveckling i allmänhet. För de vuxna kvinnorna är överensstämmelsen
god, med en viss avvikelse uppåt för SKF:s siffror på 1940-talet.¹⁾

1) Analysen kommer endast att omfatta vuxna arbetare. Detta har bedömts
som nödvändigt för att hålla isär problematiken lön i relation till ålder och lön
för de olika könen.

3.4.2. *Analys.*3.4.2.1. *Avtalsbestämmelser.*

Minimitimlönerna för vuxna kvinnor var i 1919 års verkstadsavtal densamma som för vuxna män. I och med 1923 års avtal stadgades en speciell kvinnolön, och likalönsprincipen har därefter inte återkommit.¹⁾

En jämförelse mellan minimilönerna för könen, baserad på tabell 43, får följande utseende.

Tabell 29. *Vuxna kvinnors minimilön i relation till vuxna mäns. Procent.*

År	1919	1923	1935	1938	1940	1945	1947	1948
	100	76	76	78	78	80	82	83

Källa: Tabell 43.

Efter differentieringen 1923 ligger relationerna fasta i femton år, varefter en stegring av procenttalen sker, framför allt från 1945.

Ackordskompensationen var från år 1929 till 1935 lika för män och kvinnor. Från och med 1936 stadgades olika örestal för könen (jämför 3.3.3.1. s. 93). Om man till minimilönen lägger ackordskompensationen, erhålles följande relationer.

Tabell 30. *Vuxna kvinnors minimilön i relation till vuxna mäns. Ackordskompensation inräknad. Procent.*

År	1919	1923	1929	1935	1936	1938	1940	1945	1947	1948
	100	76	79	79	74	76	76	77	79 80	81 82

Källa: Tabell 43.

Anm. 1: 1947 och 1948 medtages såväl tidlöne- som ackordsarbetarnas ackordskompensationer.

Införandet av lika ackordskompensationer 1929 ger utslag i form av en löneutjämning mellan könen fram till 1936, då kompensationen könsdifferentieras. Från 1945 års avtal blir tendensen nivellerande på samma sätt som i tabell 29.

1) För avsnittet om avtalsbestämmelser, se tabell 43 och avsnittet 2.5. s. 50.

Ackordskompensationen skulle utgå till i huvudsak tidlönearbetande »dugliga arbetare, som arbetat ett flertal år inom metallindustrin». ¹⁾ Kvinnliga arbetare, med sin låga ålder och stora ackordsvolym, har troligen i ringa grad kommit i åtnjutande av denna kompensation. ²⁾ De högre procenttal, som i tabell 30 redovisas för perioden 1929-1935, får därför snarare ses som följderna av en ofullständighet i avtalsskrivningen än som en medveten strävan till nivellering.

Dyrtidstilläggen har för Göteborgs kvinnliga verkstadsarbetare från 1940 varit ca 80% av de vuxna männens, vilket har inneburit att tilläggen i viss utsträckning fungerat som en broms, när kvinnornas relativa lön under 1940-talet faller ner mot 70% av männens. ³⁾

Om man genomgående räknar bort dyrtidstilläggen vid en jämförelse mellan männens och kvinnornas löner, blir dock aldrig procenttalen mer än en enhet lägre än när tilläggen ingår. ⁴⁾

Studerar man parallellt de faktiska lönerelationerna mellan de kvinnliga arbetarna och de manliga och avtalens motsvarande lönerelationer, finner man slående avvikelser. Under periodens första år ligger procenttalen långt under inte bara de 100%, som avtalet från 1919 stadgade, utan också under de 76%, som därefter fixerats för minimilönerna. Stegringen fram till 1933 sker under en period då, bortsett från ackordskompensationerna, avtalen bibehåller relationerna mellan minimilönerna. ⁵⁾ Nivelleringen i avtalen 1938 och 1945-1948 sker under en fas i utvecklingen, då den utbetalda lönen för kvinnor och män differentieras i ökande takt. Dyrtidstilläggen har härvid haft en något bromsande effekt.

3.4.2.2. Kvinnliga arbetares andel av arbetarstammen och ålder.

Genom SKF:s dominans blir detta företags utveckling avgörande för andelen kvinnor även för hela Göteborg, framför allt under 1930-talet

1) Kollektivavtal mellan VF och Metall 1929-1935 § 3 mom. 5.

2) Se nedan s. 118 och 121.

3) Relationen mellan kvinnors och mäns dyrtidstillägg uträknades med utgångspunkt från 1938 års lönerelationer (se 2.4. s. 48).

4) Sammandrag. VFA.

5) För att ackordskompensationerna varit av liten betydelse talar inte bara kvinnornas låga ålder och stora ackordsvolym, utan också det faktum, att de tidavlönade inte upplevde någon nivellering fram till 1930, medan de ackordsavlönade hade en kraftig sådan (se tabell 34).

(jämför tabell 27). Andelen kvinnor bland verkstadsarbetarna i Göteborg stiger från 1922 till 1943 och 1944, då periodens högsta siffra, 12% noteras. Därefter minskar andelen gradvis¹⁾ (se tabell 81).

En uppdelning av de kvinnliga arbetarna på olika åldersklasser föreligger i tabell 81. En sammanställning därur visar fördelningen klarare.

Tabell 31. *Fördelning på åldersklasser av kvinnliga arbetare. Procent.*

År	-17	18-20	21-59	60-	Sammanlagt
1920	18	26	56	—	100
1922	8	8	84	—	100
1930	9	28	63	—	100
1933	2	9	89	—	100
1938	10	26	64	0	100
1944	9	23	68	0	100
1949	3	7	90	0	100

Källa: Tabell 81.

De yngre kvinnliga arbetarna har, i likhet med de yngre männen, i högre grad än de vuxna permitterats under depressioner, vilket framgår av de låga procenttalen 1922 och 1933.²⁾

På lång sikt börjar andelen under 17 år relativt tidigt att minska, medan andelen för gruppen 18-20 år är i stort sett stabil fram till 1944. Därefter minskar båda de yngre grupperna kraftigt, vilket torde sammanhänga med mindre årskullar och utökad skolgång.³⁾

För att i någon mån bedöma fördelningen i gruppen 21-59 år har för SKF:s kvinnliga arbetare dragits en gränslinje vid 30 år, och antalet arbetare på ömse sidor beräknats.

Tabell 32. *Andel kvinnliga arbetare vid SKF fyllda 30 år i åldersklassen 21-59 år. Procent.*

År	1920	1930	1938	1949
	18	12	15	82

Källa: Individualstatistik. VFA.

1) Uppmaningarna från VF:s sida till att under kriget i beredskapssyfte och utanför gällande avtal anställa kvinnor hade ingen större framgång, och det finns ingen anledning räkna med några sådana grupper i denna undersökning. Kort sammandrag av åtgärder inom vissa till Arbetsgivareföreningen anslutna förbund i fråga om kvinnlig reservarbetskraft. 12/12 1943. VFA.

2) Se 3.3.3.1. s. 98.

3) Se 3.3.3.1. s. 104 och där anförd litteratur.

Under perioden 1920-1938 kan man ej märka någon påfallande förändring. Omkring 85% av klassen är yngre än 30 år. Efter 1938 blir den kvinnliga arbetarstammen betydligt äldre. En sådan förskjutning kan antas ha inneburit en höjning av medellönen för de vuxna kvinnorna. I relation till männen har emellertid ingen sådan skett.

3.4.2.3. Sysselsättningens betydelse för lönestrukturen.

Flertalet av verkstadsindustrins kvinnliga arbetare i Göteborg sysselsattes under undersökningsperioden vid SKF. Också vid andra verkstäder, såsom AB Original-Odhner och bleckvarufabrikerna, fanns kvinnlig arbetskraft i nämnvärd omfattning. Varven och den tyngre industrin saknade däremot sådan.¹⁾

Vid SKF har det kvinnliga inslaget i arbetarstyrkan efter minskningen 1921 och 1922 ökat och mot slutet av 1930-talet uppgått till närmare en fjärdedel. Under det andra världskriget stiger andelen ytterligare, för att därefter falla.²⁾ SKF har således haft större andel kvinnliga arbetare än genomsnittet i Göteborg.

De kvinnliga arbetarna har varit sysselsatta inom relativt avgränsade yrkesområden vid SKF (se tabell 83). Främst gäller det yrkesgrupperna 3-7, där grupp 3, avsynare av olika slag, och grupp 7, närmare bestämt slipare och fasare, dominerar. I mindre omfattning återfinns kvinnorna i grupperna 24-25, företrädesvis i grupp 24 a, bestående av förrådsarbetare av olika slag. Grupperna 3-7 är i regel bättre betalda än grupp 24 a.³⁾ De manliga arbetarna inom de förra grupperna är tempoarbetare, medan den senare har grov- eller servicearbetarkaraktär.

För att erhålla lönejämförelser med männens lön för bättre avgränsade grupper har tre för de vuxna kvinnorna typiska yrkesgrupper utvalts för en löneundersökning.⁴⁾

1) Verkstadssammandrag. VFA.

2) Verkstadssammandrag. VFA.

3) Individualstatistik. VFA.

4) Vid undersökningen av lön i relation till ålder slogs yrkesgrupperna 24-25 respektive 24-26 samman (se 3.3.3.1. tab. 15, 3.3.3.2. tabell 23). För kvinnorna ställer sig detta svårare, då bland »andra arbetare» finns högt betalda yrkesgrupper, t. ex. etsare. Individualstatistik. VFA.

Tabell 33. Lönen för kvinnliga arbetare inom vissa yrkesgrupper i åldern 21-59 år i relation till samliga manliga arbetare i samma ålder vid SKF. Procent.

År	1920	1921	1922	1930	1933	1938	1944	1949
Grp 3	—	60	58	66	79	82	83	—
Grp 7	—	65	—	76	90	83	78	—
Grp 24 a	—	70	—	67	70	67	—	—

Källa: Individualstatistik och verkstadssammandrag. VFA.

Anm. 1: Inga verkstadssammandrag föreligger för 2 kv 1920 och 1949.

De erhållna procenttalen kan jämföras med motsvarande tal för alla vuxna kvinnor vid SKF (se tabell 28). Utvecklingen av avsynarnas relativa löner visar sig stämma väl överens med utvecklingen för samtliga. Maskinarbetarna ligger högre med sin lön och når 1933 den mycket höga procentsiffran 90. Därefter faller talen, och 1944 ligger de under genomsnittet för verkstaden. Förrådsarbetarnas relativa lön ligger stilla.

En grupp kvinnliga arbetare, sysselsatt med tempobetonat arbete i den löpande produktionen, svarar för stegringen i den relativa lönen fram till 1933. Efter denna period, då kvinnor delvis ersatt män i vissa arbetsuppgifter, sker en successiv återanpassning av lönerelationerna mot ett större avstånd mellan könen.¹⁾ Den stora gruppen kvinnliga maskinarbetare har år 1944 en för yrkesgruppen ovanligt låg relativ lön.

3.4.2.4. Betalningsformer.

Om man vid jämförelsen mellan lönerna för vuxna kvinnor och män behandlar tidavlönade och ackordsavlönade arbetare separat, erhålles följande resultat:

Tabell 34. Lönen för kvinnliga arbetare i åldern 21-59 år i relation till manliga arbetare i samma ålder. Tidlön, ackordslön och total lön. Procent.

År	1920	1930	1938	1949
Tidlön	61	62	70	70
Ackordslön	55	71	81	70
Total lön	56	70	81	71

Källa: Sammandrag. VFA.

1) Kvinnliga avsynare ersätter i stor utsträckning manliga. Bland förrådsarbetarna är däremot proportionerna mellan könen stabila. Verkstadssammandrag VFA. Efter omorganisationen av produktionen vid SKF i samband med krisen

Den stegring, som noterats för kvinnornas relativa lön, beror främst på de ackordsarbetande kvinnornas löneförbättringar. År 1920 hade kvinnorna i stort sett samma genomsnittslön antingen de arbetade mot timlön eller ackord, medan de ackordsarbetande därefter får ett fram till 1938 ökande löneförsprång, vilket minskar under de följande åren. Motsvarande skillnader för männen är relativt stabila under hela perioden.¹⁾

Hur vanligt var då ackordsarbete bland de vuxna arbetarna? Ackordsvolymen, dvs. andelen tid med ackordsarbete i relation till total arbetstid, framgår nedan.

Tabell 35. *Ackordsvolymin för arbetare i åldern 21-59 år. Procent.*

År	1920	1930	1938	1949
Män	74	81	75	72
Kvinnor	57	81	84	83

Källa: Sammandrag. VFA.

Ackordsarbete har blivit klart dominerande 1930, och förblir lika vanligt bland kvinnorna även när männens ackordsvolymin därefter minskar.

3.4.2.5. S a m m a n f a t t n i n g.

De centrala avtalsbestämmelserna har inte haft något påvisbart inflytande på relationerna mellan de vuxna kvinnornas och männens utbetalda löner. Andra orsaker ligger sålunda bakom de observerade kraftiga förskjutningarna i dessa relationer.

Tillgången på kvinnlig arbetskraft har på arbetsmarknaden varit mer flexibel än den varit på manlig, och för efterfrågan på denna arbetskraft har verkstadsindustrin inte varit av någon avgörande betydelse. Sannolikheten för en ökad efterfrågan på kvinnlig arbetskraft har emellertid varit störst under 1940-talet. Under decenniets första hälft skedde omfattande militära inkallelser av män, under dess senare uppstod en all-

1921-1922 strävade man där efter att ha kvinnlig och minderårig arbetskraft i stället för vuxna män för tempoarbeten. Brev från P. Rydbeck, SKF, till VF 12/12 1934. VFA.

1) Sammandrag. VFA.

män brist på arbetskraft. Spår av 1940-talets arbetsmarknadssituation kan man finna i den höga andelen kvinnor bland verkstadsarbetarna under krigsåren, och möjligen också i den höjda åldern bland de vuxna kvinnorna vid SKF. Däremot finner man inte något förbättrat löneläge för kvinnorna. Under 1940-talet faller i stället kvinnornas relativa lön.

Inte heller åldersfördelningen bland kvinnorna tycks ha påverkat deras relativa lönesituation. När de kvinnliga arbetarna blir äldre på 1940-talet, faller under samma period den relativa lönen.

Förklaringen till utvecklingen får i stället sökas i betalningsformer och sysselsättning. Ackordsarbetet har på 1930-talet varit typiskt för den absolut och relativt växande kvinnliga arbetarstammen. Det är de ackordsarbetande kvinnorna som svarar för den stora lönestegringen och det under 1940-talet följande fallet. Undersökningen av förhållandena vid SKF visar att kvinnor i betydande omfattning efter krisen vid 1920-talets början satts in i den löpande produktionen som tempoarbetare. Dessa kvinnor har fått en jämfört med männen kraftigt stegrad lön fram till 1930-talet. Under 1940-talet upphör denna utveckling, och avståndet till männens löner ökar ånyo.

3.5. Löneskillnader mellan verkstäder och mellan individer.

Lönestrukturen har hittills betraktats som lönerelationerna mellan vissa större grupper av arbetare. Nivellering inträder när medellönerna för dessa grupper närmas till varandra, differentiering när avståndet ökar. I en totalt nivellerad lönestruktur får alla samma betalning för sitt arbete.

En annan företeelse är uniformering mellan löner. Med en uniformerad lönestruktur betalas samma lön för ett arbete oavsett vem som utför det och var det utförs. Alla lika kompetenta filare får t.ex. samma betalning för ett visst arbete inom hela Göteborgs verkstadsindustri.

För att mäta graden av uniformitet i lönerna vid skilda verkstäder är hela verkstädernas genomsnittliga löneläge en otillfredsställande måttstock, eftersom arbetarstammen har haft en mellan verkstäderna varierande sammansättning med avseende på utbildning, ålder och kön. I stället bör man söka definiera en viss arbetargrupp och jämföra lönen för denna mellan verkstäderna.¹⁾ Denna grupp får dock inte av-

1) Om verkstadens alla arbetare medräknas blir spridningen större. För åren 1920, 1930 och 1938 erhålles följande variationskoefficienter: 14, 18, 17. Olsson, U., s. 76. Jämför tab 36.

gränsas så snävt, att den inte är representerad vid de flesta arbetsplatserna. För föreliggande undersökning har utvalts dels manliga yrkesarbetare mellan 21 och 59 år, dels filare i samma ålder med yrkesarbetarstatus. Den senare gruppen saknas vissa år vid några verkstäder.¹⁾

Spridningen mellan de utbetalda timlönerna för de utvalda arbetargrupperna inom varje verkstad i Göteborg har uttrycks som s.k. vari-

tionskoefficienter, beräknade enligt formeln
$$\frac{\sqrt{\frac{\sum(X-M)^2}{N}}}{M} \cdot 100.$$
 Den

nominella lörens storlek har således ingen inverkan på koefficienten.²⁾

Tabell 36. Lönespridning mellan verkstäder i Göteborg. Variationskoefficienter.

	yrkesarbetare	filare, yrkes-
1920	11	11
1922	13	14
1930	14	12
1933	15	11
1938	11	7
1944	8	10
1949	10	10

Källa: Verkstadssammandrag. VFA.

Sett på lång sikt sker inga avgörande förändringar i lönespridningen mellan verkstäderna men vissa variationer kan ändå noteras. Krisen vid 1920-talets början åtföljs för båda grupperna av en ökad spridning. Därefter minskar den successivt för filarna fram till år 1938, som för denna grupp har den lägsta variationskoefficienten. För samtliga yrkesarbetare ökar spridningen fram till 1933, varefter den åter minskar. Under 1940-talet är koefficienterna högre för filarna, medan för yrkesarbetarna fallet fortsätter till 1944, varpå en uppgång följer.

1) Följande antal verkstäder saknade yrkesfilare: 1920:4, 1922:3, 1930:12, 1933:7, 1938:17, 1944:23, 1949:26. Beträffande antalet ingående verkstäder, se tabell 44.

2) Ingen korrektion för ändliga populationer företes. Enligt formeln $\sqrt{\frac{n}{n-1}}$ blir korrektionsfaktorn i ogynnsammaste fallet $\sqrt{\frac{16}{15}}$, alltså nära 1. Henrysson, S., Elementär statistik (1954).

Lönespridningen mellan individer har i viss utsträckning beräknats för män i åldern 21-59 år på basis av individualstatistik. Frågeställningen är här dels huruvida det har skett en uniformering av lönen mellan vuxna män vid en viss verkstad, dels om lönen uniformerats mellan vuxna män i samma kompetensgrupp vid tre skilda verkstäder.¹⁾

Tabell 37. Lönespridning mellan individer. Män i åldern 21-59 år. Götaverken och SKF. Variationskoefficienter.

	Götaverken	SKF
1920	25	16
1922	15	11
1930	15	13
1933	14	19
1938	12	13
1944	13	12
1949	11	12

Källa: Individualstatistik. VFA.

Anm. 1: Koefficienterna är baserade på ett urval av var femte individ.

Betraktad på längre sikt minskar spridningen kraftigt vid Götaverken och inte obetydligt vid SKF mellan 1920 och 1930. Fram till 1938 sker därefter ytterligare uniformering vid Götaverken, medan ingen förändring sker vid SKF. Någon minskning av spridningen äger därefter rum fram till 1949 vid båda verkstäderna.

Om man övergår till att studera utvecklingen inom kompetensgrupperna erhålles följande resultat:

Tabell 38. Lönespridning mellan individer. Yrkes- tempo- och grovarbetare vid Götaverken, Rosengrens och SKF. Variationskoefficienter.

	Y	T	G	Samtliga
1920	23	—	17	22
1922	16	11	11	16
1930	13	12	12	15
1933	16	13	11	17
1938	10	11	13	13
1944	12	10	14	13
1949	9	12	17	13

Källa: Individualstatistik. VFA.

Anm. 1: Koefficienterna är baserade på ett urval av var femte individ.

Anm. 2: Tempoarbetare redovisas inte som separat grupp 2 kv 1920.

1) Källmaterialet är detsamma som tidigare utnyttjats för att belysa ålderns

Mellan 1920 och 1930 faller variationskoefficienterna överlag avsevärt. Det efterföljande decenniet innebär ytterligare ett visst fall med undantag för grovarbetarna. För tempo- och grovarbetare sker därefter fram till 1949 en ökad spridning, medan yrkesarbetarnas koefficient ytterligare faller.

Liksom när de två verkstäderna undersöktes (tabell 37) blir resultatet, att 1920-talet är det decennium då uniformeringen av individuella löner äger rum. I realiteten tuktas den uppenbarligen ganska vildvuxna lönestrukturen redan mellan 1920 och 1922. Tendensen är även under 1930-talet svagt uniformerande, men därmed stannar utvecklingen av. Under 1940-talet märks tendenser till en ökad spridning mellan de individuella lönerna.

I samband med behandlingen av uniformering i lönestrukturen bör det noteras, att lönen för arbetare av olika åldrar likaledes uniformerades fram till 1930-talets slut (se 3.3.). Inom de undersökta verkstäderna och kompetensgrupperna får åldersprofilerna ett liknande utseende.¹⁾

Löneläget har således varit relativt stabilt mellan verkstäder med en tendens till större spridning 1922-1933. Mellan individer sker däremot en uniformering vid periodens början. Denna uniformering fortgår till slutet av 1930-talet, då en differentiering åter i vissa fall sätter in.

En diskussion om orsakerna till den här skildrade utvecklingen av uniformiteten i lönestrukturen kommer att föras i kapitel 5.

3.6. Lönestrukturen för Göteborgs verkstadsarbetare. Sammanfattning.

Det källmaterial, som ligger till grund för kapitel 3, Verkstadsföreningens lönestatistik, har visat sig mycket lämpligt för en lönestrukturundersökning. Med sin likformighet över tiden, sin långt gående differentiering och sin ur tillförlitlighetssynpunkt relativt betryggande tillkomsthistoria skiljer sig denna statistik fördelaktigt från annan tillgänglig lönestatistik. Omkring 3/4 av de arbetare, som enligt den officiella statistiken räknas till gruppen arbetare inom metallindustri i

betydelse för lönen (se 3.3.2.1.). I och med att ingen analys sker av varje kompetensgrupp vid varje verkstad mäter tabellerna 37 och 38 även nivelleringen eller differentieringen mellan verkstäderna eller kompetensgrupperna.

1) I åldrarna 21-59 år baserar sig resultaten på samma källmaterial som tabellerna 37 och 38.

Göteborg, ingår i föreliggande undersökning. För omkring 40% av stadens arbetare, företrädesvis arbetande vid Götaverken och SKF, kan dessutom mer detaljerade undersökningar utföras med hjälp av individualstatistik.

I lönestatistiken ingår ej företagens samtliga kostnader för sin arbetskraft. En undersökning visade, att de ej redovisade kostnaderna till en stor del inte kunde betraktas som lön, eftersom de ej tillfallit de aktivt arbetande. Den resterande delen har fördelats i stort sett i proportion till ordinarie lönen och har således inte nämnvärt påverkat lönestrukturen. Det kan betraktas som en styrka för föreliggande undersökning, att lönestatistiken tillkommit i nära kontakt med en av arbetsmarknadens parter och därför också i anslutning till avtalen.

Beskrivningen av lönerelationerna mellan yrkesarbetare, tempoarbetare och grovarbetare tog i första hand sikte på yrkesarbetarnas avstånd till de båda senare grupperna. Detta avstånd visade tendenser att öka under 1920-talet, medan det minskade under 1930-talet. Under 1940-talet minskade löneskillnaderna mellan yrkes- och grovarbetarna, under det att de var relativt oförändrade mellan yrkes- och tempoarbetare. Till bilden hör också att yrkesarbetarnas lön sänktes mer än de övriga gruppernas under depressionerna. På det hela taget var lönestrukturen stabil när samtliga verkstäder behandlades tillsammans.

En uppdelning av verkstäderna i två storleksklasser visade, att vid de mindre verkstäderna en påtaglig försämring av yrkesarbetarnas lönesituation skett i huvudsak under 1930-talet.

Vid analysen av orsakerna till de observerade förändringarna bedömdes de centrala avtalens inflytande häröver som litet. Det visade sig istället finnas ett samband mellan minskad andel yrkesarbetare och försämrade löneposition för dessa vid de mindre verkstäderna, medan vid de större verkstäderna andelen yrkesarbetare liksom lönestrukturen låg mer fast. Förklaringen härtill ligger i att rationaliseringarna får olika följder för arbetskraftens sammansättning vid olika nivåer av teknisk och organisatorisk utveckling.

Undersökningen av ålderns inverkan på lönen gav följande resultat: unga arbetare får i relation till arbetare i åldern 21-59 år sin lön sänkt under perioden fram till 1933. Härtill bidrar en konjunkturell effekt 1922-1923 och 1931-1933, men också en långsiktig sänkning under 1920-talet. Därefter stiger de ungas relativa lön, med avbrott för ett fall 1941-1943, till 1948. Mest utpräglad är denna utveckling för de

underåriga, men den går igen även för arbetarna i åldern 21-30 år. För arbetarna i åldern 21-59 år förelåg vid 1920-talets början två löne-maxima, ett i åldern 31-35 år, ett i åldern 46-50 år. Denna profil ändras, och ett maximum utvecklas under 1930-talet mellan 40 och 50 år. Samtidigt blir profilerna planare. För arbetare i åldern över 51 år stiger lönen fram till 1940 jämfört med arbetare i åldern 21-59 år. Detta gäller i speciellt hög grad för arbetarna i åldern över 59 år.

Fallet i de ungas löner kunde inte tillfredsställande förklaras med avtalens utveckling, även om dessa har förändrats i samma riktning som lönestrukturen. Också under tider med oförändrade avtal förändras lönestrukturen, och grupper utanför avtalet upplever likartade förändringar som de övriga. Inte heller för de äldre arbetarna kan avtalen ha haft någon större inverkan. Efter 1923 har nämligen ingen övre åldersgräns gällt för avtalens minimilöner.

Förändringar i arbetsmarknadssituationen har sannolikt påverkat den relativa löneutvecklingen för de unga arbetarna. Detta gäller på kort sikt, då andelen underåriga arbetare minskar under de tre decenniernas första år samtidigt som den relativa lönen faller. På lång sikt kan man finna ett samband mellan ungdomsarbetslösheten under 1920-talet och en försämring av de ungas lönesituation, liksom mellan bristen på arbetskraft mot slutet av 1940-talet och en uppgång i de unga arbetarnas relativa lön.

För de överåriga arbetarna kan en sänkning av medelåldern ha bidragit något till lönestegringen. Den allmänna uppgången av de äldre arbetarnas relativa lön under 1920- och 1930-talen bedömdes ha haft sin förutsättning i en teknisk utveckling, som gjort det lättare för de fysiskt mindre starka att hävda sig på arbetsmarknaden.

Vuxna kvinnliga arbetares lön stiger i relation till lönen för vuxna män från mitten av 1920-talet fram till 1933 från något över 60% till 84%. Efter en förhållandevis stabil period fram till 1940 faller den relativa lönen under 1940-talet ner till omkring 70%. De yngre kvinnliga arbetarna upplever i stort sett samma utveckling jämfört med de manliga jämnåriga arbetarna. Avtalens bestämmelser om minimilöner ger ingen förklaring till denna utveckling, liksom inte heller utbud och efterfrågan på kvinnlig arbetskraft inom verkstadsindustrin tycks ha spelat någon roll.

Förklaringen till utvecklingen ligger i stället i de kvinnliga arbetarnas sysselsättning. Tempoarbete mot ackordsbetalning har blivit vanligt

bland de kvinnliga arbetarna och förklarar den stora stegringen fram till 1933. Förhållandena vid SKF har på grund av verkstadens dominans i fråga om kvinnlig arbetskraft varit avgörande för utvecklingen. Sedan kvinnorna vid denna verkstad under ett initialskede fått sin lön stegrad kraftigt, följer en period, då männen åter ökar sitt löneförsprång såväl vid SKF som vid övriga verkstäder i Göteborg.

En något ökad spridning, mätt som variationskoefficienter, noterades mellan 1920 och 1922 för verkstäder, medan på 1930-talet en uniformering sker. Efter 1938 ökar spridningen för filare och efter 1944 för yrkesarbetare.

Mellan individer inom samma verksstad eller kompetensgrupp uniformeras lönerna i samband med krisen vid 1920-talets början. Även därefter äger en långsam uniformering rum, vilken på 1940-talet för vissa grupper avlöses av en ökad spridning.

4. LÖNESTRUKTUREN I GÖTEBORG JÄMFÖRD MED HELA RIKET OCH VISSA STÄDER

Föreliggande kapitel är avsett att ge perspektiv på den långsiktiga utvecklingen av lönestrukturen för verkstadsarbetarna i Göteborg. Har den lönestruktur, som tecknats i föregående kapitel, varit unik för staden eller typisk för andra städer eller hela landet? På basis av en summarisk beskrivning av lönestrukturen utifrån samma källmaterial som i föregående kapitel skall denna fråga behandlas.¹⁾ Härigenom blir det också möjligt att pröva de förklaringar till förändringarna i lönestrukturen, vilka framförts i kapitel 3.²⁾

Göteborgs verkstadsarbetare jämföres dels med hela landets verkstadsarbetare och dels med arbetare i Stockholm, Malmö och Eskilstuna. De fyra städerna har under perioden som helhet varit landets ledande verkstadsorter. Det har inte varit möjligt att, utan en rekonstruering av det statistiska materialet, erhålla någon tillförlitlig bild av motsvarande utveckling i mindre städer eller på landsbygden.³⁾ Antal arbetare, ingående i lönestrukturjämförelsen, framgår av tabellerna 89-93.⁴⁾

Liksom i kapitel 3 begränsas strukturundersökningen till tre huvudaspekter: lönerelationerna mellan yrkes-, tempo- och grovarbetare,

---

1) Karaktären hos Sveriges Verkstadsförenings lönestatistik har klargjorts i 3.1. Genomgående utnyttjas 2 kv. Ingen undersökning av ingående verkstäder eller andra lokala förhållanden har utförts. Verkstadsförenings urvalsprinciper beträffande bransch och företagsstorlek borgar dock för att de olika städernas löneuppgifter tillåter den här aktuella grova jämförelsen. För Eskilstuna, jämför 2.1. s. 23.

2) De avtalsmässiga förhållandena har varit likartade i de fyra städerna. De centrala avtalens konstruktion och omfattning har varit identiska. Relationerna mellan de olika minimilönegrupperna har varit likartade, även om minimilönerna legat på skilda nivåer. Kollektivavtal mellan VF och Metall 1919-1948.

3) Verkstadsförenings lönestatistik är uppställd efter avtalens ortsggrupper. Radikala omgrupperingar har under perioden företagits i ortsindelningen. För att erhålla ett över tiden jämförbart landsbygdsurval skulle det krävas en omgruppering, baserad på verkstadssammandrag.

4) Såsom framgår i tabellrubrikerna ingår vissa förorter i städernas material.

lönerelationerna mellan manliga arbetare i olika åldrar och lönerelationerna mellan kvinnor och män i åldern 21-59 år. Dessa tre aspekter belyses genom procenttal i tabellerna 84-88 samt i diagrammen 17-19.

Kompetensstrukturen (diagram 17) uppvisar för landet som helhet och för de fyra olika städerna vissa gemensamma drag. Tempoarbetarnas lön ligger oftast i närheten av 90% av yrkesarbetarnas, och grovarbetarnas lön tenderar att ligga omkring 10 procentenheter därunder. Frånsett dessa grundläggande gemensamma drag varierar den långsiktiga utvecklingen från stad till stad.

Speciell för Göteborg är den successiva och kraftiga stegringen av grovarbetarnas relativa lön från 1920-talets slut. I Stockholm får yrkesarbetarna sin relativa lönesituation förbättrad från 1930-talets mitt fram till 1943, speciellt i relation till grovarbetarna. I Malmö faller tempoarbetarnas procenttal från mycket höga värden vid 1920-talets början fram till 1942. För yrkesarbetarna i Eskilstuna innebär perioden efter 1935 en väsentlig löneförsämring gentemot tempoarbetarna och efter 1944 också gentemot grovarbetarna.

Vid analysen av orsakerna till förändringarna i kompetensstrukturen för Göteborgs verkstadsarbetare (se 3.2.) erhöles som slutsats, att den tekniska och organisatoriska utvecklingen inom verkstadsindustrin var av stor betydelse. Genom att påverka behovet av arbetskraft av olika kompetens kunde rationaliserande åtgärder komma att ändra lönestrukturen mellan kompetensgrupperna. Det underströks också, att effekterna av en rationaliseringsåtgärd varierade, beroende på den aktuella verkstadens storlek och tekniska nivå. Om den teknisk-organisatoriska faktorn varit avgörande för kompetensstrukturens utveckling, är det naturligt, att de fyra undersökta städerna uppvisar en olikartad utveckling av lönerelationerna. Städernas verkstadsindustri har nämligen inte, lika lite som Göteborgs verkstadsindustri, haft en med avseende på verkstadsstorlek och produktionsinriktning likformig karaktär. De relativt små förskjutningarna mellan kompetensgruppernas löner har således inte orsakats av någon faktor, som på samma sätt verkat inom de fyra städernas verkstadsindustri. I stället måste lokala skeenden ligga bakom utvecklingen.

Beträffande lön i relation till ålder föreligger en påtaglig överensstämmelse mellan de fyra studerade städernas utveckling, liksom mellan dessa och landet som helhet (diagram 18). För de underåriga arbetarna är den typiska utvecklingen ett fall i den relativa lönen fram till åren

Tempo- och grovarbetares lön i relation till lönen för yrkesarbetare.

— Tempoarbetare
- - - Grovarbetare

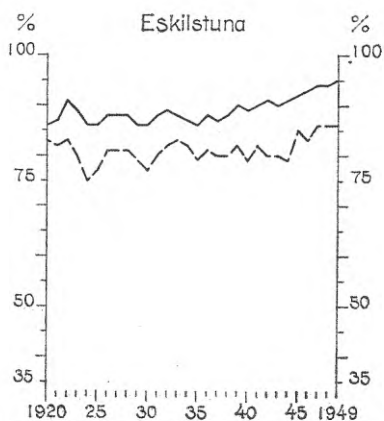
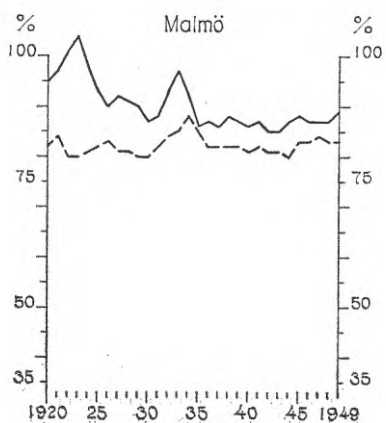
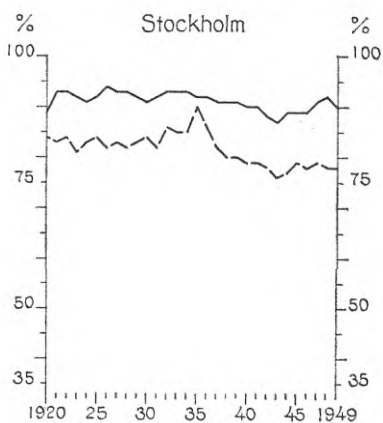
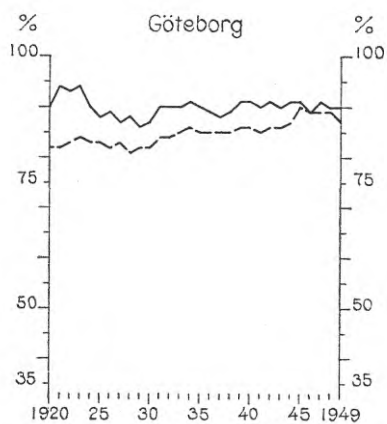
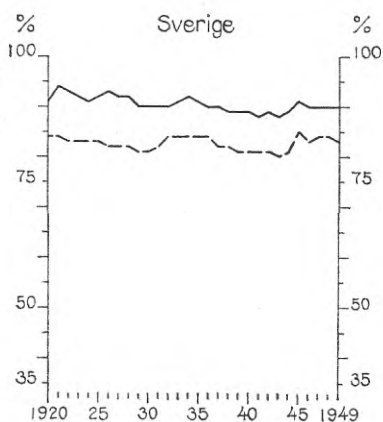

Diagram 17.

Under- och överåriga
arbetares lön i relation
till lönen för arbetare
i åldern 21-59 år.

Män.

— 14-17 år
- - - 18-20 år
· · · 60- år

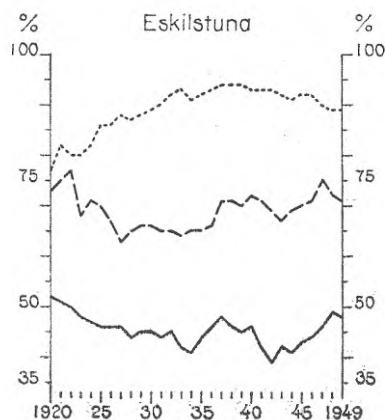
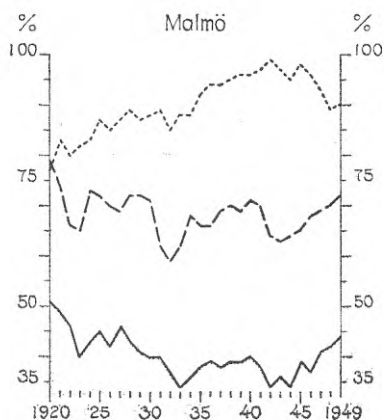
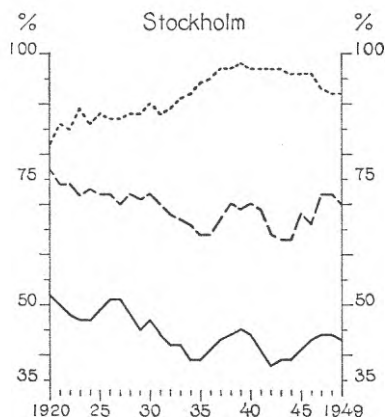
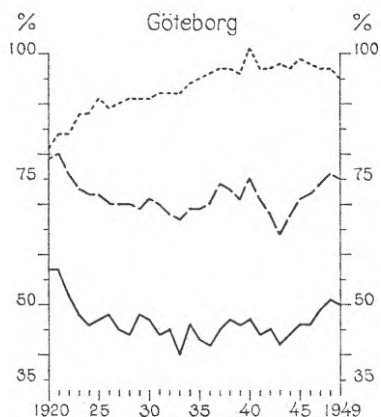
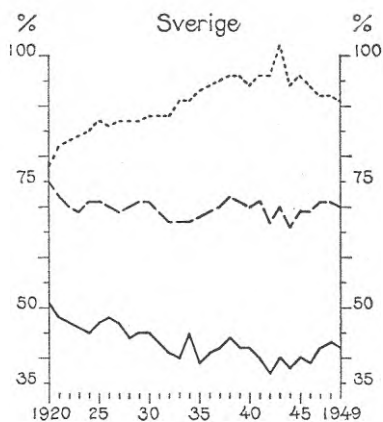

Diagram r8.

1932-1934, en stegring under återstoden av decenniet, ett fall till en bottenpunkt 1942-1943 och slutligen en kraftig stegring till 1947-1948.

Verkstadsarbetare äldre än 59 år visar på samma sätt en mycket likformig utveckling i de fyra städerna och i hela landet. Den relativa lönen stiger från periodens början mycket kraftigt med ca 20 procentenheter fram till omkring 1940. Därefter sker en viss nedgång.

I det föregående har noterats, att för yngre och äldre arbetskraft i Göteborg den relativa löneutvecklingen tycks ha stått under inflytande av generellt verkande krafter (se 3.3.3.3.). Arbetsmarknadssituationen beträffande de yngre och den tekniska utvecklingen beträffande de äldre framfördes som viktiga förklaringsgrunder till skeendet. Jämförelsen med utvecklingen vid tre andra städer styrker den för Göteborg utförda analysen. Över hela landet verkande krafter har förändrat lönerelationerna mellan unga, vuxna och gamla verkstadsarbetare i påfallande parallella mönster.

Vuxna kvinnors lön i relation till lönen för vuxna män visar för hela Sverige en stegring under 1920-talet, en plåtå under 1930-talet, ett fall till 1944 och därefter en jämn nivå (diagram 19). Göteborgs utveckling påminner i vissa avseenden om hela rikets. Stegringen från 1920-talets mitt fram till 1933 är dock kraftigare i Göteborg, liksom det därpå följande fallet. Vid en jämförelse med de övriga städerna märks emellertid skillnader. För det första ligger städernas relativa kvinnolön på markant olika nivåer, med Göteborg i särklass högst efter stegringen fram till 1933, och med Malmö och Eskilstuna 20-25 procentenheter därunder. Stockholm har en uppgång i procenttalen under 1920-talets allra första år, varefter lönerelationerna är i stort sett stabila fram till omkring 1940. I Malmö ligger kvinnolönen något högre vid mitten av 1920-talet än under den efterföljande perioden. Därefter sammanfaller stegringen i den relativa lönen för Göteborgs kvinnliga arbetare i tiden med en liknande utveckling i Eskilstuna. I samtliga städer faller kvinnolönen i relation till männens lön under 1940-talets första år. I alla fall utom i Göteborg avbryts denna utveckling 1943, varefter en kraftig stegring sätter in. För Göteborgs kvinnliga verkstadsarbetare fortsätter den relativa löneförsämringen fram till 1948, dock utan att procenttalen kommer ner i så låga siffror som i de andra städerna.

I Göteborg ägde för kvinnornas del en utveckling rum med övergång till tempobetonat, ackordsavlönat arbete. Denna drev upp kvinnornas relativa lön mycket högt. Förändringar av detta slag kan möjligen ligga

Kvinnliga arbetares
lön i relation till lönen
för manliga arbetare.
21 - 59 år.

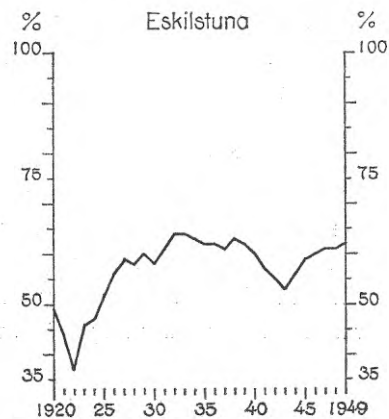
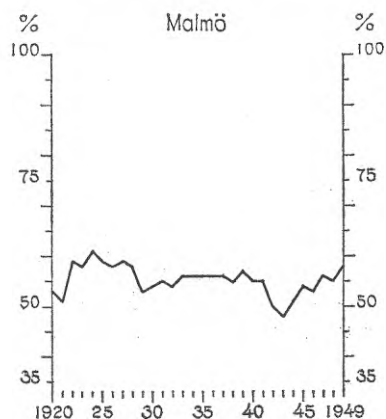
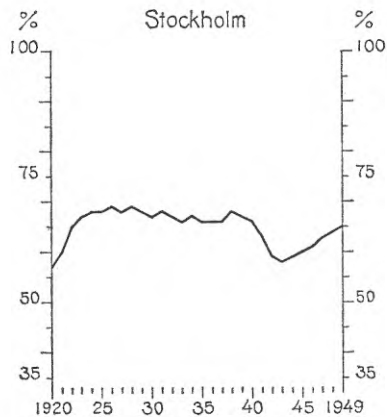
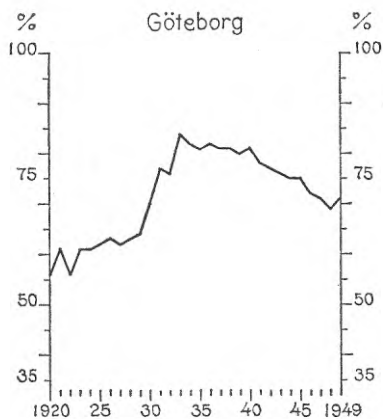
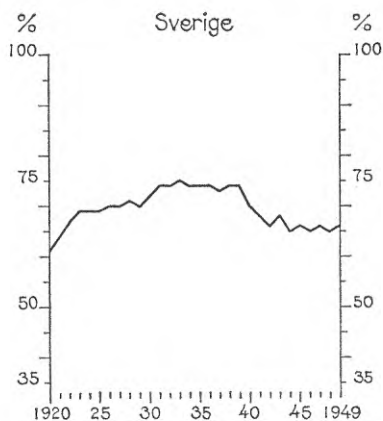

Diagram 19.

bakom utvecklingen i t. ex. Eskilstuna under 1920-talet, men uppenbarligen kan inte några över landet generella fenomen förklara utvecklingen före 1940-talet. Nedgången i den relativa kvinnlönen under krigsåren fram till 1943 kan sammanhånga med att kvinnliga arbetare, synbarligen mot en i relation till männen låg betalning, anställdes för att fylla luckor efter till militärtjänst inkallade män.¹⁾ För Göteborg fortsätter återpendlingen mot en för landet i övrigt mer normal relation mellan kvinnors och mäns löner. Stadens utveckling har således präglats av lokalt betingade sysselsättningsmönster och i sin utveckling skilt sig från de övriga undersökta städerna.

I inledningen till detta kapitel ställdes frågan, huruvida utvecklingen av lönestrukturen för Göteborgs verkstadsarbetare varit unik eller typisk för andra städer eller hela landet. Svaret varierar för olika aspekter av lönestrukturen. Kompetensstrukturen utvecklas inom vissa ramar på skilda sätt i de olika städerna. Som en följd av skiftande teknisk nivå varierade kompetensstrukturen mellan olika grupper av verkstäder i Göteborg. I ljuset härav ter det sig naturligt att en varierande utveckling ägt rum inom skilda städer. En olikartad sammansättning av städernas verkstadsindustri beträffande storlek och produktionsinriktning torde ligga bakom de erhållna resultaten. Undersökningen av lön i relation till ålder gav vid handen att utvecklingen för Göteborgs verkstadsarbetare varit typisk. På samma sätt som inom Göteborg har det i de fyra städerna försiggått en för hela arbetsmarknaden likartad långsiktig förskjutning av dessa lönerelationer. De för Göteborg framförda förklaringarna till utvecklingen var av generell natur och dessa förklaringar styrks av den utvidgade undersökningen.

Vad slutligen beträffar de kvinnliga arbetarnas relativa löner är utvecklingen i Göteborg unik. Ingen över landet fungerande norm för kvinnliga verkstadsarbetares relativa lön har existerat. Med undantag av tiden för det andra världskriget har utvecklingen av denna lön tydligen i första hand påverkats av lokala förhållanden.

Den summariska jämförelsen utanför Göteborgs horisont har, förutom att den skapat relief åt stadens lönestruktur, styrkt de tidigare framförda tolkningarna av strukturförändringarnas orsaker.

---

1) För Sverige som helhet och för Stockholm, Malmö och Eskilstuna är den kvinnliga andelen bland verkstadsarbetarna under krigsåren störst 1943. I Göteborg är andelen högst 1944, obetydligt högre än 1943. Tabeller: 89-93.

5. SAMMANFATTANDE ANALYS

5.1. Lönestrukturens förändringar

5.1.1. *Nivellering — differentiering.*

Huvuddragen av den i 3.2., 3.3. och 3.4. redovisade utvecklingen av lönestrukturen kan utefter tidsaxeln sammanfattas på följande sätt.

1920-talet präglas i vissa hänseenden av differentiering. Det gäller kompetensbundna löneskillnader och det gäller skillnader mellan ung och vuxen arbetskraft. Däremot minskar avståndet mellan den äldre arbetskraften och den i åldern 21-59 år. Likaså stegras den relativa kvinnolönen.

1930-talet är nivelleringsdecennium. Ur alla undersökta aspekter innebär denna period en utjämning i lönestrukturen.

På 1940-talet upphör nivelleringen mellan tempo- och yrkesarbetare, liksom stegringen av de äldres relativa lön. Grupper av tidlönearbetare får ett allt större löneavstånd till ackordsarbetarna. Kvinnornas lönesituation försämras avsevärt gentemot männen, och under krigsåren pressas de ungas relativa löner ner. Undersökningens sista decennium innebär således nya tendenser till differentiering.

Beträffande åldersbundna löneskillnader har en överensstämmande utveckling ägt rum vid tre andra stora verkstadsorter.

I samband med depressionerna vid början av 1920- och 1930-talen har vissa effekter på lönestrukturen noterats. Yrkesarbetarna tenderar att få sin relativa lön försämrade gentemot tempoarbetarna under depressioner. Däremot ökar skillnaderna mellan vuxna och unga arbetares lön under dessa perioder.

5.1.2. *Uniformering — differentiering.*

De beräkningar av graden av uniformitet, som företogs i avsnittet 3.5., gav vid handen, att en viss ökning av lönespridningen mellan verk-

städer äger rum mellan 1920 och 1922. Efter 1933 föreligger tendenser till ökad uniformitet, medan en ökad spridning åter uppkommer efter 1938 respektive 1944, beroende på valet av undersökningsgrupp.

Mellan individer inom samma verkstäder eller kompetensgrupper sker en uniformering vid början av 1920-talet. I viss utsträckning fortgår utvecklingen till 1930-talets slut, varefter för vissa grupper en differentiering åter sker.

På samma sätt som beträffande nivellering och differentiering kan man således konstatera, att framför allt 1930-talet varit den period då lönerna utjämnats. Dessförinnan har i vissa fall ökad spridning skett, och uniformeringstendensen bryts på 1940-talet.

5.2. Strukturförändringarnas orsaker

5.2.1. *Principiella utgångspunkter.*

Enligt en renodlat marknadsmässig syn på lönen är den ett pris, vilket varierar endast beroende på utbud och efterfrågan på arbetskraft. Lönestrukturen skulle då bestämmas av marknadssituationen inom ett antal delarbetsmarknader. Avvikelser från den normala lönestrukturen beror enligt denna uppfattning på fördröjningar i anpassningen. Orsaken till sådana fördröjningar och storleken av dessa har varit föremål för omfattande vetenskapliga diskussioner.¹⁾ De viktigaste av de »störande» eller institutionella krafterna har ansetts vara fackföreningarnas politik och slutna kollektivavtal, vidare arbetsgivares och samhällets uppfattningar om hur lönerelationerna bör vara samt statlig lönepolitik. Institutionalistiskt inriktade forskare betraktar de senare krafterna som betydligt viktigare och ser marknadskrafterna som sidoordnade i stället för överordnade de institutionella.

I föreliggande undersökning har vid försöken att förklara förändringarna i lönestrukturen ett antal faktorer prövats (se kapitel 3).

1) Framför allt i USA har man varit inriktad på dessa frågor. En förteckning över de viktigaste bidragen i debatten föreligger i Hildebrand, G. H., *The economic effects of unionism* (1958), Rees, A., *The economics of trade unions* (1962) och Perlman, R., ed., *Wage determination. Market or power forces* (1965).

Frågan om den marginella produktiviteten som bestämmare av lönestrukturen lämnas utanför föreliggande framställning.

Det har på olika sätt kontrollerats, att inte förändringarna i löne-
relationerna mellan de undersökta grupperna berott på inre förskjut-
ningar inom dessa. Om t.ex. de överåriga männen fått sin lönesituation
förbättrad på grund av att en speciellt välbetald grupp alltmer kommit
att dominera bland dem skulle man nämligen ha att göra med en skenbar
förändring av lönestrukturen.

Bortsett från strukturella förskjutningar av nyssnämnda art, vilka i
och för sig ofta förklarar utvecklingen, men för analysen är av mindre
intresse, har ett antal andra förklaringsgrunder prövats, vilka skulle
kunna inordnas i två grupper: organisatoriska krafter och marknads-
krafter. Till de förra räknas då inflytandet från Verkstadsföreningen och
Metallindustriarbetareförbundet. Detta inflytande manifesterar sig i
de centrala avtalen, som visar resultatet av organisationernas lönepoli-
tiska strävanden.

Inom verkstadsindustrin har lönens utveckling till stor del bestämts
av vid varje verkstad utformade avtal, ofta gällande delar av en verk-
stads arbetskraft. Vid förhandlingar om de viktigare av dessa avtal
har representanter för de centrala organisationerna i enstaka fall varit
närvarande. Likaså kan organisationerna ha påverkat lönebildningen
genom korrespondens eller telefonkontakt med de lokala parterna.
Det kan dock förutsättas, att man härvid bedrivit samma politik
angående lönestrukturen, som kommit till uttryck vid de centrala för-
handlingarna, och att de nämnda förhandlingarna, tillsammans med de
centrala avtalen ger en riktig bild av organisationernas strävanden.¹⁾

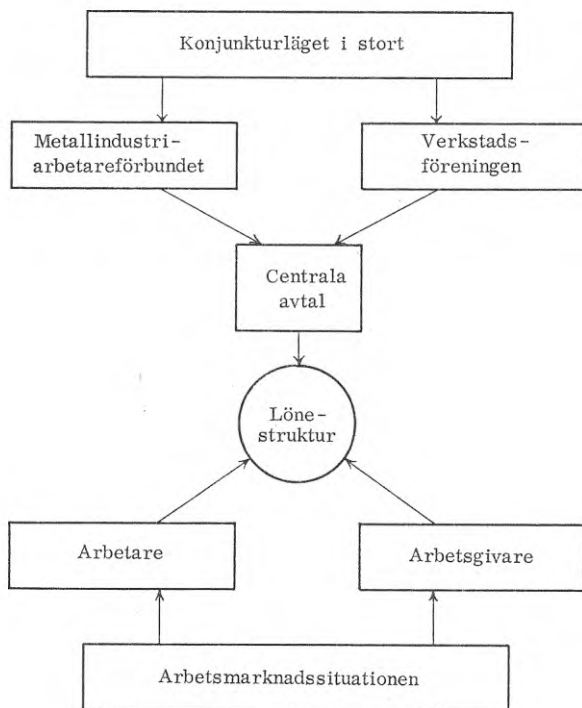
Den lokala delen av lönebildningen betraktas som i huvudsak stående
utanför de organisatoriska krafternas inflytande. Här slår i stället
arbetares och enskilda arbetsgivare reaktioner på utbuds- och efter-
frågesituationen igenom. Dessa inflytelser kan man kalla marknads-
krafter och ställa emot de organisatoriska krafterna. Om exempelvis
en förändring i tekniken skapar stort lokalt behov av en speciell arbetar-
kategori och denna till följd härav kan höja sin lön, har man att göra
med en renodlad marknadseffekt.

Utgångspunkten vid den i föreliggande kapitel utförda analysen
är de centrala avtalen och organisationernas lönepolitik. Därefter
studeras vad arbetsmarknadssituationen på det lokala planet betytt

1) Organisationernas uniformerande inflytande verkar till stor del vid sidan
av avtalen. Se 2.1.

för lönestrukturen. Detta innebär inte, att konjunkturlägets betydelse för organisationernas handlingsmöjligheter negligeras.¹⁾

Till de organisatoriska krafterna räknas också den inverkan på lönestrukturen i uniformerande riktning, som blotta förekomsten av organisationer inom en arbetsmarknad tenderar att föra med sig.

1) Clark Kerr diskuterar termerna »market» och »power forces» i uppsatsen *Wage relationships—the comparative impact of market and power forces* (1964) s. 173 ff. Han ersätter termerna med det enligt hans uppfattning bättre motsatsparet »individual responses» och »institutional behaviour». Med det förra menar han »the expressed preferences of individual workers and unorganized employers in response to the environmental context in which they find themselves.» Det senare innebär »the policies and practices of groups of individuals in the dominant corporation, the employers' association, the trade union, or government.»

Avvägningen mellan ekonomiska och politiska inflytelser diskuteras av A. M. Ross i uppsatsen *The external wage structure* (1957). Trots att Ross är en av de mest framträdande representanterna för »power school», menar han att institu-

5.2.2. *Organisatoriska krafter.*

I detta avsnitt rekapituleras först organisationernas lönepolitiska strävanden, liksom annan tänkbar inverkan på lönestrukturen från deras sida. Därefter ställs dessa förhållanden samman med den aktuella utvecklingen av lönestrukturen.

Verkstadsföreningen har sökt utjämna löneskillnader mellan medlemmarnas verkstäder, dock utan att låsa företagen vid centrala avtal. I stället har man från 1920-talets början med hjälp av sin lönestatistik och sitt aktiva lönepolitiska agerande direkt sökt påverka medlemmarnas löneläge i uniformerande riktning. Syftet har därvid varit att förhindra lönestegrande konkurrens om arbetskraften. Däremot har föreningen drivit en differentierande politik beträffande lönerna för arbetare av olika kompetens, ålder och kön. Ett led i den differentierande politiken har varit att decentralisera lönebildningen, så att varje företag kunnat uppnå en maximalt gynnsam lönestruktur.¹⁾

Målsättningen för Verkstadsföreningens lönepolitik har varit att hålla lönekostnaderna nere för verkstäderna. En kombination av uniformering och differentiering har därvid bedömts vara mest ändamålsenlig.

Skillnaden mellan uniformering och nivellering bör klargöras även i fråga om Metallindustriarbetareförbundets lönepolitik. Det ligger i ett fackförbunds natur att uniformera lönerna, dvs. att ta bort alla omotiverade skillnader mellan lönen för individer som utför samma arbete. Speciellt när en arbetsmarknad organiseras och kollektiva avtal börjar tillämpas är en uniformerande effekt att vänta, men genom till-

---

tionerna arbetar inom vissa marginaler i den lönestruktur, som i sina huvuddrag utformats utan inflytande från individer eller institutioner: »The broad outlines are governed by market forces, but the range of administrative latitude permitting alternative choices is considerable.» s. 174. Omdömet gäller USA:s arbetsmarknad och torde inte vara omedelbart applicerbart på den svenska. Föreliggande undersökning rör sig inom en bransch, där de ekonomiska förutsättningarna varit i stort sett lika för alla. Det har därför ansetts riktigt att börja analysen på det centrala, organisatoriska planet.

1) Under tider av lönestegring har det varit önskvärt för arbetsgivaren att inte fixera de högre lönerna så definitivt som genom centrala avtal, vilket skulle göra det svårare att sänka lönerna igen i en annan konjunktursituation. Jämför Roberts, B. C., *Trade union behaviour in Great Britain* (1964), s. 116 ff. Vidare kan man anta, att arbetsgivarna varit starkare lokalt än centralt jämfört med arbetstagarna.

växt i organisationens numerär och resurser kan effekten förstärkas.¹⁾ Metallindustriarbetareförbundet har strävat att centralisera lönebildningen och göra den mindre beroende av de lokala förhandlingsresultaten och löneutfallen. En framgång i dessa strävanden skulle innebära en uniformering mellan individer och verkstäder.

Dessutom har emellertid arbetstagarerna syftat till en utjämning av lönen mellan skilda arbetargrupper, såsom icke-yrkesarbetare gentemot yrkesarbetare, unga gentemot äldre arbetare och kvinnor gentemot män.²⁾ Att ett fackförbund har en sådan målsättning kan förklaras på flera sätt. Omsorgen om medlemsantalet kan göra det angeläget att anstränga sig för sådana grupper, som är mindre yrkeskunniga, mindre benägna att organisera sig och dessutom lägre avlönade. Metallindustriarbetareförbundet har, åtminstone i början av undersökningsperioden, haft att konkurrera med andra förbund om vissa relativt lågavlönade arbetargrupper. En facklig opposition, som sökt stöd hos sämre betalda verkstadsarbetare, har likaledes utövat ett tryck för en utjämnande lönepolitik från förbundets sida.³⁾ Förutsättningarna för framväxten av en i dessa avseenden nivellerande lönepolitik utifrån organisationens omsorg om sig själv är att organiserandet av arbetsmarknaden följt industriförbundsprincipen, såsom

---

1) Möjligheterna till lönejämförelser över större områden ökar. Saken har uttryckts på följande sätt: »It is when the several locals of a single international union centralize their wage policies and consolidate their strategies, when separate industrial establishments are brought under common ownership, when the state plays an increasingly active role in setting rates of pay, when rival unions compete with one another for jurisdiction, when related unions negotiate together for mutual protection, and when employers organize into associations to preserve a common front that comparisons become coercive in the determination of wages. Under these circumstances small differences become large, and equal treatment becomes the sine qua non of industrial peace.» Ross, A. M. Trade union wage policy (1948) (cit. hos Perlman, R. ed., s. 102.)

Kerr anser att fackföreningar har en utjämnande effekt på löneskillnader mellan individer (interpersonal) och företag (interfirm), medan skillnaderna mellan regioner (interarea) påverkas mindre och de mellan yrken (interoccupational) och branscher (interindustry) inte påverkas nämnvärt. Kerr, C., passim.

Jämför även Goldfinger, N., och Kassalow, E. M., Trade union behaviour in wage bargaining (1957), passim.

2) Se 2.3.2.

3) Se 2.3.2.

här varit fallet. Med yrkesförbund som princip uppstår i regel inte effekter av detta slag.¹⁾

Vid genomgång av skälen till varför Metallindustriarbetareförbundet fört en nivellerande politik framkom ytterligare orsaker. Främst under den tidigare delen av undersökningsperioden finner man att konkurrensen om arbetstillfällena påverkat lönepolitiken. Yngre och kvinnliga arbetare borde ha en högre minimilön för att det därigenom skulle te sig mindre attraktivt för arbetsgivarna att anställa denna arbetskraft i stället för äldre och manlig. Argumenteringen i sådana banor kontrasterar mot de under 1940-talet vanligast redovisade skälen för en utjämnande politik, nämligen att solidariteten och rättvisan kräver en sådan. Fackföreningsrörelsens ideologi fordrar enligt sistnämnda resonemang inte bara en uniformering av lönestrukturen, utan också en nivellering mellan skilda grupper.²⁾

Sammanställningen av de centrala avtalen (tabell 43) och genomgången av förändringarna i dessa har givit ett mått på hur dragkampen mellan arbetsgivare och arbetstigare i fråga om relationerna mellan de skilda arbetargruppernas minimilöner utfallit. Avtalet år 1923 innebar en differentiering. Därefter var lönerelationerna i stort sett stabila fram emot 1930-talets slut, varefter en genomgående nivellering skedde, särskilt från 1945.

Beträffande uniformeringssträvandena ger avtalen mindre direkta uppgifter om hur organisationerna lyckats i sin lönepolitik. Verkstadsföreningen har inte velat driva uniformeringspolitik mellan verkstäder genom avtalen, eftersom man då skulle inskränka företagets rörelsefrihet, utan har valt direkt kontakt med medlemmarna. Metallindustriarbetareförbundet gjorde mot slutet av undersökningsperioden vissa

1) Turner, H. A., Trade unions, differentials and the levelling of wages (1952) s. 260. Rehn, G., Unionism and wage structure in Sweden (1964), s. 227.

2) Skillnaden häremellan är teoretiskt intressant. Lika lön för lika arbete innebär ett närmande till en perfekt arbetsmarknad (i motsats till om lörens storlek bestäms av företagets bärkraft), medan en generell nivellering kan betraktas som en störning och ett avlägsnande från en perfekt marknad. Jämför Öhman, B., Arbetsmarknaden i den ekonomiska teorin (1968) s. 19.

Den grundläggande skillnaden i synen på en fackförenings lönepolitik går mellan dem, som anser att en syftning till lönemaximering i nära anslutning till rent ekonomiska faktorer förklarar politiken och dem, som anser att politiska hänsyn inom organisationen och inom jämförelseområden (orbits of coercive comparison) är de avgörande. Reder, M. V., The theory of union wage policy (1960), passim.

framsteg i sina strävanden att centralisera lönebildningen, dock utan att systemet för lönernas utformning ändrades. Fortfarande skedde lönebildningen till stor del på det lokala planet.¹⁾ Båda organisationerna har emellertid i fråga om uniformeringen mellan verkstäder verkat i samma riktning.

I vilken utsträckning kan man då spåra de organisatoriska krafterna bakom utvecklingen i den faktiska lönestrukturen?

1920-talet innebär en differentiering ifråga om kompetensbundna löneskillnader och skillnader mellan unga och vuxna arbetare. I båda fallen överensstämmer utvecklingen med Verkstadsföreningens önskemål, liksom med tendenser i 1923 års avtal.²⁾

1) Ett mått på i hur hög grad lönebildningen varit centralt bestämd kan man erhålla genom att jämföra de centrala avtalens minimilöner med den faktiskt utbetalda lönen. En sådan jämförelse för yrkesarbetarna i Göteborg kan utföras med hjälp av tabellerna 43 och 52 (minimilönen för de äldre yrkesarbetarna används genomgående).

	1 Utbetalad lön öre/tim.	2		Kol. 2 i procent av kol. 1	
		Minimilön enl. centrala avtal		exkl. ack.komp. %	inkl. ack.komp. %
		exkl. ack.komp. öre/tim.	inkl. ack.komp. öre/tim.		
1920	211	85	—	40	—
1923	127	80	—	63	—
1930	145	80	90	55	62
1933	136	80	90	59	66
1938	157	90	112	57	71
1944	206	124	146	60	71
1949	301	165	195 (188)	55	65 (62)

Källa: Tabeller 43 och 52.

Anm. 1: Under 1922 gällde inte något centralt avtal.

Anm. 2: Dyrtidstillägg är inräknade i både minimilöner och lön 1944 och 1949.

Anm. 3: År 1949 utgår skilda ackordskompensationer till ackords- och tidlönearbetare.

Utvecklingen visar, att den reella lönen ligger högt över minimilönen 1920. År 1923 blir skillnaden betydligt mindre, för att öka något fram till 1930. Under lönestegringen från 1933 till 1944 följer minimilönerna väl med, i synnerhet om man till dem räknar ackordskompensationen. År 1949 är skillnaden åter större och tillbaka till ungefär samma procenttal som 1930.

2) I 1923 års avtal ökar skillnaderna mellan de båda yrkesarbetargrupperna i avtalet, liksom mellan yrkesarbetare och icke yrkesarbetare. Tabell 43.

Under perioden av stillastående lönerelationer i avtalen fram till 1930-talets slut nivelleras den reella lönestrukturen. När slutligen under 1940-talet, enkannerligen under dess andra hälft, de centrala avtalen präglas av en genomgående nivellering, går utvecklingen i den reella lönestrukturen i stället mot differentiering t.ex. i relationerna mellan män och kvinnor och mellan grupper bland de vuxna männen.

Med förbehåll för 1920-talets utveckling har det inte framkommit något generellt samband mellan utvecklingen i avtalens minimilönestruktur och den verkliga lönestrukturen. Organisationernas inflytande tycks således ifråga om relationerna mellan arbetargruppernas löner ha varit begränsat. Speciellt slående är därvidlag utvecklingen mot slutet av 1940-talet. För en uniformering av lönerelationerna mellan verkstäder har båda organisationerna verkat. Undersökningen har gett vid handen att på sikt ingen större förändring inträtt i spridningen mellan verkstädernas löneläge. Det förefaller här ha funnits en naturlig spridning vilken inte har påverkats av organisatoriska krafter.

Beträffande spridningen mellan individuella löner har resultatet av undersökningen delvis blivit ett annat än beträffande spridningen mellan verkstäder. I samband med den stora lönesänkningen vid 1920-talets början har således löneskillnader i stor utsträckning eliminerats. Verkstadsföreningens lönepolitik under den avtalslösa perioden år 1922 kan här ha inverkat.¹⁾ Under återstoden av perioden fram till 1930-talets slut sker ytterligare en viss uniformering mellan de undersökta individerna, men därefter uppkommer vissa tendenser till ökad spridning.

Liksom ifråga om graden av nivellering föreligger ifråga om graden av uniformitet mellan löner vissa tecken på organisatoriskt inflytande på 1920-talet, medan det därefter är svårare att finna sådana tecken.

Sammanfattningsvis måste de organisatoriska krafterna tillmätas en relativt begränsad roll för lönestrukturens förändringar. Endast vid undersökningsperiodens början kan något större utrymme beredas för sådana inflytelser. I särskilt hög grad anmäler sig behovet av andra förklaringsgrunder till utvecklingen på 1940-talet.

1) Bl.a. utsändes i början av år 1922 anvisningar till medlemmarna om lämpliga löner. Direktiv nr 1 5.1. 1922. VFA.

5.2.3. *Marknadskrafter.*

Under denna rubrik diskuteras först omedelbara utslag av förändringar i utbuds- efterfrågesituationen. Därefter behandlas följderna av svängningarna i konjunkturläget i stort. I anknytning härtill studeras det inflytande, som konjunkturläget kan ha utövat via de centrala organisationerna.

En typ av marknadseffekt på lönestrukturen är när den relativa efterfrågan på en speciell arbetargrupp ger utslag i denna grupps löneläge. I kapitel 3 framfördes i några fall sådana förklaringar till förändringar i lönestrukturen.

Unga arbetares relativa lön faller således i samband med att denna grupp i hög grad permitterades vid depressionerna i början av 1920- och 1930-talen. Likaså kan man finna samband mellan den stora ungdomsarbetslösheten på 1920-talet och den samtidiga relativa lönesänkningen för de yngre. På 1940-talet sjunker först de yngres relativa lön, men när konjunkturutvecklingen når ett stadium, då efterfrågan på arbetskraft blir stor och tillgången på unga arbetare samtidigt minskar, stiger lönen för de unga kraftigt.

Även ifråga om yrkesarbetarnas relativa lönesituation noterades ett samband mellan minskande efterfrågan och fallande relativ lön.

De äldre arbetarnas lönestegring kan möjligen förklaras med att de blivit attraktivare som arbetskraft, allteftersom de fått lättare att fullgöra arbetsuppgifterna. I de båda senare fallen sammanhänger lönestrukturförskjutningarna med teknisk utveckling inom verkstadsindustrin.

Den kraftiga stegringen i kvinnornas relativa lön fram till 1933 har orsakats av förändringar i sysselsättning. Man kan således inte i detta fall tala om marknadskrafter i egentlig mening. Det påföljande fallet i den relativa lönen sker inte i samband med någon minskad efterfrågan på kvinnlig arbetskraft. Utvecklingen kan möjligen ses som en anpassning till en normalare lönerelation mellan kvinnor och män. I varje fall föreligger ingen överensstämmelse med utvecklingen i de centrala avtalen, varför organisatoriska förklaringar kan avvisas.

En av de mest diskuterade frågorna i samband med lönestrukturen är huruvida det finns ett samband mellan konjunkturutvecklingen och lönespridningen. Man har ofta konstaterat att en lönenivellering ägt rum i samband med hög sysselsättning, i regel förenad med stigande nominallöner och inflation. Motsatt ekonomiskt läge har givit motsatt

utveckling. I första hand antas detta sammanhånga direkt med marknads effekter.¹⁾

När kan man då vänta sig utslag av en sådan konjunkturreffekt? Under den här aktuella undersökningsperioden föreligger två perioder med utpräglad lågkonjunktur, nämligen åren 1921-1922 och 1931-1933. Den förra innebar speciellt stort fall i priser och löner. 1920-talet utmärktes länge av en kvardröjande arbetslöshet, medan på 1930-talet en snabbare återhämtning i konjunkturerna skedde.

Under 1930-talets sista år var arbetsmarknaden i en bättre balans, och en viss inflation gjorde sig märkbar. De första krigsåren fram till 1942 innebar en kraftig inflation och i samband därmed en viss real-lönesänkning. Från mitten av 1940-talet har man att göra med egentlig högkonjunktur. Viss brist på arbetskraft råder, och såväl nominella som reella löner stiger kraftigt.

Vid långsiktiga jämförelser av lönestrukturen har åren 1920, 1930, 1938 och 1949 använts. De två mellersta av dessa år präglas visserligen, jämfört med åren närmast före och efter, av hög sysselsättning och goda konjunkturer, men 1920 och 1949 måste ändå betraktas som mer typiska

1) Mindre kvalificerade arbetare anses t.ex. mer utsatta vid lågkonjunktur, medan de kan hävda sig bättre under perioder med stor arbetskraftsefterfrågan. Knowles, K. G. J. C., Robertsson, D. J., *Earnings in engineering, 1926-1948* (1951), s. 179 f. Montelius, S., Utterström, G., Söderlund, E., *Fagerstabrukens historia V. Arbetare och arbetarförhållanden* (1959), s. 422, 455 och 457. En klar nivellering i årslönerna noteras utan närmare analys av orsaken för arbetarna vid Fagersta Bruk under inflationsperioden 1913-1917. Bry, G., s. 86 ff. Rothbaum, M., Ross, H. G., *Two views on wage differences*, (1954). Här visas på ett omfattande amerikanskt material klara samband mellan konjunkturvariationer och lönestruktur via marknadskrafter. Fürstenberg, F., *Probleme der Lohnstruktur* (1958), s. 57 ff. Det framhålls här, att efterfrågan på kvalificerad arbetskraft vid en högkonjunktur, åtminstone innan denna nått ett inflationistiskt stadium, kan driva upp denna grupps löner. Författaren finner f.ö. sambandet mellan högkonjunktur och nivellering samt lågkonjunktur och differentiering vara i princip dominerande. Salkever, R., *Toward a theory of wage determination* (1953), s. 313 ff. Författaren tillmäter den varierande inläringstiden för skilda kvalifikationsgrupper stor vikt. Dunlop, J. T., *Cyclical variations in wage structure* (1939), passim. Här redovisas ökad kvartilavvikelse för individuella timlöner vid depressioner och minskad vid högkonjunktur. Industrier med stor geografisk spridning ingår i undersökningen. Materialet är ej grupperat efter kvalifikation eller ålder. Ett motsatt samband mellan konjunkturutveckling och kompetensskillnader redovisas i Prerauer, F., *Untersuchung der Spanne zwischen den Löhnen von gelernten und ungelernten Arbeitern* (1929), passim.

högkonjunkturår. Dessa år infaller efter längre perioder av gynnsamma verkstadskonjunkturer.¹⁾

Kan man hävda att tesen om samband mellan konjunkturutveckling och lönestruktur bekräftas eller motsäges av utvecklingen bland Göteborgs verkstadsarbetare? På kort sikt har depressionerna inneburit att kompetensbundna löneskillnader har minskat, medan skillnader mellan unga och vuxna arbetare ökat. Spridningen mellan verkstäder har ökat något mellan 1920 och 1922. Däremot tycks en uniformering ha skett mellan individer under denna tidsrymd. Krisen vid 1930-talets början har inte heller fått några entydiga följder. På längre sikt finns en viss skillnad mellan 1920-talets och 1930-talets lönestrukturutveckling, vilken överensstämmer med konjunkturutvecklingen, i synnerhet om hänsyn tas till olikheterna mellan utgångsåren 1920 och 1930. Det förra decenniet medför således i vissa fall en differentiering, medan det senare innebär en i stort sett genomgående nivellering och uniformering.

1940-talet, undersökningsperiodens högkonjunkturdecennium, medför ej någon dominerande utjämning av lönestrukturen. I stället uppkommer ur flera aspekter växande löneavstånd mellan olika arbetargrupper.

Tendenser till löneutjämning vid högkonjunktur och växande klyftor vid lågkonjunktur kan hänga samman med förhandlingsteknik eller avtalskonstruktioner. Ett ofta anfört skäl är, att man har en benägenhet att låsa avstånden mellan löner för olika arbetargrupper vid nominella löneskillnader, vilket medför nivellering vid lönestegring och differentiering vid lönefall.²⁾ Utslag av denna effekt har tidigare observerats på de centrala avtalens kompetensrelationer (se 2.5. s. 49). Däremot förändras de nominella relationerna mellan arbetargrupperna i 1923 års avtal jämfört med 1919 års. Likaså förändras minimilönerna i avtalen under 1940-talets andra hälft.

1) Se kapitel 2. För tiden före 1920: Montgomery, A., s. 121 ff.

2) Jämför Turner, H. A., *Trade unions, differentials and the levelling of wages* (1952), passim. Författaren trycker hårt på betydelsen av fasthållandet vid nominella löneskillnader, men uppehåller sig främst vid nivelleringen vid lönestegringar. Samma tema varierar i Turner, H. A., *Inflation and the wage differentials in Great Britain* (1957), passim.

Tesen bestrids delvis efter en genomgång av forskningsresultat beträffande England av J. R. Crossley i *Collective bargaining, wage structure and the labour market in the United Kingdom* (1966), s. 174 ff. Snarare har fackföreningarna enligt Crossley en konserverande inverkan på lönestrukturen.

Under det kraftiga lönefallet efter 1920 sker en nivellering av kompetenskillnaderna, liksom en minskad lönespridning mellan individuella löner.¹⁾ Tydligt har heller ingen lokal fixering vid nominella skillnader gjort sig gällande. Nivelleringen under andra hälften av 1930-talet skulle kunna tyda på mekanismer av ovan diskuterat slag, medan de differentierande dragen i utvecklingen under 1940-talet pekar på att sådana varit av mindre betydelse. Lönestegringarna under decenniet har inte medfört någon allmän tendens till nivellering.

Dyrtidstilläggen fick genom ramavtalens konstruktion en svagt nivellerande effekt på skillnader i lön mellan vuxna män och — eftersom den relativa kvinnolönen successivt föll — mellan kvinnor och män. Däremot verkade de differentierande mellan vuxna män och underåriga.

Det finns således vissa tendenser till att konjunktursituationen under 1920- och 1930-talen påverkat lönestrukturen, medan utvecklingen under 1940-talet inte stämmer med mönstret. Inga genomgående effekter på lönestrukturen, vilka skulle kunna tyda på fixeringar vid nominella löneskillnader har dock noterats. Verkstadsindustrins lättörliga löner har troligen bidragit till att någon sådan utveckling inte ägt rum.

Konjunkturutvecklingen kan emellertid också ha påverkat lönestrukturen via de centrala organisationerna. I en utpräglad lågkonjunktur har arbetsgivarnas organisation haft det betydligt lättare att hävda sina åsikter vid förhandlingarna. Man ser spår av detta i 1923 års avtal, som företer stora likheter med de rekommendationer om lönerna, som Verkstadsföreningen sände ut till sina medlemmar under 1922. Den i vissa avseenden differentierande lönestrukturutveckling, som ägde rum under 1920-talet, kan alltså ha kommit till stånd genom en svårskiljbar förening av organisatoriska krafter och marknadskrafter. Under 1930-talet har fackföreningsrörelsen, till en del beroende på förbättrade konjunkturer, successivt blivit starkare.²⁾ Även vid denna tid kan det föreligga en samverkan mellan organisationers och marknadens inflytande.

Förutsättningarna för en utjämning i lönerna borde under 1940-talet ha varit stora. I den alltmer förbättrade konjunktursituationen pressar arbetarparten fram ändringar i de centrala avtalen, syftande

1) Lönefallet har varit både nominellt och reellt (se diagram 3 och 5).

2) Holmberg, P., s. 47 f.

till en nivellering i lönestrukturen. Principerna för lönebildningen ligger emellertid fast: minimilöner i centrala avtal, lokala förhandlingar därutöver. Till följd härav utvecklas lönestrukturen inte i den riktning man kunde vänta med tanke på de centrala avtalens nivellering. I stället uppstår nya tendenser till ökade löneskillnader mellan grupper av arbetare. Under den alltmer stegrade efterfrågan på arbetskraft skjuter löneglidningen fart. Den snabbaste löneglidningen får ackordsarbetare och de arbetare, som mest efterfrågas, vilket i regel visar sig vara de mer kvalificerade.¹⁾ I en sådan situation på arbetsmarknaden och med verkstadsindustrins principer för lönebildning blir organisationernas möjligheter att påverka lönestrukturen mycket begränsade.

1) Hansen, B., Rehn, G., Försök till statistisk belysning av löneglidningens orsaker (1957), s. 27 ff. Författarna visar att för metallindustrin arbetskrafts- efterfrågan varit den dominerande orsaken till löneglidningen under tiden 1947-1954, och att lönesystemet inom branschen varit en bidragande orsak.

I Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen refereras en enkät till 500 lokala fackföreningar och verkstadsklubbar år 1949. Där anges som den främsta orsaken till löneglidningen »arbetskraftsbristen och därmed följande större lätthet att uppnå fördelaktiga uppgörelser lokalt och individuellt». s. 111.

Enligt en inom Sveriges Verkstadsförening 1948 utförd undersökning av löne- stegringens orsaker i Göteborg var rädslan att särskilt den kvalificerade arbets- kraften skulle lämna företaget den viktigaste orsaken: »... när specialister och annat folk i nyckelposition hotade att gå, med ty åtföljande mer eller mindre katastrofal verkan för företaget, sågo de sig ingen möjlighet kvarligga på en löne- nivå, som hotade att stänga deras verksamhet.» Redogörelse för besök vid verk- städer i Göteborg 26/5-8/6 1948. Sammanfattning. VFA.

Löneglidning. Rapport från expertgrupp tillsatt av SAF och LO (1956), s. 48 ff. I rapporten refereras två enkäter. Dels en enkät bland industriföretag, utförd 1955 av sekreterare G. Rehn inom penningvärdesundersökningen, dels en enkät bland ordförandena i verkstadsklubbar och andra fackliga lokalorganisa- tioner, utförd 1956 av LO:s utredningsavdelning. Båda gäller i första hand åren i början av 1950-talet. Enligt båda enkäterna anses manliga arbetare med kvali- ficerat arbete ha haft den snabbaste löneglidningen. Ackordsarbetare anses ha haft en snabbare löneglidning än tidlönearbetare. Orsakerna till löneglidningen anser arbetsgivarna vara bristen på arbetskraft, fr.a. den kvalificerade, medan klubbordförandena anser ökad arbetsinsats vara huvudorsaken.

En intressant diskussion om löneglidningens roll när marknadskrafterna omöjlig- gör en centralt bestämd lönestruktur förs av Crossley, J. R., s. 181 ff. Ett citat härifrån är belysande: »many union executives are seriously and rightly perturbed at the tendency for bargaining to be conducted locally without authority and often without regard for and even in defiance of union policy.» (Citat från: Chivers, C., *The pattern of collective bargaining* 1962).

Bilaga I. PRECISIONEN VID URVALSUNDERSÖKNINGEN AV LÖN I RELATION TILL ÅLDER

Ett systematiskt urval av var femte individ har för andra kvartalet gjorts bland arbetarna i åldern 21-59 år vid Götaverken, Rosengrens och SKF. Medelvärdena för den totala timlönen för de utvalda individerna har därefter beräknats och utnyttjats för beräkning av lön i relation till ålder (se 3.3.2.1.).

Urvalsundersökningens precision för alla åldersklasser sammantagna kan för åren 1922-1944 uppskattas genom att urvalets medeltal jämföres med totalpopulationens medeltal. I nedanstående tabell har denna jämförelse utförts för de tre verkstäderna separat samt för verkstäderna sammanlagt.

Tabell 39a. Totalpopulationernas och urvalens medeltal. Örestim.

	Götaverken		Rosengrens		SKF		Tillsammans	
	tot.	urval	tot.	urval	tot.	urval	tot.	urval
1920	—	196	—	159	—	171	—	180
1922	130	130	118	113	126	123	129	128
1930	141	142	130	132	130	130	137	137
1933	133	132	122	124	132	134	132	132
1938	154	152	142	139	147	146	151	150
1944	208	208	188	186	189	189	200	200
1949	—	297	—	266	—	269	—	285

Källa: Verkstadssammandrag. VFA. Tabell 69.

Anm. 1: Inga verkstadssammandrag föreligger för 2 kv 1920 och 1949.

Urvalets medelvärden överensstämmer väl med totalpopulationens när det gäller verkstäderna sammantagna. 1922 och 1938 visar urvalet 1 öre för låg siffra. Värdena för verkstäderna separat visar något större avvikelser, speciellt Rosengrens 1922 och 1938 samt SKF 1922.

De vid urvalsundersökningen erhållna medelvärdenas medelfel beräknas enligt formeln $\frac{s}{\sqrt{n}} \sqrt{1 - \frac{n}{N}}$. Då urvalet i genomsnitt är 20-procentigt kan korrektionsfaktorn beräknas till $\sqrt{1 - \frac{1}{5}} \approx 0,895$. Standardavvikelserna framgår av tabell 70 och antalet observationer av tabell 71.

Tabell 39 b. Medelfelen vid urvalsundersökningen. Öreftim.

Ålders- klass		1	2	3	4	5	6	7	8	Tot.
1920	Götav.	3,6	4,0	11,8	10,9	7,4	15,8	6,5	8,7	2,9
	Ros.	4,4	—	16,0	—	—	28,6	7,2	18,3	8,8
	SKF	2,6	1,9	3,0	3,5	4,9	5,5	7,2	8,1	1,3
	Y	6,5	3,8	8,1	9,5	4,9	14,4	6,5	8,9	3,0
	T	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	G	2,1	1,9	3,2	4,0	4,7	6,9	5,5	8,8	1,2
	Tot.	2,4	1,8	4,3	4,3	4,3	10,0	5,1	6,7	1,4
1922	Götav.	2,5	2,0	3,3	4,1	3,4	6,2	3,9	4,7	1,2
	Ros.	—	3,6	—	—	—	—	20,9	—	7,0
	SKF	3,6	2,8	3,2	3,3	7,9	8,3	3,2	9,8	2,2
	Y	4,0	2,3	3,4	4,4	4,6	7,1	4,9	5,8	1,5
	T	2,3	1,8	5,1	6,6	5,6	2,2	3,2	5,5	1,4
	G	—	11,9	11,2	11,0	11,0	13,9	8,2	17,0	4,2
	Tot.	2,4	1,7	2,8	3,3	3,5	5,3	3,4	4,5	1,1
1930	Götav.	1,4	1,4	1,5	1,9	2,5	3,1	3,3	4,5	0,8
	Ros.	7,2	4,9	4,0	8,4	—	7,2	11,2	—	3,3
	SKF	1,3	1,5	1,5	1,6	2,3	2,6	3,3	3,6	0,7
	Y	3,1	2,2	1,7	1,7	2,6	2,7	2,9	2,4	0,9
	T	1,1	1,3	1,6	1,8	1,6	2,5	3,4	6,0	0,7
	G	2,8	2,4	2,0	2,6	2,9	3,8	3,8	3,0	1,0
	Tot.	1,0	1,1	1,2	1,3	1,7	2,1	2,7	3,0	0,6
1933	Götav.	1,8	1,8	1,5	2,0	2,1	2,5	2,1	3,2	0,8
	Ros.	4,8	7,6	6,7	10,8	4,1	7,2	—	—	3,3
	SKF	3,4	3,6	4,2	2,6	5,3	2,5	3,5	4,4	1,4
	Y	4,1	2,5	1,8	2,3	4,4	2,2	2,1	2,7	1,1
	T	1,7	2,3	2,2	1,6	2,0	2,5	3,1	3,7	0,9
	G	2,6	4,4	2,0	2,6	2,7	2,4	6,4	3,3	1,2
	Tot.	1,5	1,6	1,4	1,6	2,6	1,8	2,1	2,7	0,7
1938	Götav.	1,3	1,2	1,5	1,4	1,6	1,8	2,3	3,5	0,6
	Ros.	4,5	4,4	6,1	6,9	3,6	17,7	—	2,6	2,6
	SKF	1,6	2,0	1,3	2,0	2,0	1,7	2,3	2,6	0,8
	Y	2,6	1,5	1,6	1,4	1,5	1,5	1,7	3,1	0,7
	T	1,1	1,5	1,4	1,7	1,8	1,5	1,4	1,8	0,6
	G	2,1	2,0	2,5	2,5	2,2	3,1	5,1	3,4	1,0
	Tot.	1,0	1,0	1,1	1,2	1,2	1,2	1,7	2,1	0,5
1944	Götav.	2,8	2,2	2,0	2,1	2,5	1,6	2,3	2,5	0,8
	Ros.	4,4	5,4	4,6	5,8	9,4	7,2	10,3	12,9	2,4
	SKF	1,8	1,5	2,9	2,1	2,4	2,7	2,0	2,8	0,9
	Y	4,8	2,8	2,3	2,1	3,0	1,7	2,0	2,0	0,9
	T	1,7	1,4	2,0	3,3	2,2	2,2	2,8	2,5	0,8
	G	3,3	2,4	4,4	2,4	3,3	5,4	3,2	4,4	1,5
	Tot.	1,7	1,4	1,7	1,7	1,9	1,4	1,6	1,9	0,6
1949	Götav.	2,8	2,0	2,5	2,3	2,0	2,6	2,7	4,4	1,0
	Ros.	6,7	7,6	5,7	10,6	9,5	20,1	8,2	6,9	3,0
	SKF	3,2	2,3	3,4	2,2	3,4	3,2	6,0	3,4	1,2
	Y	3,8	2,2	2,0	2,2	2,4	2,7	1,8	2,6	1,0
	T	2,7	2,4	3,5	2,8	3,1	3,1	6,6	3,5	1,2
	G	6,3	3,8	4,6	3,8	3,6	4,6	5,5	6,7	2,3
	Tot.	2,2	1,7	2,1	1,8	2,0	2,3	2,7	2,7	0,8

Källa: Tabellerna 70 och 71.

Tabellen visar, att så länge varje års totala urval behandlas som en enhet, är medelvärdenas medelfel små. År 1920 är felen störst, beroende på stora standardavvikelser.

Vid en uppdelning av materialet på verkstäder eller kompetensgrupper ökar medelfelen. Medelvärdena från år 1922 är speciellt osäkra, liksom genomgående medelvärdena från Rosengrens. I vissa fall är urvalen så små, att medelfelen inte kan antas vara normalfördelade, vilket påverkar konfidensintervallberäkningarna.¹⁾

---

1) Henrysson, S., s. 92.

SUMMARY

Introduction

The primary aim of the present work is to describe the wage structure trend for the engineering workers of Göteborg. In the choice between different ways of classifying the workers, the construction of the agreements has been decisive. Skill, age, and sex are therefore regarded as the important bases of division. Thus Chapter 3 is the first main point in the present study, a second one to be found in the description of wage policy and agreements in Chapter 2. In the last chapter an attempt is made at systematizing the reasons for the wage structure changes.

By limiting the investigation to include only Göteborg, it is possible to control structural changes within the selected group of workers. Moreover, central agreements as well as the labour market were the same throughout the area investigated. Comparisons with other localities of engineering industry and the rest of the country are carried out in Chapter 4.

Within the time limits set for the investigation are contained distinctly differing economic conditions, rendering possible a detailed analysis.

Chapter 1. The conditions of the engineering industry

The post-war depression struck the Swedish economy during the latter part of the year 1920. There was a substantial decline in prices and the unemployment assumed very extensive proportions, not least within the severely affected engineering industry. After the lowest point was reached in 1922, the situation improved, but there was still extensive unemployment, due to, among other things, the rapid population growth and labour-saving rationalizations within the industrial sector.

A new international crisis shook Sweden in the years 1931-1933. The export industries, among others the engineering industry, were struck

most severely, but this crisis did not reduce the production and the number of workers to the same high degree as a decade earlier. After 1933 the Swedish economy expanded at an even rate of progress up to the Second World War. The occupation of Denmark and Norway by the German forces in 1940 implied short-term problems, but from as early as 1942 the engineering industry showed an increase, largely based on domestic military orders.

In 1945 the production trend was disturbed by a nation-wide strike of half a year's duration within the engineering industry. However, the post-war period was one of rapid production increase.

The changing economic situation for Sweden's engineering industry is mirrored by the dramatic changes in the unemployment among the engineering workers. The periods 1921-1923 and 1931-1933 display a high degree of unemployment. During the 1920's the unemployment remains, for a longer time, the proportion of young workers being strikingly large. After the Second World War the labour market situation is changed, involving a shortage of labour, culminating in 1947, followed by a large extent of mobility.

The real wages decrease more during the depression of the 1920's than during that of the 1930's. The end of the 1940's is characterized by a considerable wage increase.

Chapter 2. Wage policy and agreements

Within the engineering industry the wage negotiations were conducted between the two completely predominant organizations, The Swedish Metal Trades Employers' Association, (henceforth S.M.T.E.A., "Sveriges Verkstadsförening") and the Swedish Metal Workers' Union (henceforth S.M.W.U., "Svenska Metallindustriarbetareförbundet"). These organizations concluded national collective agreements, including all workers at the plants concerned. The contracts contained, among other things, regulations as to minimum wages for different groups of workers. Distinctions were made between workers of different skill and experience, different ages, and different sexes. Further, additional rates of various kinds were established. However, the central agreements were supplemented with local contracts, adjusted to the conditions of each plant. Besides, the wages were to a large extent regulated by easily changed piecework contracts.

From the year 1922, the S.M.T.E.A. had a statutory right of controlling the local contacts of its members. This rule was included after stormy discussions in which many members were reluctant to subordinate themselves. From the beginning of the 1920's the S.M.T.E.A. built up a detailed wage statistics, which have provided good possibilities of surveying the wage trend. In times of great demand for labour, however, the S.M.T.E.A. had difficulties in controlling its members, who more or less openly defied the regulations in situations involving an impending shortage of labour.

Thus the wage policy of the S.M.T.E.A. may be assumed to have exerted a levelling influence on the wage differences between plants. On the other hand, the organization pursued a differentiating wage policy as regards certain groups of workers, e.g. of different skill, age, and sex. With a view to providing each plant with a setting of wage rates suited to its aims, the organization worked for a local setting of wage rates and against centralization.

The S.M.W.U. consistently pursued a levelling wage policy. The motives underlying the policy varied. To begin with, political considerations concerning the growth and internal unity of the union may be discerned. Towards the end of the period investigated, ideological considerations predominated. The union stands out as a forerunner of the so-called loyal wage policy within the Swedish tradeunion movement.

The S.M.W.U. also aimed at a centralization of wage determination. It was considered desirable to decrease the freedom of action in local bargaining. The balance of power in relation to the employers was probably experienced as more favourable at the central than at the local level.

After the outbreak of the Second World War an increment, bound to the price trend, was paid out. The size of this was determined by agreements between The Swedish Confederation of Trade Unions ("Landsorganisationen") and The Swedish Employers' Confederation ("Svenska Arbetsgivareföreningen"). Up to the year 1945 the organizations of the engineering industry on the whole remained passive, and the negotiations brought about only slight changes.

What, then, is the influence exercised on the central agreements by the two organizations? In 1923 the agreement is changed in a differentiating direction. After that there are only slight changes in the minimum wages up to the end of the 1930's. In the 1940's, particularly during the

latter half, the wage structure of the agreements undergoes a substantial levelling. Obviously the employers' wage policy had the upper hand in the 1920's, whereas the workers' influence increased in the 1940's. Other provisions in the agreements concluded during the latter part of the period investigated aimed at levelling and centralization. The development of the central agreements is one of the points of departure for the analysis, made in Chapter 3, of the reasons for wage-structure changes.

Chapter 3. Wage structure for the engineering workers of Göteborg

The source material of the wage structure description is made up by the wage statistics of the S.M.T.E.A., compiled from the wage statements given by the companies and worked up in a uniform manner during the whole of the period investigated. It has a high degree of differentiation, consequently allowing of a detailed analysis, and it is reliable. Through its combination of these properties it is superior to any other current form of wage statistics.

About three fourths of the engineering workers of Göteborg are included in the statistics, mainly those engaged at the larger plants. For about 60 per cent of these workers there are also individual statistics.

In the 1920's the skilled workers' relative wages are improved, in comparison with semi-skilled workers in general, on the one hand, and unskilled workers at the smaller plants, on the other. The development of the 1930's, however, brings about a decrease of the wage gap between skilled workers and other groups of skill, especially at the smaller plants. In the 1940's the levelling in relation to the semi-skilled workers ceases, while the wages of the unskilled workers makes further progress.

The agreements cannot be shown to have played a significant part in the skill structure development. The most important explanation appears to be the changing demand for skilled workers. At the smaller plants the production rationalizations resulted in a decreased demand for skilled workers, which weakened their relative wage position.

The wage trend in relation to age is studied for male workers. Two principal features of the wage structure trend can be distinguished. In the first place, there is a decline in the relative wages of younger workers from 1920 to 1933. In 1920, for instance, workers of the age of 17 and below have 57 per cent of the wages of adult workers, but only 40 per cent in 1933. After that the wages of the younger workers increase

again, with the exception of a decline during the first few years of the war.

The development of the younger workers' relative wages is not in conflict with the tendencies of the central agreements, even though it is best explained by labour market changes. Younger workers were the ones most severely struck by unemployment at depressions; they were to a large extent unemployed for the whole of the 1920's. During such periods their wages decrease in relation to those of the adult workers. Towards the end of the 1940's there is a decrease in the supply of young labour and at the same time a situation involving a general shortage of labour arises. In this connection an increase in the relative wages of younger workers seems natural.

The second main feature is the increase in the relative wages of older workers from the beginning of the 1920's up to the end of the 1930's. Simultaneously there is a shift as to the time of the attainment of maximum income, upwards to the age between 40 and 50. Previously this time varied, being considerably lower for the unskilled workers.

As regards the older workers, their wage development also seems to have been unaffected by the central agreements. The technical development may have influenced it by making work less physically strenuous, thus enabling the older labour to retain their wage level more easily.

The wages of adult female workers increased substantially in relation to the wages of male workers from the mid 1920's up to 1933. In 1925 the percentage is 62, the corresponding figures for 1933 being 84. It then remains relatively stable until 1940, after which there is a fall until 1948. This trend was independent of the agreements. Instead, the dramatic change was caused by a re-organization at the most important plant for female labour, AB Svenska Kullagerfabriken (The Swedish Ball Bearing Co Ltd.). Female workers were used in flow production for piece-wages, partly replacing male workers. In this way the wages of these women were considerably increased, which is reflected in the figures for Göteborg as a whole.

Alongside of the investigation of the degree of levelling, i.e. the equalization of the wages of the selected groups of workers, a measurement of the degree of standardization of wages has also been carried out. The wage levels at the plants included were compared, and it turned out that the spread was strikingly uniform throughout the period investigated. The spread of individual wages was also measured for adult

male workers at three plants. A distinct standardization takes place between 1920 and 1922. On the long view, this standardization is continued up to the end of the 1930's, after which this trend gradually comes to a standstill, to be changed into its opposite for certain groups.

Chapter 4. Wage structure in Göteborg as compared with the whole of the country and certain cities

A summary description of the wage structure in the whole of the country and three cities, Stockholm, Malmö, and Eskilstuna, shows to what extent the development in Göteborg was also typical of other areas.

It turns out that, within certain limits, the skill structure developed differently in the four cities. The variations seem natural in view of the development in Göteborg, which varied between larger and smaller plants as a consequence of different technical levels. The factor underlying the results obtained is, it would appear, the circumstance that the engineering industry of the cities displayed a disparity of composition, as regards size and production policy. The investigation of wages in relation to age indicates that the development for the engineering workers of Göteborg was typical of the other cities as well. The reasons for the development have obviously been of a general nature. Finally, when it comes to the relative wages of the female workers, the development in Göteborg is unique. There was no functioning, nation-wide norm concerning the relative wages of female workers.

The summary comparison outside the scope of Göteborg confirmed the interpretations of the reasons for the structural changes presented earlier.

Chapter 5. Summarizing analysis

The opposite of differentiation may be called levelling, on the one hand, and standardization, on the other. Levelling, i.e. the equalization of wages between the selected worker groups, took place above all in the 1930's. Both during the 1920's and the 1940's the wage structure was in several cases differentiated.

The degree of uniformity between the wage levels at different plants did not change very much during the period investigated. On the other hand, the investigated individual wages of adult male workers are standardized at the beginning of the 1920's, and after that somewhat

further up to the end of the 1930's. In the 1940's, again, a differentiation takes place in certain cases.

When it comes to explaining the wage structure changes, the reasons may be divided into two groups: organizational forces and market forces.

The organizational forces consist in the wage policy pursued by the S.M.T.E.A. and the S.M.W.U., the influence on the wage structure going beyond the central agreements. The changes in these have been accounted for in Chapter 2. In addition to this there is the standardizing influence that organizations always tend to exercise within a labour market. Particularly in the matter of standardization between plants, both organizations worked in the same direction.

The influence on the wage structure deriving from the changing labour market situation, as to supply and demand, is termed "market forces". The wages having been to a large extent determined on the basis of agreements at each plant and contracts involving small groups of workers, it may be assumed that the market changes easily came to affect the development.

When balancing these two kinds of influence on the wage structure, it is only in the 1920's that a connection between the differentiating tendencies in the central agreements and the real wage structure is found. Similarly, it appears that the organizational forces were then decisive for the standardization of individual wages.

The influence of the market forces can be traced above all in connection with the development of the younger workers' relative wages and in connection with the skill structure.

A connection between the economic trend and wage structure changes has frequently been noted. A boom involving increased wages is often followed by levelling, whereas the opposite economic situation gives the opposite effect. The present investigation shows that the development of the 1920's—as, to a certain extent, that of the 1930's—lends support to this thesis, in complete contrast with the situation in the 1940's. On account of the general economic trend, the workers' organizations leave their mark on the central agreements during the 1940's, above all during the latter part when there was a substantial levelling. The conditions of a levelling of the real wages may be assumed to have been good at this time. Instead there is, from most points of view, a differentiation of the wage structure. The reason for this is the great demand for labour, the effect of which is that the wage structure of the

central agreements is set aside. As a result of the wage drift, the greatest increase in wages falls to the workers most in demand, who very frequently turn out to be those of higher skill. The organizations are made powerless by the market forces.

Appendix I. Precision in the sample survey of wages in relation to age

For workers of the age of 21-59 a systematic sample has been made, involving the male workers at three plants, viz. AB Götaverken, The Swedish Ball Bearing Co, Ltd., and Rosengrens Kassaskåpsfabrik AB, the years investigated being 1920, 1922, 1930, 1938, 1944, and 1949. When checking the whole sample at each plant, it turns out that the average wages of the sample are well in accordance with those of the total population, except for the smallest plant, Rosengrens Kassaskåpsfabrik AB.

With a division both into eight age groups and into plant or skill groups, the standard errors of the mean values are of a relatively high magnitude, and so it is possible to draw safe conclusions only on the basis of the mean values of the different age groups referring to the whole sample.

ANVÄNDA FÖRKORTNINGAR

- Y Yrkesarbetare.
- T Tempoarbetare.
- G Grovarbetare.

- VF Sveriges Verkstadsförening.

- RAÖ Riksarkivet, Östermalmsavdelningen.
- SCA Statistiska centralbyråns arkiv.
- VFA Sveriges Verkstadsförenings arkiv.

- SOS Sveriges officiella statistik.
- SOU Statens offentliga utredningar

- Intet att redovisa.
- o Mindre än 0,5.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta källor

- Riksarkivet, Östermalmsavdelningen, Stockholm. (RAÖ) Primäruppgifter till Kommerskollegii industristatistik 1920-1923.
- Statistiska Centralbyråns arkiv. Primäruppgifter till Kommerskollegii industristatistik 1924-1949.
- Sveriges Verkstadsförenings arkiv. Lönestatistik: Individualstatistik, verkstads-sammandrag, sammandrag. Protokoll från sammanträden med överstyrelsen och arbetsutskottet samt allmänna möten. Förvaltningsberättelser, särskilda utredningar, material angående avtalsförhandlingar, korrespondens.

Tryckta källor

- Kollektiva avtal mellan Sveriges Verkstadsförening och Svenska Metallindustriarbetareförbundet 1919-1948. Stockholm 1919-1948.
- Landsorganisationen i Sverige. Landssekreterarietets berättelse för år 1932. Stockholm 1933.
- Matriklar över medlemmar i Sveriges Verkstadsförening 1920-1949. Stockholm 1920-1949.
- Protokoll från Landsorganisationens kongresser 1936, 1941. Stockholm 1937, 1942.
- Protokoll från Svenska Metallindustriarbetareförbundets konferenser och kongresser 1920-1949. Stockholm 1920-1949.
- Sociala Meddelanden 1920-1928. Stockholm 1920-1928.
- Stadgar för Svenska Metallindustriarbetareförbundet 1920-1949. Stockholm 1920-1949.
- Stadgar för Sveriges Verkstadsförening. Stockholm 1920-1949.
- Statistisk Årsbok för Göteborg 1920-1951. Göteborg 1921-1952.
- Svenska Metallindustriarbetareförbundets verksamhetsberättelser 1920-1949. Stockholm 1921-1950.
- Sveriges officiella statistik. Industri. 1920-1949.
- Sveriges officiella statistik. Lönestatistisk årsbok för Sverige. 1929-1950.
- Sveriges officiella statistik. Statistisk årsbok. 1920-1949.
- Upplysningar och föreskrifter rörande Sveriges Verkstadsförenings lönestatistik. Stockholm 1920, 1929, 1938, 1946.

Otryckt litteratur

- Hansen, B., Rehn, G., Försök till statistisk belysning av löneglidningens orsaker (1957). Bearbetad översättning av *On wage drift* (i: 25 economic essays in honour of Erik Lindahl. Stockholm 1956.) VFA.
- Jansson, U., Arbetskraftsrekryteringen till Skövdeområdets industrier 1926–1959. Opublicerad licentiatavhandling i ekonomisk historia. Göteborg 1970.
- Löneglidning. Rapport från expertgrupp tillsatt av SAF och LO 1956. VFA.
- Olsson, U., Lönestrukturen för verkstadsarbetare i Göteborg 1920–1939. Opublicerad licentiatavhandling i ekonomisk historia. Göteborg 1967.
- Ullenhag, J., Den solidariska lönepolitiken — Debatt och verklighet. Opublicerad licentiatavhandling i ekonomisk historia. Uppsala 1968.

Tryckt litteratur

- Ahlberg, A., Sociala synpunkter på rationaliseringen. (i: Fackföreningsrörelsen 1932.)
- Albinsson, G., Svensk verkstadsindustri. Struktur och utvecklingstendenser. (Industriens utredningsinstitut.) Uppsala 1961.
- Arbetslöshetens omfattning, karaktär och orsaker. Arbetslöshetsutredningens betänkande I. SOU 1931: 20. Stockholm 1931.
- Arbetslöshetsräkningen den 31 augusti 1937. SOU 1938: 21. Stockholm 1938.
- Attman, A., Göteborgs stadsfullmäktige 1863–1962. 1: 2 Göteborg 1913–1962. Göteborg 1963.
- Back, P. E., Svenska Metallindustriarbetareförbundets historia III 1925–1940. Stockholm 1963.
- Bagge, G., Arbetslönens reglering genom sammanslutningar. Stockholm 1917.
- Bagge, G., Kommunalarbetarnas löner i Sverige 1865–1930. Stockholm 1933.
- Berthelius, F., Arbetsmetoder och arbetsmaskiner i modern verkstadsdrift. (i: Verkstäderna. Organ för Sveriges Verkstadsförening nr 1–6. 1928.)
- Betydelsefulla domar avkunnade av arbetsdomstolen gällande avtal, tecknade av Svenska Metallindustriarbetareförbundet. Malmö 1959.
- Björklund, B., Svenska typografförbundet. Studier rörande Sveriges äldsta fackförbund. Oskarshamn 1965.
- Brodén, C. G., Verkstadsteknik förr och nu. Maskiner och verktyg. (i: Tekniken och framtiden II. Stockholm 1945.)
- Bry, G., Wages in Germany 1871–1945. Princeton 1960.
- Burgess, K., Technological change and the British engineering industry. (i: International review of social history. Vol. XIV 2. Amsterdam 1969.)
- Carlsson, J. A., Industriens rationalisering. En praktisk handbok. Stockholm 1929.
- Casparsson, R., LO under fem årtionden I–II. Stockholm 1951.
- Crossley, J. R., Collective bargaining, wage-structure and the labour market in the United Kingdom. (i: Wage structure in theory and practice. Ed. E. H. Hugh-Jones. Amsterdam 1966.)

- Dahlström, E., Gardell, B., Rundblad, B. G., Wingård, B., Hallin, J., Teknisk förändring och arbetsanpassning. Stockholm 1966. (tr. Falköping.)
- Dahmén, E., Svensk industriell företagarverksamhet I-II. Stockholm 1950. (tr. Uppsala.)
- Dunlop, J. T., Cyclical variations in wage structure. (i: The review of economics and statistics. Vol. 21. Cambridge. Mass. 1939.)
- Ekström, S., Larsson, U., Karlsson, E. J., Nilsson, H., Ahlmark, A., Eriksson, T., Carlsson, B., Svensson, H., Svenska Gjutareförbundet sjuttio år. 1893-1963. Stockholm 1963.
- Erfarenheterna vid tillämpning av principer för rationell industriledning. Industriförbundets meddelande nr 116 1927. Stockholm 1927.
- Fackföreningsrörelsen. Organ för Landsorganisationen i Sverige 1920-1949.
- Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen. Betänkande och förslag från Landsorganisationens organisationskommitté. Malmö 1951.
- Fackföreningsrörelsen och den tekniska utvecklingen. Rapport från en arbetsgrupp till 1966 års LO-kongress. Stockholm 1966.
- Fackföreningsrörelsen och näringslivet, betänkande utgivet av Landsorganisationens femtonmannakommitté. Stockholm 1941.
- Fürstenberg, F., Probleme der Lohnstruktur. Tübingen 1958.
- Goldfinger, N., Kassalow, E. M., Trade union behaviour in wage bargaining. (i: New concepts in wage determination. Ed. G. W. Taylor, F. C. Pierson. New York, Toronto, London 1957.)
- Hansson, S., Arbetarna och rationaliseringen. LO:s skriftserie XXIV. Stockholm 1930.
- Henrysson, S., Elementär statistik. Uppsala 1954.
- Hildebrand, G. H., The economic effects of unionism. (i: A decade of industrial relations research. Ed. N. Chamberlain m.fl. New York 1958.)
- Hjern, H., Avdelning 41 av Svenska Metallindustriarbetareförbundet 1896-1946. Göteborg 1946.
- Holmberg, P., Arbete och löner i Sverige. Solna 1964.
- Höök, E., Befolkningsutveckling och arbetskraftsförsörjning. (Industriens utredningsinstitut.) Stockholm 1952.
- International standard classification of occupation. International Labour Office. Studies and Reports. New Series No 15. Ithaca 1949.
- Jonasson, O., Industriutveckling och industrilokalisering i Göteborg i jämförelse med motsvarande förhållanden i Stockholm, Malmö och Riket. Göteborg 1957.
- Kerr, C., Wage relationship—the comparative impact of market and power forces. (i: The theory of wage determination. Ed. J. T. Dunlop. London 1964.)
- Knowles, K. G. J. C., Robertsson, D. J., Earnings in engineering 1926-1948. (i: Bulletin of the Oxford University Institute of statistics. Vol. 13. Oxford 1961.)
- Lind, A., Solidarisk lönepolitik. Landsorganisationens skriftserie nr 44. Stockholm 1938.
- Lindgren, J., Tingsten, H., Westerståhl, J., Svenska Metallindustriarbetareförbundets historia II. 1906-1925. Stockholm 1948.
- Lundberg, E., Konjunkturer och ekonomisk politik. Stockholm 1953.

- Meidner, R., Svensk arbetsmarknad vid full sysselsättning. Stockholm 1954.
- Montelius, S., Utterström, G., Söderlund, E., Fagerstabrukens historia. V. Arbetare och arbetarförhållanden. Uppsala 1959.
- Montgomery, A., Svensk och internationell ekonomi. Stockholm 1954. (tr. Malmö.) Mål och medel i stabiliseringspolitiken. Betänkande avgivet av stabiliseringsutredningen. SOU 1961: 42. Stockholm 1961.
- Om den industriella rationaliseringen och dess verkningar. Arbetslöshetsutredningens betänkande 1. Bil. Band 2. SOU 1931: 42. Stockholm 1931.
- Perlman, R. ed., Wage determination. Market or power forces? Boston 1965.
- Petander, K., Arbetsintensiteten inom Sveriges mekaniska verkstadsindustri. Stockholm 1916.
- Prerauer, F., Untersuchung der Spanne zwischen den Löhnen von gelernten und ungelernten Arbeitern. (i: Weltwirtschaftliches Archiv. 1929: 1. Jena 1929.)
- Rapport angående förbättrad lönestatistik. Avgiven till LO:s avtalsråd av en av rådet tillsatt arbetsgrupp. Stockholm 1956.
- Rationaliseringsutredningens betänkande I-II. SOU 1939: 13-14. Stockholm 1939.
- Reder, M. U., The theory of union wage policy. (i: Labor and trade unionism. An interdisciplinary reader. Ed. W. Galenson, S. M. Lipset. New York, London 1960.)
- Rees, A., The economics of trade unions. Cambridge 1962.
- Rehn, G., Unionism and wage structure in Sweden. (i: The theory of wage determination. Ed. J. T. Dunlop. London 1964.)
- Roberts, B. C., Trade union behaviour and wage determination in Great Britain. (i: The theory of wage determination. Ed. J. T. Dunlop. London 1964.)
- Ross, A. M., The external wage structure. (i: New concepts in wage determination. Ed. G. N. Taylor och F. C. Pierson. New York, Toronto, London 1957.)
- Rothbaum, M., Ross, H. G., Two views on wage differences. (i: Industrial and labour relations review. Vol. 7. 1953-54. Ithaca 1954.)
- Salkever, R., Toward a theory of wage determination. (i: Industrial and labour relations review. Vol. 6. 1952-53. Ithaca 1953.)
- Steckzén, B., Svenska Kullagerfabriken 1907-1957. Göteborg 1957.
- Styrman, G., Verkstadsföreningen 1896-1945. Stockholm 1946.
- Sveriges industri. Utgiven av Sveriges industriförbund. Stockholm 1967.
- Touraine, A., L'évolution du travail ouvrier aux usines Renault. Paris 1955.
- Turner, H. A., Inflation and the wage differentials. (i: The Labor Market. Ed. B. J. McCormick, E. O. Smith. Bungay, Suffolk 1968.)
- Turner, H. A., Trade unions, differentials and the levelling of wages. (i: Manchester School of economic and social studies. 20. Manchester 1952.)
- Ungdomens yrkesutbildning under debatt. Stenografiskt protokoll från Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbunds yrkesutbildningskonferens i Stockholm den 28-29 september 1938. Stockholm 1938.
- Utredning angående bekämpande av ungdomsarbetslösheten. SOU 1934: 11. Stockholm 1934.
- Utredning och förslag rörande viss omläggning av Socialstyrelsens lönestatistik. SOU 1931: 32. Stockholm 1931.
- Verkstäderna. Organ för Sveriges Verkstadsförening 1920-1949.

- Westerstahl, J., Svensk fackföreningsrörelse. Organisationsproblem — Verksamhetsformer — Förhållande till staten. Stockholm 1945.
- Åtgärder mot arbetslöshet. Arbetslöshetsutredningens betänkande II. SOU 1936: 6. Stockholm 1935.
- Öhman, B., Arbetsmarknaden i den ekonomiska teorin. (i: Tio ekonomer om arbetsmarknadspolitiken. SOU 1968: 62. Stockholm 1968.)
- Öhman, B., Svensk arbetsmarknadspolitik 1900-1947. Stockholm 1970. (tr. Halmstad).

TABELLBILAGA

Tabell 40. *Arbetarantal inom verkstadsindustrin i Sverige och i Göteborg.*

År	Sverige	Göteborg	År	Sverige	Göteborg
1920	123 499	10 720	1935	151 391	12 645
1921	86 092	6 808	1936	164 765	13 883
1922	73 386	4 623	1937	183 562	16 565
1923	88 046	5 551	1938	187 555	17 595
1924	97 126	7 371	1939	196 290	17 576
1925	104 336	8 952	1940	199 765	16 731
1926	110 252	9 109	1941	206 446	16 956
1927	112 015	9 436	1942	193 144	16 736
1928	121 486	11 739	1943	228 765	18 096
1929	130 931	13 918	1944	230 503	19 100
1930	133 186	13 459	1945	239 534	20 562
1931	122 910	10 785	1946	251 342	21 458
1932	111 770	9 498	1947	256 629	21 871
1933	111 262	9 476	1948	265 536	23 196
1934	131 902	11 158	1949	266 559	22 756

Källa: SOS Industri 1920-1949; Statistisk Årsbok för Göteborg 1920-1949.

Anm. 1: Malmgruvor och anrikningsverk ingår ej.

Tabell 41. *Arbetslösheten bland verkstadsarbetarna inom Svenska Metallindustriarbetareförbundet.*

Antal arbetare för vilka rapporterats samt arbetslösheten bland dessa i %.

År	1920		1921		1922		1923	
	Arb.	%	Arb.	%	Arb.	%	Arb.	%
J.	26 296	4,3	39 359	16,5	38 247	41,8	31 505	25,9
F.	26 858	5,6	30 411	22,6	33 950	39,7	30 347	24,7
M.	25 607	3,2	33 923	24,3	38 093	42,8	31 639	21,9
A.	26 973	2,1	32 889	26,4	37 295	41,0	31 630	18,5
M.	24 265	3,9	33 926	26,2	31 717	34,7	31 177	15,6
J.	23 886	3,6	32 633	31,6	30 125	32,6	30 401	15,3
J.	24 644	3,4	39 068	34,1	51 789	29,2	30 898	13,2
A.	36 178	2,7	37 353	34,4	34 285	28,5	31 131	12,0
S.	34 349	2,1	35 479	34,9	33 858	24,4	31 033	10,6
O.	37 489	3,2	37 243	35,3	28 560	23,4	31 274	10,7
N.	37 127	5,4	38 625	34,8	32 287	25,0	31 245	10,7
D.	29 461	10,7	32 342	33,8	27 803	25,9	30 490	10,3

År	1924		1925		1926		1927	
	Arb.	%	Arb.	%	Arb.	%	Arb.	%
J.	39 276	11,0	45 377	11,0	51 684	9,9	56 161	12,0
F.	41 255	10,1	45 666	10,1	52 129	9,7	57 160	11,6
M.	42 252	9,9	46 218	9,4	53 539	9,5	59 392	10,9
A.	42 104	9,0	46 858	8,4	53 491	9,0	57 481	9,8
M.	42 189	7,7	47 393	7,3	53 216	8,0	59 301	8,9
J.	38 618	8,3	47 422	6,7	47 422	6,7	58 519	8,9
J.	37 534	7,7	48 740	6,8	55 315	7,5	59 172	7,8
A.	43 926	7,6	48 787	6,1	55 488	7,8	58 501	7,4
S.	44 036	7,3	50 228	6,2	55 195	8,1	60 433	7,5
O.	44 984	8,2	50 541	7,5	56 717	9,8	60 278	8,2
N.	45 679	9,0	50 905	8,2	57 527	11,0	60 987	9,6
D.	45 093	10,6	51 555	9,3	56 415	12,8	60 966	11,0

År	1928		1929		1930		1931	
	Arb.	%	Arb.	%	Arb.	%	Arb.	%
J.	61 816	10,2	68 347	9,6	74 753	7,3	77 519	15,6
F.	62 550	9,5	69 508	9,4	75 113	7,8	77 657	16,4
M.	63 743	8,8	70 166	8,6	76 152	7,6	79 129	17,0
A.	63 647	7,7	68 321	6,6	75 802	7,0	77 363	16,2
M.	64 097	6,3	70 186	6,5	76 652	6,3	77 946	14,1
J.	64 907	5,7	71 448	5,1	76 522	6,2	77 212	13,4
J.	64 926	5,4	71 700	4,6	76 811	6,0	78 120	13,2
A.	65 971	5,1	70 355	4,7	76 451	7,0	77 625	13,8
S.	66 426	5,0	71 614	4,4	78 781	8,8	79 393	14,6
O.	67 409	6,1	73 771	5,1	78 805	11,6	79 421	18,3
N.	68 437	7,0	73 163	5,5	77 520	13,3	79 033	20,9
D.	68 226	8,9	72 965	6,9	77 318	16,7	77 404	25,4

År	1932		1933		1934		1935	
	Arb.	%	Arb.	%	Arb.	%	Arb.	%
J.	73 116	24,2	76 686	28,5	74 235	24,2	82 802	13,7
F.	75 189	25,3	76 107	27,8	76 522	22,3	82 287	12,7
M.	75 076	26,0	75 007	27,3	76 882	20,3	83 736	11,7
A.	76 000	23,7	77 321	26,4	78 329	17,3	84 699	10,1
M.	74 594	23,5	76 466	25,0	78 452	14,7	86 186	7,8
J.	76 691	23,3	76 913	23,5	79 187	13,0	86 473	6,9
J.	77 719	22,1	76 468	22,4	79 848	11,0	85 492	6,4
A.	77 906	22,7	77 151	22,7	79 091	10,5	86 844	6,2
S.	76 704	23,6	75 984	21,6	80 083	10,4	87 366	6,5
O.	76 538	25,3	76 057	23,0	81 856	11,2	88 725	8,6
N.	74 974	25,9	74 662	24,2	81 679	12,3	91 013	9,2
D.	75 601	29,2	77 316	25,4	81 062	13,2	90 860	10,3

År	1936		1937		1938		1939	
	Arb.	%	Arb.	%	Arb.	%	Arb.	%
J.	91 133	10,7	99 826	7,5	114 126	8,1	119 863	7,5
F.	91 785	10,7	101 250	7,3	115 970	8,2	121 465	7,4
M.	92 129	10,3	102 702	7,0	114 921	7,7	121 191	6,4
A.	93 341	9,0	103 926	5,3	115 700	6,9	121 662	5,3
M.	93 564	7,3	105 022	5,5	116 205	5,7	122 466	3,9
J.	93 382	6,3	106 134	4,5	117 085	5,3	123 608	3,4
J.	93 469	5,4	107 290	3,7	116 582	5,3	125 039	3,3
A.	95 779	5,2	108 954	4,0	117 905	5,1	124 292	3,0
S.	95 315	5,3	110 711	3,6	118 261	5,3	127 909	4,1
O.	96 536	6,2	112 248	4,8	118 898	6,7	128 189	5,1
N.	97 534	7,0	112 789	5,7	119 431	7,0	128 408	5,6
D.	97 619	7,5	112 868	7,2	118 196	7,3	127 883	6,5

År	1940		1941		1942		1943	
	Arb.	%	Arb.	%	Arb.	%	Arb.	%
J.	127 876	6,1	134 755	7,4	141 848	4,0	150 150	3,0
F.	130 958	6,6	138 525	8,0	142 968	5,0	151 938	2,7
M.	131 054	7,6	136 888	7,5	144 681	4,7	149 587	2,6
A.	131 758	6,3	136 080	7,0	143 892	4,0	154 020	2,6
M.	130 649	5,6	137 199	6,0	145 427	3,4	154 719	2,3
J.	130 861	4,9	139 014	5,4	140 354	2,6	154 535	2,2
J.	130 439	5,3	139 334	4,6	138 930	1,8	153 550	2,0
A.	131 307	4,9	140 227	4,3	138 482	1,7	154 802	1,9
S.	134 142	5,2	140 531	4,0	144 289	1,6	153 851	2,0
O.	132 790	6,0	140 824	4,0	145 129	1,6	155 398	2,5
N.	132 321	6,7	138 859	4,8	146 676	1,8	155 852	2,8
D.	135 975	7,3	140 981	5,0	148 264	2,7	158 051	3,6

År	1944		1945		1946		1947	
	Arb.	%	Arb.	%	Arb.	%	Arb.	%
J.	157 572	4,0	160 000	3,0	159 946	3,0	164 309	1,8
F.	158 369	4,3	156 231	2,8	159 911	2,6	162 741	1,8
M.	159 669	4,2	156 740	3,1	162 039	2,4	164 999	1,9
A.	159 395	3,5	150 803	3,2	160 149	2,3	164 429	1,7
M.	176 524	2,5	154 584	3,2	161 488	2,1	166 352	1,6
J.	157 290	2,1	150 648	3,1	156 663	1,5	166 228	1,6
J.	157 918	2,0	149 242	2,9	159 412	1,5	167 653	1,7
A.	157 839	1,9	151 176	2,6	157 267	1,4	163 962	1,7
S.	158 277	1,9	153 818	2,4	159 955	1,4	165 471	1,6
O.	158 951	2,1	154 102	2,1	159 140	1,4	167 139	1,6
N.	160 491	2,3	157 790	2,2	161 461	1,4	169 468	1,6
D.	160 330	3,0	158 097	2,8	162 113	1,8	167 775	1,8

År	1948		1949	
	Arb.	%	Arb.	%
J.	169 547	1,8	170 839	1,8
F.	168 985	2,0	166 417	1,3
M.	174 348	2,0	167 928	1,3
A.	175 584	1,9	172 235	1,3
M.	176 790	1,4	174 133	1,1
J.	175 275	1,5	174 136	1,1
J.	176 028	1,5	175 555	1,2
A.	175 844	1,4	171 126	1,1
S.	177 353	1,4	174 243	1,0
O.	177 829	1,2	170 692	1,1
N.	182 001	1,3	172 381	1,0
D.	184 149	1,8	174 279	1,2

Källa: Sociala Meddelanden 1920-1950.

Anm. 1: Uppgifterna avser läget vid respektive månaders slut.

Tabell 42. Reallöneutveckling för verkstadsarbetare i Göteborg. Yrkesarbetare i åldern 21-59 år.

År	Lön i öre/tim.		År	Lön i öre/tim.	
	Nominell	Reell		Nominell	Reell
1920	211	79	1935	140	90
1921	187	83	1936	142	90
1922	128	70	1937	144	89
1923	127	74	1938	157	95
1924	130	76	1939	159	95
1925	133	75	1940	169	89
1926	136	80	1941	183	85
1927	138	82	1942	198	85
1928	140	81	1943	204	87
1929	142	85	1944	206	88
1930	145	89	1945	205	88
1931	144	92	1946	225	96
1932	135	87	1947	258	108
1933	136	91	1948	283	112
1934	137	90	1949	301	118

Källa: Tabell 52.

Anm. 1: Omräkningen till reallön har gjorts med hjälp av Socialstyrelsens levnadskostnadsindex utan direkta skatter och sociala förmåner (juni månad). Juli 1914=100.

Tabell 43. Förslag till kollektivavtal och slutna kollektivavtal mellan Sveriges Verkstadsförening och Svenska Metallindustrarbetareförbundet. Direkta löneförändringar i öre/tim under ordinarie arbetstid. Göteborg.

Ålder År	Män					Kvinnor					Övrigt		
	Yrkesarbetare 24-7	21-4 (21-3)	24-4	21-4	24-4	21-4	24-4	21-4	24-4	21-4		24-4	
1919 VF	37	33		29									
M	90	87		84	84	65	55	55	84	84	65	55	55
A	85	82		79					79				
1921 VF	56	51		46					31				
1923 VF	67	61											
M	88	81											
A	80	73		66	66				50	50			
1924 VF	73	66		59					45				
M	88	81		75	75	60	53	53	58	58			
A	80	73		66	66				50	50			
1925 VF	77	70		63					47				
M	98	98		91	91	80	70	70	80	80	(80)	(80)	(80)
A	80	73		66	66				50	50			
1929 VF	77	70		63					47				
M	90	90		90	85	70	65	55	90	85	70	65	55
A	80	73		66	66	53	46	46	50	50			
1931 VF	72	66		59	59	47	40	40	45	45			
M	94	94		94	89	74	69	64	94	89	74	69	64
A	80	73		66	66	53	46	46	50	50			
1935 VF	72	66		59	59	47	40	40	45	45			
M	94	94		94	94	89	74	69	94	89	74	69	64
A	82	75		68	68	55	48	48	52	52			

Dyrkosttillskott, lika för alla inom orten.
Y:s åldersgräns 23-6 och 20-3.

Under 1922 gäller inget avtal.

Åldersgränsen 60 år för minimilön bort.
Fredsplikt mellan avtalsförhandlingarna.

Minst 15 öres höjning av timlön och 50%
utöver timpenning vid ack.arbete.

Minst 8 öres höjning av timlön och 50%
utöver timpenning vid ack.arbete.

10 öre i ack.komp.

Reducering med 10% av timlön och 18%
av ackord.

10 öre i ack.komp. Nedjustering av tim-
lön med 4% och ackord med 0%.

10 öre i ack.komp.

Minst 8 öres höjning av timlön och 50%
utöver minimilön i tidlönearbete.

50% utöver timpenning vid ack.arbete.
1-94 öre efter 4 år inom metallindustrin.

15 öre i ack.komp.

Ålder År	Män										Kvinnor										Övrigt
	Yrkesarbetare					Icke yrkesarbetare															
	24-7	21-4	24-4	21	20	19	18	17	16	15	24-4	21	20	19	18	17	16	15			
1936	VF	72	66	59	59	47	40	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	10 öre i ack.komp.		
	M	94	94	94 ¹	89	74	69	64	59	54	94 ¹	89	74	69	64	59	54	54	Minst 8 öres höjning av timlön och 50% utöver minimilön vid tidlönearbete.		
	A	82	75	68	68	55	48	52	52		52	52							50% utöver timpenning vid ack.arbete. 1 94 öre efter 4 år inom metallindustrin. Ack.komp. för arbetare över 20 år med 1 års arbete inom metallindustrin: män 22 öre, kvinnor 15 öre.		
1938	M	102	102	102 ¹	94	86	79	73	63	53	102 ¹	94	86	79	73	63	53	53	Ack.komp. 40 öre över 20 år, 20 öre under 20 år. Minst 15 öres höjning av tim- penning och 15% av ackord. 1 102 öre efter 4 år inom metallindustrin. Ack.komp. för arbetare över 20 år med 1 års arbete inom metallindustrin: män 22 öre, kvinnor 15 öre. Yrkesarbetarlön efter 3 års utbildning.		
1940	M	95	88	82	82	69	60	65	65	55	65	65	55	55	55	55	55	55	Ack.komp. för arbetare över 20 år med 1 års arbete inom metallindustrin: män 22 öre, kvinnor 15 öre.		
	A	94	87	81	81	67	58	63	63	53	63	63	53	53	53	53	53	53	Ack.komp. för arbetare över 20 år med 1 års arbete inom metallindustrin: män 22 öre, kvinnor 15 öre.		
1945	M	109	102	96	96	82	73	96	96	82	73	62	54	46	62	54	46	46	Yrkesarbetarlön efter 3 års utbildning. Ack.komp. för arbetare över 20 år med 1 års arbete inom metallindustrin: män 22 öre, kvinnor 15 öre.		
	A	102	95	89	89	75	66	71	71	67	61	51	45	45	61	51	45	45	Dyrktidstillägg enligt ramavtal LO-SAF. Minst 15 öres höjning av timlön, dock högst till: män 150 öre, kvinnor 135 öre. 5% generellt tillägg på timlöner och ackord. Ack.komp. för arbetare över 20 år med 3 månaders arbete inom metallindustrin: män 22 öre, kvinnor 15 öre. Dyrktidstillägg enligt ramavtal LO-SAF.		

1947 M	125	120	120-115	110	110	95	90	80	70	60	110-105	100	100	85	80	75	70	60	Ack.komp. för arbetare över 20 år: män kv.
																			ack.arb. tidl.arb.
																			24 19 40 30
A	114	107	106 ¹	101	101	87	78	67	57	87 ¹	83	79	73	63	57				Minst 20 öres höjning av timlön. Ack.komp. för arbetare över 20 år med 3 månaders arbete inom metallindustrin: män kv.
																			ack.arb. tidl.arb.
																			22 15 29 22
1948 M	137 ¹	132 ¹	131 ¹	126	114	104	92	83	121 ¹	116	116	107	100	90	83				Dyrktidstills enligt ramavtal LO-SAF. Ack.komp. för arbetare över 20 år med 3 månaders arbete inom metallindustrin: män kv.
																			ack.arb. tidl.arb.
																			24 19 34 29
																			Minst 10 öres höjning av timlön för män. Minst 15 öres höjning av timlön för kv. 1 3 års arbete inom metallindustrin. Ack.komp. för arbetare över 20 år med 3 månaders arbete inom metallindustrin: män kv.
A	128	121	120	115	110	93	77	67	100	96	96	89	84	74	67				ack.arb. tidl.arb.
																			23 16 30 23
																			Dyrktidstills enligt ramavtal LO-SAF.

Källa: Svenska Metallindustriarbetareförbundets verksamhetsberättelser 1919-1949.
 Protokoll från Sveriges Verkstadsförenings överstyrelses sammanträden 1919-1949. VFA.
 Protokoll och utkast från avtalsförhandlingarna 1919-1949. VFA.
 Kollektiva avtal mellan Sveriges Verkstadsförening och Svenska Metallindustriarbetareförbundet 1919-1949.

Anm. 1. Förlängningar: V.F: Förslag från Sveriges Verkstadsförening.
 M: Förslag från Svenska Metallindustriarbetareförbundet.
 A: Slutna avtal.

- Sådana avtalsförslag, som lagts fram för motparten eller förlikningsman, medtages.
- Utfallet av dyrktidstillslagen. Genomsnitt för Göteborg andra kvartalet respektive år i öre per timme:

	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
1940	3,2	2,6	1942	26,4	21,3	1944	29,8	24,0
1941	12,5	10,1	1943	29,8	24,0	1945	29,8	24,0
						1947	34,6	27,8
						1949	37,0	28,0
							37,0	28,0

Yngre arbetare: 18 år och däröver 65%, 16-18 år 45%, under 16 år 30%.

Tabell 44. Verkstäder i Göteborg ingående i VF:s statistik. Arbetarantal enligt industristatistiken.

Nr	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936
1					21	24	25	28	21	7	10	16					
2																	
3	28	21															
4											23	24	25	25	27	30	28
5								12	16	21	26	24					
6																	
7	48	51															
8																	
9	182	129	102	127	114	114	112	118	114	127	142	120	108	106	108	125	148
10					81	91	101	101	110	126	120	128	125	115	120	124	129
11																	
12																	
13																45	70
14																	
15	13	9	6	7	8	7	8	13	14	14	10	8	10	10	12	13	14
16	28	9	15	22	19	17	21	19	19	65	68	60	63	53	60	63	67
17																	
18																	
19																	
20																	
21	66	41	32	56	59	52	59	48	48	56	67	55	53	62	67	108	94
22																	
23	41	32	24	22	21	19	12	11	11	11	12	11	11	11	9	9	9
24																	
25	900	424	483	648	852	1 013	825	1 129	1 596	1 952	1 967	1 077	716	1 011	1 122	1 325	1 716
26																	
27																	
28																	
29																	
30	47																
31	2 287	1 704	1 337	1 604	1 984	2 132	2 183	2 507	2 965	3 747	3 779	3 196	2 335	2 349	2 735	3 378	3 508
32 a									6	7	7	9					
b									8	7	7	7					
c									12	14	16	21					
d									15								
e									40	50	47	36					
f												6					
g									10	12							
h									12	12	13						

1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949	Nr	
						40	36		26	24	17	18	1	
31	32	39	39	37	44	42	42	47	44	48	47	40	2	VS 1920-21
		25	27	37	34	43	41	46	59	75	80	62	3	
													4	
													5	
													6	VF 1927
													7	
164	161	173	173	180	197	188	189	33	32	34	34	32	8	
139	139	357	239	246	240	257	275	199	198	206	218	241	9	
131	161	147	144	104	110	107	115	615	400	375	338	269	10	
								131	132	117	128	110	11	
								47					12	
59	56	67	53	59	67	76	70	76					13	
													14	
14	12	12	9	10	12	13	14	14	33	32	30	28	15	
73	76	81	71	56	60	66	61	43	51	57	92	94	16	VF 1923
13	15	20	15	11	10	9	12	18	22	35	31	31	17	VF
		24	31	67	77	75	91	82	80	101	114	90	18	
								125					19	
		7	9	9	23	30		34	40	55			20	VF 1939
83	99	114	128	148	151	156	152	195	200	223	258	225	21	
69	66	69	78	78	94	108	98	99	134	176	243	157	22	
9	11	12	25	22	15	14	15	21	28	36	34	27	23	
											89	75	24	
263	2542	2269	2191	2284	2109	2389	2467	2770	2874	2715	2804	2769	25	
10	9	10	15	15	15	15	11	11	11	12	12	13	26	
											90	99	27	
							48						28	VS
					16	17	19	20	14	15	16	18	29	VS
3986	4512	4501	4246	4029	3925	4092	4162	4541	4992	4728	4728	4612	30	
													31	
													32 a	VF 1931
													b	VF 1928-1930
													c	VS 1931
													d	
													e	VF 1930
													f	VS
													g	VS 1930
													h	VS 1930

Nr	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936
71										34	50	20	21	9	14	12	14
72														5	6	6	8
73										16	19	18	18		21	26	24
74																	
75																	
76		5	5	9													
77		22															
78		2 625	1 624	383	1 090	2 264	2 551	2 905	3 089	3 621	2 954	2 200	2 296	1 913	2 834	3 024	3 028
79		340															
80																	
81										30	30	22	21	23	24	24	
82																	
83				15	4												
84																	
85																	
86																	
87																	
88																	
89													8	11	13	25	
90																	
91																	
92								90	87	136	151	165	149	193	199	243	296
93		107	38	44	50	59	51	43	40	42	42						
94																	
95																	
Summa	9 284	5 074	2 978	3 740	5 507	7 206	7 002	7 842	9 411	11 410	10 927	8 203	6 871	6 768	8 236	9 530	10 382
Antal verkst.	26	21	20	19	21	21	18	20	26	29	28	30	24	22	23	26	25

1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949	Nr
13	12	10	20	17	16	16	17	9	12	9	12	15	71
9	6	6	4	5	7	8	9	13	10	10	9	8	72
26	18							10	10	10	9	8	73
				45	52	56	49	29	34	35	37	36	74
								53	66	62	65	53	75
													76
3 779	4 092	3 831	3 930	4 227	4 017	4 289	4 591	3 842	3 420	3 747	4 371	4 391	77
													78
													79
											12	9	80
													81
				30	55	84	81	78	74	43	38	40	82
				14	14	14	17	15	13	12	12	14	83
											6	5	84
													85
													86
								15	20	26	23	18	87
	26	29	21	22	21	23	26	24	26	25	24	29	88
								50	56	54			89
	33										15	18	90
416	441	551	490	306	346	377	583	583	715	837	715	807	91
						28	21	26	28	28			92
								67	89	101	120	98	93
													94
													95
12 850	14 219	13 934	13 708	14 153	13 779	14 843	15 528	17 044	16 944	17 335	18 128	17 471	Summa arbetare
30	33	33	34	39	41	46	47	59	55	59	61	61	Antal verkst.

Källa: Primäruppgifter till Kommerskollegii Industristatistik. RAÖ, SCA. Matriklar och verkstadsammandrag VFA.

Ann. 1: Ingår i 10 fr.o.m. 1939.

2: Ingår i 16 fr.o.m. 1948.

3: Inga verkstadsammandrag föreligger 1946 före nr 21 (Elektriska Svetsnings AB). På grund härav kan det ej säkert avgöras vilka verkstäder som ingår i sammandraget detta år. Medlemskap i VF har därför fått avgöra.

4: Bokstäverna i marginalen innebär: VF = Uppgiften hämtad ur matrikel för Sveriges Verkstadsförening.
VS = Uppgiften hämtad ur verkstadsammandrag för 2 kv.

Bihang till tabell 44

Verkstäder i Göteborg, anslutna till VF.

Nr	
1	AB Amerikanska Motorimporten
2	AB Edwin Andrén & Co Nord Neon
3	ASEA:s filial/ASEA Glimmerverkstäder
4	Augustssons Bleckvarufabrik
5	Arvid Beckman Elektrisk lindareverkstad
6	Billman & Co AB
7	Bissmarck & Co
8	Bjerkås AB
9	Bohus Mek. Verkstads AB/AB Elektrolux
10	AB Hugo Bruzewitz Bleckvarufabrik/AB Plåtmanufaktur
11	Bröd. Anderssons Velociped & Radiofabrik
12	AB Bröd. Rybergs Svetsningsverkstad
13	AB Calvert & Co
14	AB F. R. Cedervall & Söner
15	Centralguteriet Bröd. Jönsson
16	Coronaverken AB
17	AB CTC
18	El. AB Lindström & Andell
19	El. AB Morén
20	El. AB Siemens
21	Elektriska Svetsnings AB AB Elektrolux nr 9 fr. o. m. 1948
22	AB Elektrosvets/AB Svetsmekano
23	Elfsborgs Mek. Verkstad Elles Maskinfabrik AB nr 89 fr. o. m. 1945
24	AB El- & Gassvetsning
25	Eriksbergs Mek. Verkstads AB
26	A. Eriksson Kirurgisk Instrumentverkstad/Instrumentfirman Axel Eriksson
27	AB Fixfabriken
28	Pläkt & Plåtsvetsning i Göteborg AB
29	AB Fränkel & Eisner
30	O. Guldbrandsen & Son
31	AB Götaverken
32	Göteborgs Bilverkstäders Arbetsgivareförening a Automobilmfirma Hj. Wallin b Bilcentralen c Bilägarnas Verkstads AB d Göteborgs Bil AB
	e Göteborgs Hyrverk AB
	f Lindahl & Co
	g Schüttners Bil AB
	h Philipsons Bil AB
33	Göteborgs Bleckvarufabrik
34	Göteborgs Bult- och Nagelfabrik
35	Göteborgs Galvaniseringsfabrik
36	Göteborgs Kapsylfabrik
37	Göteborgs Resårindustri/Hallbergs Industri AB
38	Göteborgs Rostfria Industri AB Hallbergs Industri AB nr 37 fr. o. m. 1944 Victor Hasselblad nr 66 fr. o. m. 1949
39	Hedemora Verkstäder
40	Helledéns Förnicklingsanstalt
41	Hisingstads Mek. Verkstad
42	Husqvarna Fabrikslager AB
43	Ideals Motorfabrik
44	Ingenjörfirman Friberg & Co AB Instrumentfirman Axel Eriksson nr 26 fr. o. m. 1942
45	Isolerings AB WMB
46	Jac. Jacobsen AB
47	Kemiska Fabriken D:r Ernst Harbeck AB
48	Kranmontage G. Granelli
49	AB Carl Larssons Mek. Verkstad
50	AB Lindholmen — Motala/AB Lindholmens varv
51	Ljunggrens, Ljunggren & Co/Press- & Mekanoprodukt
52	Ljungströms i Göteborg Verkstads AB
53	AB Luco, Bjerkås & Co
54	Lundby Mek. verkstad
55	Necks verkstäder Kommanditbolag
56	Nordiska Kullager AB
57	Nordiska Oljeeldnings AB Noe
58	Oscar Norman & Co, Mek. Verkstad
59	Nysilverfabriken Aurora
60	AB Original-Odhner
61	Partille El. Reparationsverkstad AB Plåtmanufaktur nr 10 fr. o. m. 1939 Press- & Mekanoprodukt nr 51 fr. o. m. 1947
62	AB Princeps
63	AB Pumpindustri

- 64 AB Davy Robertsons Maskinfabrik
65 E. A. Rosengrens Kassaskåpsfabrik AB
66 Ross AB/Viktor Hasselblad AB
67 R. W. H. Verkstad
68 Rydströms Mek. verkstad
69 AB Scania Vabis filial
70 Sigurd Smith AB
71 Stål- & Markisindustri i Göteborg AB
72 AB Stängselfabriken/Nya AB Stängselfabriken
73 Svenska Ackumulator AB Jungner
74 Svenska Apparatfabriken
75 AB Svenska Block
76 AB Svenska Carbidkontoret
77 AB Svenska Instrumentfabriken
78 AB Svenska Kullagerfabriken
79 Svenska Lloyds Verkstads AB
80 Hugo Svensson & Co Foto AB
81 AB Sverre
AB Svetsmekano nr 22 fr. o. m. 1945
82 Uno Särnmark
83 Södra Dalarnes Gjuteri- och Maskinverkstad filial
84 AB Sönnergrens verkstäder
85 AB Tankvagnar
86 AB Tenn & Silver
87 AB G. Terling
88 Waso-Verken AB
89 Westerlin & Co/Elless Maskinfabrik AB
90 J. A. Wirén
91 AB Otto Wolff/Wolffs Mekaniska
92 AB Volvo
93 AB Vulcanverken
94 Västsvenska Fläkt AB
95 Örgryteverken AB

Tabell 45. *Arbetarantal vid verkstäder, medtagna i VF:s statistik utan att administrativt tillhöra Göteborg.*

År	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
Verkstad nr										
63	35	12	7	10	10	10	16	21	15	21
65	164	103	87	81	96	89	103	132	164	192
81										30
Summa	199	115	94	91	106	99	119	153	179	243

År	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Verkstad nr										
13						45	70	59	56	67
20										7
63	30	30	21	23	28					
65	205	199	205	168	178	211	233	267	254	283
70							90	83	94	
81	30	22	21	23	24	24				
Summa	265	251	247	214	230	280	393	409	404	357

År	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949
Verkstad nr										
12						47				
13	53	59	67	76	70	76				
19						125				
20	9	9	23	30		34	40	55		
37							44	62		
47							38	38		
61						30				
63						100	92	92		
64									272	
65	308	289	370	314	402	379	347			
70		146				338				
Summa	370	503	460	420	472	1 129	561	247	272	—

Källa: Matriklar, VFA; Statistisk Årsbok för Göteborg; tabell 44.

Anm. 1: Verkstadens belägenhet:

nr 12: Partille	nr 20: Partille	nr 61: Partille	nr 65: Hisingen
13: Hisingen	37: Mölndal	63: Mölndal	70: Askim
19: Partille	47: Partille	64: Partille	81: Hisingen

Tabell 46. *Antal arbetsställen och antal arbetare inom metallindustri i Göteborg och i VF:s statistik ingående verkstäder inom samma område.*

År	Arbetsställen			Antal arbetare		
	I	2	2 i % av I	I	2	2 i % av I
	I Göteborg	VF-anslutna		I Göteborg	VF-anslutna	
1920	94	24	26	10 720	9 085	85
1921	88	19	22	6 808	4 959	73
1922	86	18	21	4 623	2 874	62
1923	86	17	20	5 551	3 649	66
1924	96	19	20	7 371	5 401	73
1925	97	19	20	8 952	7 107	79
1926	135	16	12	9 109	6 883	76
1927	151	18	12	9 436	7 689	81
1928	165	24	15	11 739	9 232	79
1929	172	26	15	13 918	11 167	80
1930	177	25	14	13 459	10 662	79
1931	192	27	14	10 785	7 952	74
1932	189	21	11	9 498	6 624	70
1933	190	19	10	9 476	6 554	69
1934	239	20	8	11 158	8 006	72
1935	252	23	9	12 645	9 250	73
1936	255	22	9	13 883	9 989	72
1937	273	27	10	16 565	12 441	75
1938	280	30	11	17 595	13 815	79
1939	284	31	11	17 576	13 584	77
1940	268	31	12	16 731	13 338	80
1941	265	35	13	16 956	13 650	81
1942	272	38	14	16 736	13 319	80
1943	280	43	15	18 096	14 423	80
1944	282	45	16	19 100	15 056	79
1945	307	51	17	20 562	15 915	77
1946	279	50	18	21 458	16 383	76
1947	285	55	19	21 871	17 088	78
1948	289	60	21	23 196	17 856	77
1949	289	61	21	22 756	17 471	77

Källa: Kolumn 1: Statistisk Årsbok för Göteborg.
Kolumn 2: Tabell 44.

Tabell 47. Antal arbetare vid de tre verkstäderna och dess andel av de VF-anslutna verkstädernas totalsumma för Göteborg,

År	Götaverken 1	SKF 2	Rosengrens 3	1+2+3 4	Hela Gbg 5	4 i % av 5 6
1920	2 670	3 288	180	6 138	11 574	53
1921	1 852	2 175	85	4 112	6 067	68
1922	1 318	254	71	1 643	2 914	56
1923	1 494	522	86	2 102	3 569	59
1924	1 865	994	97	2 956	5 225	57
1925	2 152	2 274	83	4 509	7 560	60
1926	1 997	2 547	100	4 644	6 877	68
1927	2 356	2 143	119	4 618	6 914	67
1928	2 628	3 030	161	5 819	9 026	64
1929	3 367	3 427	201	6 995	10 886	64
1930	3 818	2 949	228	6 995	11 472	61
1931	3 323	2 275	204	5 802	8 760	66
1932	2 369	2 406	204	4 979	7 230	69
1933	2 713	1 758	182	4 653	7 117	65
1934	2 652	2 716	161	5 529	8 306	67
1935	3 402	2 955	216	6 573	9 547	69
1936	3 581	2 994	235	6 810	10 542	65
1937	4 495	3 762	274	8 531	13 953	61
1938	4 443	4 092	257	8 792	14 524	61
1939	4 447	3 828	286	8 561	14 229	60
1940	4 422	3 972	353	8 747	14 639	60
1941	4 437	4 498	301	9 236	15 635	59
1942	3 946	4 033	411	8 390	14 350	58
1943	4 221	4 275	358	8 854	15 684	56
1944	4 390	4 786	383	9 559	16 543	58
1945	4 745	3 796	466	9 007	17 583	51
1946	5 355	3 605	459	9 419	18 876	50
1947	5 169	3 788	414	9 371	19 258	49
1948	5 086	4 614	457	10 157	19 618	52
1949	5 127	4 461	425	10 013	18 793	53

Källa: Verkstadssammandrag och sammandrag. VFA.

Anm. 1: År 1920 och 1945 redovisas 3 kv., 1949 1 kv.

Tabell 48. *Antal arbetare ingående i VF:s statistik. Kvartalsvis.*

År	Kvartal			
	1	2	3	4
1920	—	6 015	11 574	10 631
1921	7 710	6 067	4 534	3 889
1922	2 938	2 914	3 034	2 935
1923	3 360	3 569	3 784	3 980
1924	4 527	5 325	5 859	6 300
1925	6 889	7 560	7 751	7 238
1926	6 921	6 877	6 997	6 912
1927	6 598	6 914	7 304	7 970
1928	8 769	9 026	9 414	9 684
1929	10 199	10 886	11 351	11 794
1930	11 670	11 472	10 999	9 719
1931	9 128	8 760	8 354	7 721
1932	7 310	7 230	7 330	6 974
1933	6 698	7 117	7 629	7 646
1934	7 760	8 306	8 998	8 922
1935	9 264	9 547	9 907	9 784
1936	9 795	10 542	11 165	11 974
1937	12 764	13 953	13 897	14 264
1938	14 517	14 524	14 767	14 753
1939	14 465	14 229	14 398	14 012
1940	14 557	14 639	13 901	14 852
1941	15 210	15 635	14 921	14 294
1942	14 177	14 350	14 529	14 855
1943	16 006	15 684	16 642	16 878
1944	17 026	16 543	16 959	17 241
1945	—	—	17 583	18 644
1946	18 968	18 876	18 569	18 906
1947	19 273	19 258	19 154	18 709
1948	19 790	19 618	19 207	19 115
1949	19 145	18 793	18 360	18 168

Källa: Sammandrag, VFA.

Anm. 1: P.g.a. strejk föreligger inga uppgifter första och andra kvartalet 1945.

Tabell 49. Antal arbetare enligt industristatistiken och VF:s statistik.

År	1 Enligt industri- statistiken	2 Enligt VF:s statistik för 2 kv.	2 i % av 1
1920	9 284	11 574	125
1921	5 074	6 067	120
1922	2 968	2 914	98
1923	3 740	3 569	95
1924	5 507	5 289	96
1925	7 206	7 560	105
1926	7 002	6 877	98
1927	7 842	6 914	88
1928	9 411	9 026	96
1929	11 410	10 886	95
1930	10 917	11 472	105
1931	8 222	8 760	107
1932	6 871	7 230	105
1933	6 768	7 117	105
1934	8 236	8 306	101
1935	9 530	9 547	100
1936	10 382	10 542	102
1937	12 850	13 953	109
1938	14 219	14 524	102
1939	13 934	14 229	102
1940	13 708	14 639	107
1941	14 153	15 635	111
1942	13 779	14 350	104
1943	14 843	15 684	106
1944	15 528	16 543	107
1945	17 044	17 583	103
1946	16 944	18 876	111
1947	17 335	19 258	111
1948	18 128	19 618	108
1949	17 471	18 793	108

Källa: Kolumn 1: Tabell 44; Kolumn 2: Sammandrag, VFA.

Anm. 1: Antalet arbetare i kolumn 1 avser alla till VF tillhöriga verkstäder, således summan av de i tabell 45 och 46 redovisade.

2: År 1920 och 1945 avses 3 kv.

Tabell 50. Lön för manliga yrkesarbetare i åldern 21-59 år. Kvartalsvis.

År	Kvartal				År	Kvartal			
	I	II	III	IV		I	II	III	IV
1920	—	199	211	216	1935	136	140	139	140
1921	201	187	173	165	1936	139	142	141	142
1922	142	128	126	125	1937	141	144	143	146
1923	123	127	125	127	1938	154	157	156	157
1924	126	130	130	132	1939	158	159	159	161
1925	133	133	132	134	1940	164	169	173	176
1926	134	136	134	136	1941	177	183	185	186
1927	135	138	135	137	1942	190	198	198	201
1928	136	140	138	142	1943	201	204	202	205
1929	138	142	142	144	1944	203	206	203	209
1930	141	145	143	144	1945	—	—	205	213
1931	141	144	142	144	1946	217	225	231	235
1932	134	135	135	136	1947	244	258	267	271
1933	133	136	136	136	1948	277	283	289	294
1934	136	137	136	138	1949	295	301	302	307

Källa: Sammandrag. VFA.

Anm. 1: P.g.a. strejk föreligger inga uppgifter 1 och 2 kv. 1945.

Tabell 51. Företagens kostnader för arbetskraft, ej redovisade i lönestatistiken.

År	Kostnader totalt						Summa	Kostnad per arb. kr.
	1	2	3	4	5	6		
1923	kr 173 656 % 41	— —	98 021 23	99 031 23	53 365 13	300 0	424 373 100	114
1930	kr 787 009 % 42	255 925 14	683 674 37	138 137 7	6 429 0	— —	1 871 174 100	173
1938	kr 1 317 704 % 41	549 294 17	960 264 30	115 121 5	237 500 7	7 025 3 0	1 86 908 100	226
1949	kr 1 843 530 % 19	4 156 494 43	1 660 521 17	503 193 5	666 196 7	901 310 9	9 731 244 100	560

Källa: Särskilda utredningar. VFA.

Anm. 1: Uppgifterna har förelegat fördelade på verkstäderna och mer specificerade. Kostnaderna har fördelats på kolumnerna enligt följande:

1. Övertidstillägg, skifttillägg, tillägg för förskjuten arbetstid.
2. Semesterersättning.
3. Olycksfallsförsäkringspremie.
4. Pensioner, understöd, ersättningar och hjälp till arbetare och anhöriga i samband med sjukdom, olycksfall och begravning.
5. Avsättningar till fonder och stiftelser för sjukdom, pensionering och begravning samt premier till pensionsförsäkring.
6. Övriga kostnader, såsom för arbetskläder, gratifikationer m.m.

Anm. 2: Genom att några mindre företag ej redovisat sina kostnader har den genomsnittliga kostnaden per arbetare räknats på följande medeltal arbetare (tabell 44:s siffror inom parentes):

1923:	3 710	(3 740)
1930:	10 793	(10 917)
1938:	14 092	(14 219)
1949:	17 373	(17 471)

Tabell 52. Löneutveckling för yrkes- tempo- och grovarbetare. Samtliga verkstäder, större verkstäder och mindre verkstäder. Öre|tim.

År	Alla verkstäder			Större verkst.			Mindre verkst.		
	Y	T	G	Y	T	G	Y	T	G
1920	211	189	172	209	188	169	201	169	166
1921	187	176	153	189	177	155	173	163	144
1922	128	119	106	130	120	107	121	108	101
1923	127	119	107	130	120	108	118	99	97
1924	130	117	108	133	117	111	122	114	92
1925	133	117	109	134	116	110	127	120	96
1926	136	121	111	137	122	113	130	111	94
1927	138	120	114	139	121	115	131	104	97
1928	140	123	114	141	123	115	135	117	98
1929	142	122	116	143	123	118	138	111	109
1930	145	126	119	145	126	120	145	127	107
1931	144	130	121	144	130	123	143	126	113
1932	135	122	113	135	122	114	136	122	109
1933	136	123	116	136	123	116	133	123	115
1934	137	125	118	138	125	118	134	125	117
1935	140	126	119	140	126	119	138	129	114
1936	142	127	121	142	126	121	139	129	117
1937	144	127	122	145	126	122	141	132	118
1938	157	140	134	158	140	134	153	143	133
1939	159	144	137	161	142	138	153	149	135
1940	169	153	145	170	153	146	162	155	142
1941	183	164	156	184	164	156	172	161	152
1942	198	180	171	199	180	171	190	180	169
1943	204	184	176	205	185	175	196	179	173
1944	206	188	180	208	188	181	199	186	180
1945	205	187	185	205	186	185	205	190	183
1946	225	201	201	226	202	203	218	199	194
1947	258	235	224	261	236	233	246	232	221
1948	283	255	251	285	256	252	271	253	248
1949 2 kv.	301	271	262	—	—	—	—	—	—
1949 1 kv.	295	264	259	298	266	261	279	261	252

Källa: Sammandrag och verkstadssammandrag. VFA.

Ann. 1: 1920 och 1945 avses 3 kv.

Tabell 53. Lön för yrkes- tempo- och grovarbetare. Mindre verkstäder utom Nordiska Kullager AB och AB Volvo.

År	Öre per timma			I relation till Y. Y=100	
	Y	T	G	T	G
1920	202	166	163	82	81
1921	173	163	144	94	83
1922	121	108	101	89	83
1923	118	99	97	84	82
1924	122	105	90	86	74
1925	127	111	93	87	73
1926	130	111	94	85	72
1927	131	110	97	84	74
1928	134	109	98	81	73
1929	138	109	107	79	78
1930	144	113	109	78	76
1931	142	115	114	81	80
1932	134	108	113	81	84
1933	133	108	119	81	89
1934	133	109	115	82	86
1935	137	115	113	84	82
1936	138	122	118	88	86
1937	141	123	116	87	82
1938	152	134	128	88	84
1939	152	137	127	90	84
1940	161	147	134	91	83
1941	172	155	144	90	84
1942	189	175	160	93	85
1943	195	172	166	88	85
1944	199	176	169	88	85
1945	204	183	173	90	85
1946	218	194	185	89	85
1947	246	228	211	93	86
1948	272	247	241	91	89
1949	279	256	247	92	89

Källa: Verkstadssammandrag. VFA.

Anm. 1: 1920 och 1945 avses 3 kv.

Tabell 54. Lön för yrkes- tempo- och grovarbetare vid vissa verkstäder. Öretim.

År	Eriksberg			Götaverken			Lindholmen			SKF		
	Y	T	G	Y	T	G	Y	T	G	Y	T	G
1920	207	183	156	214	190	178	191	164	144	214	189	169
1922	124	111	101	137	123	114	96	103	84	134	123	108
1930	136	113	113	151	132	131	138	114	106	144	128	114
1933	125	112	109	140	123	122	128	103	98	144	131	117

	Bohus mek.			O.-Odlnær			Robertsons			Rosengrens		
	Y	T	G	Y	T	G	Y	T	G	Y	T	G
1920	229	179	192	210	185	158	168	—	131	197	164	141
1922	123	99	105	122	97	—	100	—	83	119	107	97
1930	145	120	131	136	111	89	149	118	140	139	116	106
1933	133	108	123	125	92	—	147	111	127	127	107	106

Källa: Verkstadssammandrag. VFA.

Tabell 55. Lön vid ackordsarbete och vid tidlönearbete. Öre/tim.

År	Y			T			G		
	a	t	ti% av a	a	t	ti% av a	a	t	ti% av a
1920	211	188	89	185	172	93	178	158	89
1921	190	168	88	178	167	94	157	148	94
1922	132	113	86	121	115	95	110	102	93
1923	129	117	91	120	116	97	111	102	92
1924	132	121	92	118	114	97	114	96	84
1925	134	127	95	117	113	97	117	101	86
1926	137	130	95	123	112	91	120	104	87
1927	138	134	97	122	114	93	121	107	88
1928	141	136	96	124	117	94	120	106	88
1929	143	139	97	123	115	93	123	108	88
1930	145	142	98	127	117	92	126	110	87
1931	144	142	99	132	119	90	127	111	87
1932	136	133	98	124	114	92	121	108	89
1933	137	133	97	126	115	91	122	109	89
1934	138	134	97	128	115	90	126	109	87
1935	141	136	96	128	118	92	127	110	87
1936	143	139	97	128	120	94	129	114	88
1937	145	141	97	128	120	94	129	114	88
1938	159	151	95	143	129	90	144	124	86
1939	162	151	93	147	130	88	148	124	84
1940	172	160	93	157	139	89	156	132	85
1941	187	171	91	168	149	89	169	144	85
1942	201	187	93	184	165	90	183	159	87
1943	207	190	92	189	168	89	189	165	87
1944	210	193	92	193	172	89	194	167	86
1945	208	195	94	191	176	92	196	175	89
1946	229	207	90	206	185	90	215	183	85
1947	264	237	90	239	216	90	247	210	85
1948	289	259	90	260	235	90	269	228	85
1949	307	275	90	277	247	89	280	239	85

Källa: Sammandrag. VFA.

Anm. 1: Dyrtilstillägg ingår ej 1920-1922.

2: 1920 och 1945 avses 3 kv.

Tabell 56. *Kompetensgruppernas storleksutveckling. Samliga verkstäder.*

År	Antal arbetare					Summa	Y	T	%		Summa
	Y	T	G	Övr.	G				Övr.		
1920	2 749	3 540	1 399	3 886	11 574	24	31	12	33	100	
1921	1 860	1 925	797	1 485	6 067	31	32	13	24	100	
1922	1 475	512	344	583	2 914	51	17	12	20	100	
1923	1 697	865	344	663	3 569	47	24	10	19	100	
1924	2 195	1 614	415	1 101	5 325	41	30	8	21	100	
1925	2 676	2 598	645	1 641	7 560	35	34	9	22	100	
1926	2 487	2 227	681	1 482	6 877	36	32	10	22	100	
1927	2 538	2 129	711	1 536	6 914	37	31	10	22	100	
1928	2 885	2 886	830	2 425	9 026	32	32	9	27	100	
1929	3 297	3 562	1 026	3 001	10 886	30	33	9	28	100	
1930	3 802	3 585	1 134	2 951	11 472	33	31	10	26	100	
1931	3 322	2 525	1 008	1 905	8 760	38	29	12	21	100	
1932	2 686	2 118	793	1 633	7 230	37	29	11	23	100	
1933	2 832	1 967	742	1 576	7 117	40	28	10	22	100	
1934	2 779	2 476	979	2 072	8 306	33	30	12	25	100	
1935	3 202	2 842	1 082	2 421	9 547	34	30	11	25	100	
1936	3 410	3 177	1 237	2 718	10 542	32	30	12	26	100	
1937	4 086	4 264	1 657	3 946	13 953	29	31	12	28	100	
1938	4 149	4 575	1 760	4 040	14 524	29	31	12	28	100	
1939	4 062	4 462	1 902	3 803	14 229	29	31	13	27	100	
1940	4 159	4 520	1 895	4 065	14 639	28	31	13	28	100	
1941	4 592	4 703	1 913	4 427	15 635	29	31	12	28	100	
1942	4 516	4 025	1 931	3 878	14 350	32	28	13	27	100	
1943	4 862	4 404	2 037	4 376	15 679	31	28	13	28	100	
1944	5 363	4 464	2 155	4 561	16 543	32	28	13	27	100	
1945	5 792	5 283	2 435	4 073	17 583	33	30	14	23	100	
1946	6 633	5 359	2 681	4 203	18 876	35	29	14	22	100	
1947	6 819	5 464	2 753	4 222	19 258	36	28	14	22	100	
1948	6 617	5 672	3 002	4 327	19 618	34	29	15	22	100	
1949	6 634	5 338	2 907	3 914	18 793	35	28	16	21	100	

Källa: Sammandrag. VFA.

Anm. 1: Till gruppen «övriga» har räknats överåriga och minderåriga män samt kvinnor. I kompetenshänseende kan dessa huvudsakligen räknas till icke-yrkesarbetare.

2: 1920 och 1945 avses 3 kv.

Tabell 57. *Förändringar i arbetarstammen 1920-1922. Samliga verkstäder.*

År	Antal arbetare					Summa	Y	T	%		Summa
	Y	T	G	Övr.	G				Övr.		
1920	2 257	2 826	1 210	3 207	9 500	24	30	12	34	100	
1922	1 456	507	341	578	2 882	50	18	12	20	100	
1922 i % av 1920	65	18	28	18	30						

Källa: Sammandrag. VFA.

Anm. 1: Samma verkstäder ingår vid båda undersökningstillfällena.

Tabell 58. Förändringar i arbetarstammen 1930-1933. Samtliga verkstäder.

År	Antal arbetare					Summa	% Övr.				
	Y	T	G	Övr.	Y		T	G	Övr.	Summa	
1930	3 699	3 547	1 119	2 878	11 243	33	31	10	26	100	
1933	2 822	1 967	704	1 548	7 041	40	28	10	22	100	
1933 i % av 1930	76	55	63	54	63						

Källa: Sammandrag. VFA.

Anm. 1: Samma verkstäder ingår vid båda undersökningstillfällena.

Tabell 59. Kompetensgruppernas storleksutveckling. Större verkstäder.

År	Antal arbetare					Summa	% Övr.				
	Y	T	G	Övr.	Y		T	G	Övr.	Summa	
1920	1 677	2 559	1 052	2 580	7 868	21	33	13	33	100	
1921	1 460	1 832	737	1 296	5 325	28	34	14	24	100	
1922	1 129	473	305	478	2 385	47	20	13	20	100	
1923	1 250	790	301	538	2 879	43	27	11	19	100	
1924	1 626	1 320	343	827	4 116	40	32	8	20	100	
1925	2 150	2 297	572	1 351	6 370	34	36	9	21	100	
1926	2 058	2 156	627	1 237	6 078	34	36	10	20	100	
1927	2 069	1 998	658	1 208	5 933	35	34	11	20	100	
1928	2 320	2 731	766	1 978	7 795	30	35	10	25	100	
1929	2 704	3 314	932	2 532	9 482	28	35	10	27	100	
1930	3 183	3 315	1 007	2 401	9 906	32	34	10	24	100	
1931	2 766	2 249	833	1 467	7 315	38	31	11	20	100	
1932	2 190	1 839	647	1 281	5 957	37	31	11	21	100	
1933	2 392	1 692	624	1 244	5 952	40	28	11	21	100	
1934	2 339	2 163	846	1 683	7 031	33	31	12	24	100	
1935	2 743	2 422	923	1 943	8 031	34	30	12	24	100	
1936	2 985	2 628	1 031	2 158	8 802	34	30	12	24	100	
1937	3 607	3 571	1 409	3 121	11 708	31	30	12	27	100	
1938	3 603	3 880	1 499	3 142	12 124	30	32	12	26	100	
1939	3 491	3 637	1 632	2 691	11 451	30	32	14	24	100	
1940	3 558	3 671	1 582	3 019	11 830	30	31	13	26	100	
1941	3 973	3 964	1 609	3 411	12 957	31	31	12	26	100	
1942	3 873	3 221	1 594	2 641	11 329	34	29	14	23	100	
1943	4 132	3 447	1 642	2 911	12 132	34	28	14	24	100	
1944	4 499	3 321	1 754	3 225	12 799	35	26	14	25	100	
1945	4 678	3 741	1 908	2 565	12 892	36	29	15	20	100	
1946	5 437	3 499	2 076	2 578	13 590	40	26	15	19	100	
1947	5 473	3 396	2 031	2 578	13 478	41	25	15	19	100	
1948	5 396	3 848	2 266	2 880	14 390	37	27	16	20	100	
1949	5 539	3 986	2 245	2 756	14 526	38	27	16	19	100	

Källa: Verkstadssammandrag. VFA.

Anm. 1: 1920 och 1945 avses 3 kv.

Tabell 60. Förändringar i arbetarstammen 1920-1922. Större verkstäder.

År	Antal arbetare				Summa	Y	T	G	%		Summa
	Y	T	G	Övr.					Övr.	Summa	
1920	1 677	2 559	1 052	2 580	7 868	21	33	13	33	100	
1922	1 129	473	305	478	2 385	47	20	13	20	100	
1922 i % av 1920	67	18	29	19	30						

Källa: Verkstadssammandrag. VFA.

Anm. 1: Samma verkstäder ingår vid båda undersökningstillfällena.

Tabell 61. Förändringar i arbetarstammen 1930-1933. Större verkstäder.

År	Antal arbetare				Summa	Y	T	G	%		Summa
	Y	T	G	Övr.					Övr.	Summa	
1930	3 183	3 315	1 007	2 401	9 906	32	34	10	24	100	
1933	2 392	1 692	624	1 244	5 952	40	28	11	21	100	
1933 i % av 1930	75	51	62	52	60						

Källa: Verkstadssammandrag. VFA.

Anm. 1: Samma verkstäder ingår vid båda undersökningstillfällena.

Tabell 62. *Kompetensgruppernas storleksutveckling. Mindre verkstäder.*

År	Antal arbetare					Y	T	%		Summa
	Y	T	G	Övr.	Summa			G	Övr.	
1920	1 072	981	347	1 306	3 706	29	27	9	35	100
1921	400	93	60	189	742	54	13	8	25	100
1922	346	39	39	105	529	66	7	7	20	100
1923	447	75	43	125	690	65	11	6	18	100
1924	569	294	72	274	1 209	47	24	6	23	100
1925	526	301	73	290	1 190	44	25	6	25	100
1926	429	71	54	245	799	54	9	7	30	100
1927	469	131	53	328	981	48	13	5	34	100
1928	565	155	64	447	1 231	46	13	5	36	100
1929	593	248	94	469	1 404	42	18	7	33	100
1930	619	270	127	550	1 566	40	17	8	35	100
1931	556	276	175	438	1 445	39	19	12	30	100
1932	496	279	146	352	1 273	39	22	11	28	100
1933	440	275	118	332	1 165	38	24	10	28	100
1934	440	313	133	389	1 275	35	25	10	30	100
1935	459	420	159	478	1 516	30	28	10	32	100
1936	425	549	206	560	1 740	24	32	12	32	100
1937	479	693	248	825	2 245	21	31	11	37	100
1938	546	695	261	898	2 400	23	29	11	37	100
1939	571	825	270	1 112	2 778	20	30	10	40	100
1940	601	849	313	1 046	2 809	22	30	11	37	100
1941	619	739	304	1 016	2 678	23	28	11	38	100
1942	643	804	337	1 237	3 021	21	27	11	41	100
1943	730	957	395	1 465	3 547	21	27	11	41	100
1944	864	1 143	401	1 336	3 744	23	30	11	36	100
1945	1 114	1 542	527	1 508	4 691	24	33	11	32	100
1946	1 196	1 860	605	1 625	5 286	23	35	11	31	100
1947	1 346	2 068	722	1 644	5 780	23	36	13	28	100
1948	1 221	1 824	736	1 447	5 228	23	35	14	28	100
1949	1 095	1 352	662	1 158	4 267	26	32	15	27	100

Källa: Verkstadssammanhang, VFA.

Anm. 1: Alla förändringar i verkstadsurvalet återfinnes bland de mindre verkstäderna. Det mest iögonfallande exemplet är Nordiska Kullager AB, vars siffror ingår 1920, 1924 och 1925 och starkt inverkar på dessa års kompetensstruktur.

Tabell 63. *Förändringar i arbetarstammen 1920-1922. Mindre verkstäder.*

År	Antal arbetare					Summa	Y	T	%		Summa
	Y	T	G	Övr.	Summa				G	Övr.	
1920	580	303	158	627	1 668	35	18	9	38	100	
1922	327	34	36	100	497	66	7	7	20	100	
1922 i % av 1920	56	11	23	16	30						

Källa: Verkstadssammanhang, VFA.

Anm. 1: Samma verkstäder ingår vid båda undersökningstillfällena.

Tabell 64. Förändringar i arbetarstammen 1930-1933. Mindre verkstäder.

År	Antal arbetare					Summa	Y	T	G	% Övr.	Summa
	Y	T	G	Övr.	Övr.						
1930	516	232	112	477	1 337	39	17	8	36	100	
1933	430	275	80	304	1 089	40	25	7	28	100	
1933 i % av 1930	83	119	71	64	81						

Källa: Verkstadssammandrag. VFA.

Anm. 1: Samma verkstäder ingår vid båda undersökningstillfällena.

Tabell 65. Antal frånräknade arbetare vid jämförelser 1920-1922 och 1930-1933.

År	Y	T	G	Övr.	Summa
1920	492	678	189	679	2 038
1922	19	5	3	5	32
1930	103	38	15	67	223
1933	10	—	38	28	76

Källa: Verkstadssammanhang. VFA.

Anm. 1: Vilka de frånräknade verkstäderna är framgår av tabell 44.

Tabell 66. Kompetensgruppernas storleksutveckling vid AB Volvo.

År	Antal arbetare					År	Antal arbetare				
	Y	T	G	Övr.	Summa		Y	T	G	Övr.	Summa
1927	11	58	—	16	85	1939	17	385	79	229	710
1928	13	52	—	22	87	1940	13	366	90	183	652
1929	18	85	7	45	155	1941	10	209	91	81	391
1930	18	101	18	48	185	1942	10	189	88	78	365
1931	15	107	20	48	190	1943	9	233	91	61	394
1932	15	126	30	43	214	1944	10	358	123	92	583
1933	9	123	27	44	203	1945	10	402	139	70	621
1934	10	139	25	52	226	1946	13	543	185	104	845
1935	13	170	33	71	287	1947	13	635	251	125	1 024
1936	13	192	45	88	338	1948	14	522	215	104	855
1937	11	253	57	145	466	1949	13	536	201	106	856
1938	10	232	67	148	457						

Källa: Verkstadssammandrag. VFA.

Tabell 67. *Kompetensgruppernas storleksutveckling vid Nordiska Kullager AB.*

År	Antal arbetare				Summa
	Y	T	G	Övr.	
1920	186	649	156	556	1 547
1924	47	190	27	62	326
1925	76	233	26	77	412

Källa: Verkstadssammandrag. VFA.

Tabell 68. *Kompetensgruppernas storleksutveckling. Mindre verkstäder utom Nordiska Kullager AB och AB Volvo.*

År	Antal arbetare					Summa	Y	T	%		Summa
	Y	T	G	Övr.	G				Övr.		
1920	886	332	191	750	2 159	41	15	9	35	100	
1921	400	93	60	189	742	54	13	8	25	100	
1922	346	39	39	105	529	66	7	7	20	100	
1923	447	75	43	125	690	65	11	6	18	100	
1924	522	104	45	212	883	59	12	5	24	100	
1925	450	68	47	213	778	58	9	6	27	100	
1926	429	71	54	245	799	54	9	7	30	100	
1927	458	73	53	312	896	51	8	6	35	100	
1928	552	103	64	425	1 144	48	9	6	37	100	
1929	575	163	87	424	1 249	46	13	7	34	100	
1930	601	169	109	502	1 381	44	12	8	36	100	
1931	541	169	155	390	1 255	43	14	12	31	100	
1932	481	153	116	309	1 059	46	14	11	29	100	
1933	431	152	91	288	962	45	16	9	30	100	
1934	430	174	108	337	1 049	41	17	10	32	100	
1935	446	250	126	407	1 229	36	21	10	33	100	
1936	412	357	161	472	1 402	29	26	11	34	100	
1937	468	440	191	680	1 779	26	25	11	38	100	
1938	536	463	194	750	1 943	27	24	10	39	100	
1939	554	440	191	883	2 068	27	21	9	43	100	
1940	588	483	223	863	2 157	27	23	10	40	100	
1941	609	530	213	935	2 287	27	23	9	41	100	
1942	633	615	249	1 159	2 656	24	23	9	44	100	
1943	721	724	304	1 404	3 153	23	23	10	44	100	
1944	854	785	278	1 244	3 161	27	25	9	39	100	
1945	1 104	1 140	388	1 438	4 070	27	28	10	35	100	
1946	1 183	1 317	420	1 521	4 441	27	30	9	34	100	
1947	1 333	1 433	471	1 519	4 756	28	30	12	30	100	
1948	1 207	1 302	521	1 343	4 373	27	30	12	31	100	
1949	1 082	816	461	1 052	3 411	32	24	13	31	100	

Källa: Verkstadssammandrag. VFA.

Anm. 1: 1920 och 1945 avses 3 kv.

Tabell 69. Lön i relation till ålder. Manliga arbetare i åldern 21-59 år. Öre/tim.

Ålder Ålders- klass		21-25	26-30	31-35	36-40	41-45	46-50	51-55	56-59	Tot.
		1	2	3	4	5	6	7	8	
1920	Götav.	182	194	226	201	195	220	193	181	196
	Ros.	126	207	165	—	—	163	189	172	159
	SKF.	156	176	177	176	174	165	160	149	171
	Y.	196	195	214	210	207	226	201	188	205
	T.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	G.	159	175	173	174	166	155	163	159	168
	Tot.	167	182	190	184	181	193	178	172	180
1922	Götav.	122	133	138	130	129	133	125	123	130
	Ros.	—	105	112	98	108	—	136	—	113
	SKF.	111	126	124	132	124	128	120	106	123
	Y.	125	136	139	134	131	146	134	134	135
	T.	117	123	125	130	128	124	125	122	122
	G.	—	112	121	114	112	105	108	96	110
	Tot.	121	130	135	129	127	132	125	120	128
1930	Götav.	127	139	145	149	149	149	141	136	142
	Ros.	117	129	129	139	136	138	131	—	132
	SKF.	118	128	125	133	140	137	126	125	130
	Y.	133	145	149	151	155	153	149	143	149
	T.	122	133	131	135	138	136	133	128	131
	G.	123	123	122	122	122	126	118	116	122
	Tot.	124	135	138	141	144	144	135	130	137
1933	Götav.	115	125	134	137	137	139	135	130	132
	Ros.	106	127	132	128	137	135	111	100	124
	SKF.	118	127	134	136	143	135	131	129	134
	Y.	121	131	141	144	147	144	141	138	141
	T.	114	122	124	133	135	137	127	118	126
	G.	114	122	118	119	121	115	113	110	118
	Tot.	115	126	134	136	139	137	132	129	132
1938	Götav.	137	147	154	158	160	155	159	157	152
	Ros.	127	142	135	143	160	137	129	146	139
	SKF.	129	140	150	152	154	157	152	146	146
	Y.	143	152	161	165	166	164	162	162	160
	T.	134	144	150	152	153	151	155	151	145
	G.	122	134	139	140	143	142	140	136	137
	Tot.	133	145	152	155	158	156	155	150	150

Ålders- klass		1	2	3	4	5	6	7	8	Tot.
Med dyrtidstillägg										
1944	Götav.	189	205	209	210	214	214	206	209	208
	Ros.	176	176	193	197	187	193	192	189	186
	SKF.	170	183	190	192	200	201	193	195	189
	Y.	189	202	209	214	215	213	209	214	210
	T.	179	193	196	196	204	205	195	195	193
	G.	168	178	190	194	200	197	188	184	187
	Tot.	180	194	201	205	209	209	199	202	200
Med dyrtidstillägg										
1949	Götav.	274	292	299	304	301	303	303	296	297
	Ros.	263	271	270	256	265	260	259	273	266
	SKF.	256	261	272	273	272	267	284	272	269
	Y.	280	294	303	302	307	311	311	297	302
	T.	262	270	278	277	286	278	286	290	276
	G.	258	257	269	270	268	261	260	256	264
	Tot.	267	278	287	288	290	288	294	283	285
Utan dyrtidstillägg										
1944	Götav.	158	174	178	179	183	183	175	178	177
	Ros.	147	147	164	168	158	164	163	160	157
	SKF.	140	153	160	162	170	171	163	165	159
	Y.	158	171	178	183	184	182	178	183	179
	T.	148	162	165	165	173	174	164	164	162
	G.	137	147	159	163	169	166	157	153	156
	Tot.	149	163	170	174	178	178	168	171	169
Utan dyrtidstillägg										
1949	Götav.	235	253	260	265	262	264	264	257	258
	Ros.	227	235	234	220	229	224	223	237	230
	SKF.	218	223	234	235	234	229	246	234	231
	Y.	242	256	265	264	269	273	273	259	264
	T.	224	232	240	239	248	240	248	252	238
	G.	220	219	231	232	230	223	222	218	226
	Tot.	229	240	249	250	252	250	256	245	247

Källa: Individualstatistik. VFA.

Anm. 1: Lön med dyrtidstillägg är uträknad genom tillägg av verkstadens tillägg enligt verkstadssammandragen. För de skilda kompetensgrupperna och totalraden har verkstädernas dyrtidstillägg vägts samman efter antalet arbetare i urvalet, och det erhållna örestalet har adderats. Siffrorna är följande:

1944	Götav.	31	Y	31	Tot.	31
	Rosengr.	29	T	31		
	SKF	30	G	31		
1949	Götav.	39	Y	38	Tot.	38
	Rosengr.	36	T	38		
	SKF	38	G	38		

Tabell 70. Standardavvikelse för medellön. Öre/tim.

Ålders- klass		1	2	3	4	5	6	7	8	Tot.
1920	Götav.	35	31	72	53	33	75	27	40	49
	Ros.	12	—	31	—	—	64	14	29	43
	SKF.	26	22	29	26	32	22	29	24	28
	Y.	43	29	52	44	23	70	25	33	47
	T.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	G.	26	23	28	30	30	31	26	38	28
	Tot.	34	26	50	38	34	66	31	38	39
1922	Götav.	17	15	21	22	17	27	20	19	20
	Ros.	—	7	—	—	—	—	33	—	22
	SKF.	7	10	10	9	28	16	8	19	17
	Y.	20	16	21	21	23	25	21	16	21
	T.	12	9	14	18	14	5	8	15	13
	G.	—	8	12	11	11	5	12	6	12
	Tot.	17	15	20	20	22	25	20	20	20
1930	Götav.	15	19	20	19	23	23	19	18	21
	Ros.	14	11	9	21	—	16	28	—	19
	SKF.	10	14	14	16	22	16	16	16	17
	Y.	16	20	20	17	24	20	15	9	20
	T.	13	16	16	16	13	12	12	20	16
	G.	12	13	13	14	15	16	18	10	14
	Tot.	14	18	20	19	23	21	21	18	20
1933	Götav.	15	16	18	20	17	19	11	15	19
	Ros.	13	19	15	21	8	14	—	—	19
	SKF.	17	17	26	21	39	19	19	17	25
	Y.	16	16	19	22	36	17	11	13	23
	T.	15	16	16	12	13	15	15	10	17
	G.	5	17	9	14	11	11	16	9	13
	Tot.	15	17	20	21	29	19	16	17	22
1938	Götav.	15	16	18	18	18	17	16	15	18
	Ros.	15	12	18	19	8	28	—	5	18
	SKF.	17	18	12	18	16	15	17	16	19
	Y.	17	15	15	14	16	14	12	14	16
	T.	14	17	14	16	13	12	8	8	16
	G.	14	14	16	18	13	17	24	15	18
	Tot.	16	17	17	19	17	16	17	16	19
1944	Götav.	27	27	23	26	28	18	19	19	25
	Ros.	17	18	17	16	21	18	23	25	20
	SKF.	18	18	27	17	19	22	17	22	23
	Y.	34	31	25	22	31	19	16	16	26
	T.	20	16	16	26	16	16	19	15	20
	G.	17	18	32	17	20	24	19	23	26
	Tot.	25	25	26	25	27	20	19	21	26
1949	Götav.	35	25	30	27	27	31	30	37	33
	Ros.	26	28	20	29	32	45	26	23	28
	SKF.	30	25	35	24	32	31	46	29	33
	Y.	31	24	20	25	25	27	18	22	28
	T.	35	26	34	27	29	28	48	22	33
	G.	30	27	38	26	32	35	33	44	46
	Tot.	35	29	35	30	33	36	37	34	37

Källa: Individualstatistik. VFA.

Anm. 1: För åldersklassernas gränser, se tabell 69.

Tabell 71. Antal utvalda arbetare inom åldersklasserna. Medelålder.

Ålders- klass		1	2	3	4	5	6	7	8	Tot.	Medel- ålder. Klass.
1920	Götav.	74	48	30	19	16	18	14	17	236	
	Ros.	6	1	3	—	—	4	3	2	19	
	SKF.	82	112	77	43	34	13	13	7	381	
	Y.	35	46	47	17	18	19	12	11	205	
	T.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	G.	127	115	63	45	32	16	18	15	431	
	Tot.	162	161	110	62	50	35	30	26	636	3,1
1922	Götav.	38	47	32	23	20	15	21	13	209	
	Ros.	—	3	1	1	1	—	2	—	8	
	SKF.	3	10	8	6	10	3	5	3	48	
	Y.	20	38	30	18	20	10	15	6	157	
	T.	21	19	6	6	5	4	5	6	72	
	G.	—	3	5	6	6	4	8	4	36	
	Tot.	41	60	41	30	31	18	28	16	265	3,7
1930	Götav.	89	147	148	84	66	43	26	13	616	
	Ros.	3	4	4	5	1	4	5	—	26	
	SKF.	51	70	70	82	73	30	19	16	411	
	Y.	21	66	107	83	69	44	22	11	423	
	T.	107	131	82	65	50	19	10	9	473	
	G.	15	24	33	23	21	14	18	9	157	
	Tot.	143	221	222	171	140	77	50	29	1 053	3,5
1933	Götav.	55	62	118	83	53	45	21	18	455	
	Ros.	6	5	4	3	3	3	1	1	26	
	SKF.	20	18	31	54	44	46	24	12	249	
	Y.	12	33	94	74	53	49	22	19	356	
	T.	66	40	42	43	34	28	19	6	278	
	G.	3	12	17	23	13	17	5	6	96	
	Tot.	81	85	153	140	100	94	46	31	730	4,0
1938	Götav.	104	151	108	128	102	75	40	15	723	
	Ros.	9	6	7	6	4	2	1	3	38	
	SKF.	90	65	66	67	53	65	42	30	478	
	Y.	33	82	69	85	90	68	38	16	481	
	T.	135	102	80	73	40	50	27	16	523	
	G.	35	38	32	43	29	24	18	16	235	
	Tot.	203	222	181	201	159	142	83	48	1 239	3,7
1944	Götav.	74	124	109	123	104	102	57	48	741	
	Ros.	12	9	11	6	4	5	4	3	54	
	SKF.	83	110	70	52	49	53	56	49	522	
	Y.	40	100	94	89	86	100	50	49	608	
	T.	108	98	53	51	42	44	38	29	463	
	G.	21	45	43	41	29	16	29	22	246	
	Tot.	169	243	190	181	157	160	117	100	1 317	4,0
1949	Götav.	123	123	116	113	139	110	97	56	877	
	Ros.	12	11	10	6	9	4	8	9	69	
	SKF.	72	94	87	96	70	75	47	58	599	
	Y.	54	91	83	103	86	78	80	57	632	
	T.	135	97	75	74	68	65	43	32	589	
	G.	18	40	55	38	64	46	29	34	324	
	Tot.	207	228	213	215	218	189	152	123	1 545	4,2

Källa: Individualstatistik. VFA.

Anm. 1: För åldersklassernas gränser, se tabell 69.

Tabell 72. Lön i relation till ålder. Manliga arbetare i åldern 21-59 år.
Åldersklassernas lön i relation till lönen för samtliga arbetare. Procent.

	Åldersklass							
	1	2	3	4	5	6	7	8
a) <i>Alla arbetare</i>								
1920	93	101	105	102	101	107	99	96
1922	95	102	105	101	99	103	98	94
1930	91	99	101	103	105	105	99	95
1933	87	95	102	103	105	104	100	98
1938	89	97	101	103	105	104	103	100
1944	90	97	101	103	105	105	100	101
1949	94	98	101	101	102	101	103	99
b) <i>Götaverken</i>								
1920	93	99	115	103	99	112	98	92
1922	94	102	106	100	99	102	96	95
1930	89	98	102	105	105	105	99	96
1933	87	95	102	104	104	105	102	98
1938	90	97	101	104	105	102	105	103
1944	91	99	101	101	103	103	99	101
1949	92	98	101	102	101	102	102	100
c) <i>SKF</i>								
1920	91	103	104	103	102	96	94	87
1922	90	102	101	107	101	104	98	86
1930	91	98	96	102	108	105	97	96
1933	88	95	100	101	107	101	98	96
1938	88	96	103	104	105	108	104	100
1944	90	97	101	102	106	106	102	103
1949	95	97	101	101	101	99	106	101
d) <i>Yrkesarbetare</i>								
1920	96	95	104	102	101	110	98	92
1922	93	101	103	99	97	108	99	99
1930	89	97	100	101	104	103	100	96
1933	86	93	100	102	104	102	100	98
1938	89	95	101	103	104	103	101	101
1944	90	96	100	102	102	101	100	102
1949	93	97	100	100	102	103	103	98
e) <i>Tempoarbetare</i>								
1920	—	—	—	—	—	—	—	—
1922	96	101	102	107	105	102	102	100
1930	93	102	100	103	105	104	102	98
1933	90	97	98	106	107	109	101	94
1938	92	99	103	105	106	104	107	104
1944	93	100	102	102	106	106	101	101
1949	95	98	101	100	104	101	104	105

	Åldersklass							
	1	2	3	4	5	6	7	8
f) <i>Grovarbetare</i>								
1920	95	105	103	104	99	92	97	95
1922	—	102	110	104	102	95	98	87
1930	101	101	100	100	100	103	97	95
1933	97	103	100	101	103	97	96	93
1938	89	98	101	102	104	104	101	99
1944	90	95	102	104	107	105	101	98
1949	98	97	102	102	102	99	99	97
g) <i>Utan dyrtidstillägg 1944</i>								
Götav.	89	98	101	101	103	103	99	101
Rosengr.	94	94	104	107	101	104	104	102
SKF	88	96	101	102	107	108	103	104
Y	88	96	99	102	103	102	99	102
T	91	100	102	102	107	107	101	101
G	88	94	102	104	108	106	101	98
Totalt	88	96	101	103	105	105	99	101
h) <i>Utan dyrtidstillägg 1949</i>								
Götav.	91	98	101	103	102	102	102	100
Rosengr.	99	102	102	96	100	97	97	103
SKF	94	97	101	102	101	99	107	101
Y	92	97	100	100	102	103	103	98
T	94	97	101	100	104	101	104	106
G	97	97	102	103	102	99	98	96
Totalt	93	97	101	101	102	101	104	99

Källa: Tabell 69.

Anm. 1: För åldersklassernas gränser, se tabell 69.

Tabell 73. *Under- och överåriga arbetare. Antal i relation till samtliga. Lön i relation till lönen för arbetare i åldern 21-59 år. Män.*

År	Åldersklass	Antal	%	Öre/tim.	%
1920	-17	1 428	13	109	57
	18-20	1 474	13	151	79
	60-	467	4	153	81
	21-59			190	100
	Samtliga	11 057	100		
1921	-17	409	7	100	57
	18-20	490	8	141	80
	60-	397	7	147	84
	21-59			176	100
	Samtliga	5 878	100		

År	Åldersklass	Antal	%	Öre/tim.	%
1922	-17	141	5	64	52
	18-20	190	7	93	76
	60-	239	8	103	84
	21-59			123	100
	Samtliga	2 901	100		
1923	-17	159	5	58	48
	18-20	185	5	89	73
	60-	264	8	107	88
	21-59			122	100
	Samtliga	3 514	100		
1924	-17	329	6	57	46
	18-20	321	6	88	72
	60-	297	6	108	88
	21-59			123	100
	Samtliga	5 171	100		
1925	-17	515	7	58	47
	18-20	507	7	89	72
	60-	332	5	112	91
	21-59			123	100
	Samtliga	7 273	100		
1926	-17	393	6	61	48
	18-20	452	7	89	70
	60-	293	4	113	89
	21-59			127	100
	Samtliga	6 533	100		
1927	-17	423	6	58	45
	18-20	492	7	90	70
	60-	280	4	115	90
	21-59			128	100
	Samtliga	6 573	100		
1928	-17	752	9	57	44
	18-20	747	9	90	70
	60-	295	4	118	91
	21-59			129	100
	Samtliga	8 395	100		
1929	-17	895	9	62	48
	18-20	1 047	10	90	69
	60-	300	3	118	91
	21-59			130	100
	Samtliga	10 124	100		
1930	-17	911	8	63	47
	18-20	1 153	11	94	71
	60-	323	3	121	91
	21-59			133	100
	Samtliga	10 908	100		

År	Åldersklass	Antal	%	Öre/tim.	%
1931	-17	495	6	59	44
	18-20	673	8	95	70
	60-	273	3	124	92
	21-59			135	100
	Samtliga	8 296	100		
1932	-17	379	6	57	45
	18-20	508	8	86	68
	60-	255	4	117	92
	21-59			127	100
	Samtliga	6 739	100		
1933	-17	394	6	51	40
	18-20	502	8	86	67
	60-	253	4	119	92
	21-59			129	100
	Samtliga	6 690	100		
1934	-17	591	8	59	46
	18-20	549	7	89	69
	60-	257	3	121	94
	21-59			129	100
	Samtliga	7 631	100		
1935	-17	677	8	56	43
	18-20	688	8	91	69
	60-	264	3	125	95
	21-59			131	100
	Samtliga	8 755	100		
1936	-17	762	8	56	42
	18-20	860	9	92	70
	60-	297	3	127	96
	21-59			132	100
	Samtliga	9 743	100		
1937	-17	1 248	10	60	45
	18-20	1 326	10	98	74
	60-	330	3	129	97
	21-59			133	100
	Samtliga	12 911	100		
1938	-17	1 209	9	69	47
	18-20	1 273	10	107	73
	60-	346	3	141	97
	21-59			146	100
	Samtliga	13 312	100		
1939	-17	942	7	68	46
	18-20	1 296	10	106	71
	60-	334	3	143	96
	21-59			149	100
	Samtliga	12 998	100		

År	Åldersklass	Antal	%	Utan dyrtidstillägg		Med dyrtidstillägg	
				Öre/tim.	%	Öre/tim.	%
1940	-17	959	7	70	47	71	47
	18-20	1 429	11	111	75	113	75
	60-	396	3	150	101	153	101
	21-59			148	100	151	100
Samtliga		13 358	100				
1941	-17	1 069	8	70	44	75	44
	18-20	1 550	11	113	72	121	71
	60-	411	3	153	97	166	97
	21-59			158	100	171	100
Samtliga		14 238	100				
1942	-17	1 053	8	72	45	83	45
	18-20	1 009	8	109	69	126	68
	60-	439	3	154	97	181	97
	21-59			159	100	186	100
Samtliga		12 973	100				
1943	-17	1 238	9	69	43	81	42
	18-20	800	6	104	65	123	64
	60-	485	3	158	98	188	98
	21-59			161	100	191	100
Samtliga		13 831	100				
1944	-17	984	7	73	44	85	44
	18-20	1 018	7	113	68	132	68
	60-	535	4	160	97	190	97
	21-59			165	100	195	100
Samtliga		14 519	100				
1945	-17	981	6	77	47	89	46
	18-20	937	6	120	73	139	71
	60-	586	4	164	99	194	99
	21-59			165	100	195	100
Samtliga		16 014	100				
1946	-17	843	5	85	47	97	46
	18-20	1 133	7	134	74	153	72
	60-	678	4	177	97	207	98
	21-59			182	100	212	100
Samtliga		17 327	100				
1947	-17	760	4	108	51	121	49
	18-20	1 063	6	160	76	182	74
	60-	773	4	202	96	237	97
	21-59			210	100	245	100
Samtliga		17 632	100				

År	Åldersklass	Antal	%	Utan dyrtidstillägg		Med dyrtidstillägg	
				Öre/tim.	%	Öre/tim.	%
1948	-17	817	5	123	53	137	51
	18-20	1 036	6	179	78	203	76
	60-	848	5	222	97	259	97
	21-59			230	100	267	100
	Samtliga	17 992	100				
1949	-17	710	4	126	51	141	50
	18-20	910	5	189	77	213	75
	60-	908	5	233	95	270	95
	21-59			246	100	283	100
	Samtliga	17 407	100				

Källa: Sammandrag. VFA.

Anm. 1: 1920 och 1945 avses 3 kv., 1949 1 kv.

2: Dyrtidstillägg beräknat enligt följande procenttal: 14-15 år: 30%, 16-17 år: 45%, 18-20 år: 65%. (Tabell 43, Anm. 3.)

Tabell 74. Under- och överåriga arbetare. Lön i relation till lönen för arbetare i åldern 21-59 år. Götaverken, Rosengrens och SKF tillsammans. Män.

År Ålder	1921		1922		1930		1933	
	öre/tim.	%	öre/tim.	%	öre/tim.	%	öre/tim.	%
-17	97	54	64	50	66	48	51	39
18-20	137	76	95	74	97	71	91	69
60-	145	81	110	85	124	91	122	92
21-59	180	100	129	100	137	100	132	100

År Ålder	1938		1944		1949	
	öre/tim.	%	öre/tim.	%	öre/tim.	%
-17	71	47	89	45	141	49
18-20	108	72	137	69	208	73
60-	145	96	193	97	274	96
21-59	151	100	200	100	285	100

Källa: Individualstatistik och verkstadssammandrag. VFA.

Tabell 75. *Lön i relation till ålder. Manliga arbetares lön i relation till lönen för arbetare i åldern 21-59 år. Götaverken, Rosengrens och SKF tillsammans. Procent.*

År Ålder	1920	1922	1930	1933	1938	1944	1949
-17	57	50	48	39	47	45	49
18-20	79	74	71	69	72	69	73
21-25	93	94	91	87	88	90	94
26-30	101	101	99	95	96	97	97
31-35	106	105	101	102	101	101	101
36-40	102	100	103	103	103	103	101
41-45	101	98	105	105	105	105	102
46-50	107	102	105	104	103	105	101
51-55	99	97	99	100	103	100	103
56-59	96	93	95	98	99	101	99
60-	86	85	91	92	96	97	96

Källa: Tabeller 69 och 74 samt individualstatistik och verkstadssammanhang. VFA.

Anm. 1: Verkstadssammandragens medelvärden används utom 1920 och 1949, då urvalsundersökningens medelvärde används.

Tabell 76. Lön i relation till ålder. Lönen för 16-, 17-, 18-, 19- och 20-åringar i relation till manliga arbetare i åldern 21-59 år. Procent.

År	20 år	19 år	18 år	17 år	16 år
1920	86	81	74	69	63
1921	87	81	76	67	60
1922	82	79	68	61	50
1923	82	75	66	57	47
1924	81	74	63	54	47
1925	83	76	65	54	48
1926	84	72	62	55	47
1927	78	73	63	54	44
1928	78	74	61	50	45
1929	80	72	60	54	48
1930	80	71	63	55	46
1931	80	72	61	51	43
1932	79	69	59	51	44
1933	78	66	58	48	38
1934	78	71	60	53	45
1935	82	72	62	51	44
1936	79	73	61	52	42
1937	83	75	65	54	44
1938	84	76	65	55	44
1939	83	74	64	54	44
1940	86	77	66	56	44
1941	85	73	64	52	42
1942	80	72	62	49	41
1943	76	72	61	50	42
1944	83	71	62	51	44
1945	81	75	65	54	46
1946	83	75	70	54	45
1947	84	80	67	58	50
1948	84	77	69	60	52
1949	84	77	68	55	50

Källa: Verkstadssammandrag. VFA.

Tabell 77. Antal under- och överåriga arbetare i relation till samtliga arbetare vid Götaverken, Rosengrens och SKF. Män. Procent.

År	Götaverken			Rosengrens			SKF		
	-17	18-20	60-	-17	18-20	60-	-17	18-20	60-
1920	11	12	5	26	14	3	8	10	2
1922	6	6	9	11	18	8	2	1	4
1930	9	8	3	18	21	4	6	10	2
1933	7	6	3	7	16	4	3	5	3
1938	9	7	3	15	8	4	7	10	2
1944	6	7	3	20	7	5	6	7	5
1949	4	4	5	7	5	5	2	4	8

Källa: Individualstatistik och verkstadssammandrag. VFA.

Tabell 78. Sysselsättning bland underåriga män vid Götaverken.

Ar	17 år och yngre										18-20 år					
	1920	1921	1922	1930	1933	1938	1944	1949	1920	1921	1922	1930	1933	1938	1944	1949
1 Verktygsarbetare	7					1			5					2	1	
2 Maskinuppsättare						1						1				
3 Provare etc						1						1		1		
4 Filare etc	15	13	2	1		36	10	6	8	12	1	19	1	29	33	8
5 Elektriska						11	1	3	8	8	1	2		10	7	15
6 Lödare etc	11	5	1	1		53	36	29	14	27	9	32		48	56	14
7 Maskinarbetare	8	24	4	1		9	9	9	9	7	9	9		3	18	2
8 Smeder	2	2	2	2		77	24	15	77	41	18	43		52	51	33
9 Plåtslagare	78	65	24	154	68	158	24	3	1	3	3	5		2	17	
10 Pannplåtslagare	2	2	4			10			5	4	5					
11 Kopparslagare	9	4	4													
12 a Bleckslagare						6		3								
b Tunnpåtslagare						19			15	10	6	25	2	33	3	
13 Rörlagare	3					34	22	2	17	6	1	11		16	19	12
14 Gjuteriarbetare	8	2	1	3	1	2	2	2			2			1		
15 Modellsnickare																
16 a Vagns- och fartygssnickare								3		1				1	2	
b Möbelsnickare						1								1	1	
c Maskinsnickare									2	1	1	1		12		2
d Andra sn.-arb.	4	3	1			6	1	1						2		2
17 Fartygstimmermän								1								
18 Andra timmermän																
19 Målare						2								1		
20 Murare																
21 Elektromontörer	12	7	1	2		3	10	19	8	14	9	1		15	28	30
22 Maskinkötare														2		1
23 Läringar	10	5	4	133	86				13	9	2	120	114			
24 a Förrådsarbetare	3	1	1	1	1	3	2	1		1		3		2	1	3
b Vakter																
c Transportarb.												6		1	2	1
d Arbetskarlar	1										1					
25 Andra arbetare	1	8	13	9		65	45	4	4	2	19	16		11	67	55
26 Springpojkar	2	22	16	20	25	52	66	56	1	1	2	2	2	1	4	4
Totalt	176	161	74	330	181	395	246	188	186	146	78	297	172	305	291	209

Källa: Individualstatistik. VFA.

Tabell 79. Sysselsättning bland underdriga män vid SKF.

År	17 år och yngre							18-20 år								
	1920	1921	1922	1930	1933	1938	1944	1949	1920	1921	1922	1930	1933	1938	1944	1949
1 Verktogsarbetare	2							1	4	1	1			2		1
2 Maskinuppsättare	1															
3 Provare etc	2			7	4	24	8	4	3	2	2	15	10	31	9	7
4 Filar etc	1	4				3	4		4					3	1	5
5 Elektriska	2	3				2	3							1	3	
6 Lödare etc	4	11		9	2	13	15	2	15	21	7	5	26	20	12	
7 Maskinarbetare	120	44		71	9	163	88	26	203	105	168	37	253	119	58	
8 Smeder	1								1	1	2					
9 Plåtslagare						4	2							2	1	
10 Pannplåtslagare																
11 Kopparslagare																
12 a Bleckslagare														1		
b Tunnpåtslagare																
13 Rörarbetare						3								1	1	
14 Gjuteriarbetare																
15 Modellsnickare														2		
16 a Vagns- och fartygssnickare																
b Möbelsnickare																
c Maskinsnickare																
d Andra snick.arb.	1	1				2	1							1		
17 Fartygstimmermän																
18 Andra timmermän																
19 Målare																
20 Murare																
21 Elektromotörer			1	4		3	1					6	2	5	1	1
22 Maskinkötare								1								
23 a Lärningar	3			15	1	4				1		17	3	13		
b Valsverksarb.						1								1		
24 a Förrädsarbetare	4	5		8	1	9	16	2	4	2	4	2	1	20	9	4
b Vakter									3							
c Transportarb.	2	2		2	1	3	3		1			2	1	8	7	3
d Arbetskarlar	1	2		2	1	3			6	2		4		9		
25 Andra arbetare	12	21		36	11	8	45	29		10	2	17	7	11	23	50
26 Springpojkar	29	23	3	17	40	14				1		6		1		
Totalt	185	117	4	152	46	284	200	65	245	150	2	240	72	391	195	141

Källa: Individualstatistik, VFA.

Tabell 80. Sysselsättning bland överåriga män vid Götaverken och SKF.

Ar	Götaverken							SKF								
	1920	1921	1922	1930	1933	1938	1944	1949	1920	1921	1922	1930	1933	1938	1944	1949
1 Verktogsarbetare	2					2	1	1			1	3	4	3	3	1
2 Maskinuppsättare																
3 provare etc	3	2	1	3	1	4	6	17				5	5	23	42	23
4 fillare etc	7	13	11	3	3	4	15	18				1	2	2	9	8
5 elektriska																
6 lödare etc		4	1		1	1	2	5				3	3	4	5	5
7 Maskinarbetare	10	13	11	12	9	11	10	18	4	2	2	2	3	11	24	70
8 Smeder	6	6	3	5	5	3	3	4	1	1	1	1	1	1	2	2
9 Plåtslagare	5	9	6	10	16	15	12	30								
10 Panncplåtslagare	7	6	1	6	3	2	8	8								
11 Kopparslagare	2	1														
12 a Bleckslagare														1		
b Tunncplåtslagare																
13 Rörarbetare						3	7	7								
14 a Gjuteriarbetare	11	9	4	17	8	7	8	13	2	2		1				
15 Modellsnickare	4	5	5	4	2	1	1	1					1			
16 a Vagns- och fartygssn.																
b Möbelsnickare	6			3		2	4	4								
c Maskinsnickare			1		2	2	1	3								1
d Andra sn.-arb.		5	3	2	3	3	1	1	3	4		4	1	2	1	8
17 Fartygstimmermän	19	18	11	9	7	7	5	13								
18 Andra timmermän				2	1											
19 a Målare					2	1	2	3								
20 Murare		1	1						1	1	1	1	1			
21 Elektromontörer																
22 Maskinkötare		3	3	7	5	4	8	7	3	3	2	4	6	2	2	3
23 a Kabelarb.																
b Valsverksarb.																
24 a Förrädsarb.	1	5	4	1	3	4	6	9	2	1	1		4	5	16	19
b Vakter	1	6	6	7	2	2						2	1		2	9
c Transportarb.	1	8	1	8	4	9	19	45	2	2	2			1	34	59
d Arbetskarlar		21	21	10	10	16			19	20	3	16	12	12		
25 Andra arbetare	4	11	24	8	5	10	17	15	3	1	1	1	1	2	7	11
Totalt	88	146	118	117	92	113	137	226	40	38	10	43	45	71	147	220

Källa: Individualstatistik. VFA.

Tabell 81. *Antal kvinnliga arbetare fördelade på åldersklasser samt i jämförelse med samliga arbetare.*

År	Kvinnliga arbetare				Summa	Samtliga arbetare	Andel kvinnor %
	-17	18-20	21-59	60-			
1920	92	137	288	—	517	11 574	4
1921	19	28	142	—	189	6 067	3
1922	1	1	11	—	13	2 914	0
1923	1	10	44	—	55	3 569	2
1924	17	33	104	—	154	5 325	3
1925	45	69	173	—	287	7 560	4
1926	59	81	204	—	344	6 877	5
1927	52	73	216	—	341	6 914	5
1928	144	154	333	—	631	9 026	7
1929	103	249	410	—	762	10 886	7
1930	48	159	357	—	564	11 472	5
1931	22	90	352	—	464	8 760	5
1932	18	67	406	—	491	7 230	7
1933	8	40	379	—	427	7 117	6
1934	62	127	486	—	675	8 306	8
1935	66	202	523	1	792	9 547	8
1936	48	179	571	1	799	10 542	8
1937	115	267	658	2	1 042	13 953	7
1938	121	304	754	3	1 182	14 494	8
1939	123	295	810	3	1 231	14 229	9
1940	68	289	921	3	1 281	14 639	9
1941	53	340	1 001	3	1 397	15 635	9
1942	58	234	1 084	1	1 377	14 350	10
1943	192	433	1 224	4	1 853	15 684	12
1944	186	466	1 369	3	2 024	16 543	12
1945	57	288	1 224	—	1 569	17 583	9
1946	40	192	1 317	—	1 549	18 876	8
1947	47	129	1 448	2	1 626	19 258	8
1948	55	136	1 434	1	1 626	19 618	8
1949	49	91	1 244	2	1 386	18 793	7

Källa: Sammandrag VFA.

Anm. 1: 1945 avses 3 kv., 1949 2 kv.

Tabell 82. Lön för kvinnliga arbetare i relation till lönen för manliga arbetare.
Övertim och procent.

År	Alla till VF anslutna verkstäder.								
	-17 år			18-20 år			21-59 år		
	Män	Kv.	%	Män	Kv.	%	Män	Kv.	%
1920	109	92	84	151	97	64	190	107	56
1921	100	84	84	141	100	71	176	108	61
1922	64	40	63	93	71	76	123	69	56
1923	58	56	97	89	68	76	122	74	61
1924	57	53	93	88	68	77	123	75	61
1925	58	50	86	89	70	79	123	76	62
1926	61	53	87	89	71	80	127	80	63
1927	58	49	84	90	71	79	128	79	62
1928	57	48	84	90	73	81	129	81	63
1929	62	51	82	90	73	81	130	83	64
1930	63	58	92	94	82	87	133	93	70
1931	59	48	81	95	92	97	135	104	77
1932	57	52	91	86	83	97	127	97	76
1933	51	53	104	86	81	94	129	108	84
1934	59	69	117	89	82	92	129	106	82
1935	56	65	116	91	91	100	131	106	81
1936	56	50	89	92	93	101	132	108	82
1937	60	54	90	98	91	93	133	108	81
1938	69	56	81	107	102	95	146	118	81
1939	68	48	71	106	94	89	149	119	80
1940	71	67	94	113	97	86	151	123	81
1941	75	70	93	121	105	87	171	134	78
1942	83	73	88	126	113	90	186	144	77
1943	81	78	96	123	110	89	191	145	76
1944	85	95	112	132	120	91	195	146	75
1945	89	88	99	139	125	90	195	147	75
1946	97	107	110	153	130	85	212	152	72
1947	121	127	105	182	154	85	245	175	71
1948	137	143	104	203	167	82	267	184	69
1949 2 kv.	141	141	100	213	182	85	283	200	71
1 kv.	136	138	101	206	174	84	277	194	70

Källa: Sammandrag. VFA.

Anm. 1: 1920 och 1945 avses 3 kv.

Tabell 84. Lönestrukturen för verkstadsarbetare vid till VF anslutna verkstäder i Sverige. Procent.

År	Kompetens			Ålder				Kön	
	Män i åldern 21-59 år			Män				Åldern 21-59 år	
	Y	T	G	21-59	14-17	18-20	60-	Män	Kvinnor
1920	100	91	84	100	51	75	78	100	61
1921	100	94	84	100	48	72	82	100	64
1922	100	93	83	100	47	70	83	100	67
1923	100	92	83	100	46	69	84	100	69
1924	100	91	83	100	45	71	85	100	69
1925	100	92	83	100	47	71	87	100	69
1926	100	93	82	100	48	70	86	100	70
1927	100	92	82	100	47	69	87	100	70
1928	100	92	82	100	44	70	87	100	71
1929	100	90	81	100	45	71	87	100	70
1930	100	90	81	100	45	71	88	100	72
1931	100	90	82	100	43	69	88	100	74
1932	100	90	84	100	41	67	88	100	74
1933	100	91	84	100	40	67	91	100	75
1934	100	92	84	100	45	67	91	100	74
1935	100	91	84	100	39	68	93	100	74
1936	100	90	84	100	41	69	94	100	74
1937	100	90	82	100	42	70	95	100	73
1938	100	89	82	100	44	72	96	100	74
1939	100	89	81	100	42	71	96	100	74
1940	100	89	81	100	42	70	94	100	70
1941	100	88	81	100	40	71	96	100	68
1942	100	89	81	100	37	67	96	100	66
1943	100	88	80	100	40	70	102	100	68
1944	100	89	81	100	38	66	94	100	65
1945	100	91	85	100	40	69	96	100	66
1946	100	90	83	100	39	69	94	100	65
1947	100	90	84	100	42	71	92	100	66
1948	100	90	84	100	43	71	92	100	65
1949	100	90	83	100	42	70	91	100	66

Källa: Sammandrag VFA.

Anm. 1: Åren 1920 och 1945 avses 3 kv.

Tabell 85. Lönestrukturen för verkstadsarbetare vid till VF anslutna verkstäder i Göteborg. Procent.

År	Kompetens			Ålder				Kön	
	Män i åldern 21-59 år			Män				Åldern 21-59 år	
	Y	T	G	21-59	14-17	18-20	60-	Män	Kvinnor
1920	100	90	82	100	57	80	81	100	56
1921	100	94	82	100	57	80	84	100	61
1922	100	93	83	100	52	76	84	100	56
1923	100	94	84	100	48	73	88	100	61
1924	100	90	83	100	46	72	88	100	61
1925	100	88	83	100	47	72	91	100	62
1926	100	89	82	100	48	70	89	100	63
1927	100	87	83	100	45	70	90	100	62
1928	100	88	81	100	44	70	91	100	63
1929	100	86	82	100	48	69	91	100	64
1930	100	87	82	100	47	71	91	100	70
1931	100	90	84	100	44	70	92	100	77
1932	100	90	84	100	45	68	92	100	76
1933	100	90	85	100	40	67	92	100	84
1934	100	91	86	100	46	69	94	100	82
1935	100	90	85	100	43	69	95	100	81
1936	100	89	85	100	42	70	96	100	82
1937	100	88	85	100	45	74	97	100	81
1938	100	89	85	100	47	73	97	100	81
1939	100	91	86	100	46	71	96	100	80
1940	100	91	86	100	47	75	101	100	81
1941	100	90	85	100	44	71	97	100	78
1942	100	91	86	100	45	68	97	100	77
1943	100	90	86	100	42	64	98	100	76
1944	100	91	87	100	44	68	97	100	75
1945	100	91	90	100	46	71	99	100	75
1946	100	89	89	100	46	72	98	100	72
1947	100	91	89	100	49	74	97	100	71
1948	100	90	89	100	51	76	97	100	69
1949	100	90	87	100	50	75	95	100	71

Källa: Verkstadssammandrag. VFA.

Anm. 1: 1920 och 1945 avses 3 kv.

Tabell 86. Lönestrukturen för verkstadsarbetare vid till VF anslutna verkstäder i Stockholm med omnejd. Procent.

År	Kompetens			Ålder				Kön	
	Män i åldern 21-59 år			Män				Åldern 21-59 år	
	Y	T	G	21-59	14-17	18-20	60-	Män	Kvinnor
1920	100	89	84	100	52	77	82	100	57
1921	100	93	83	100	50	74	86	100	60
1922	100	93	84	100	48	74	85	100	65
1923	100	92	81	100	47	72	89	100	67
1924	100	91	83	100	47	73	86	100	68
1925	100	92	84	100	49	72	88	100	68
1926	100	94	82	100	51	72	87	100	69
1927	100	93	83	100	51	70	87	100	68
1928	100	93	82	100	48	72	88	100	69
1929	100	92	83	100	45	71	88	100	68
1930	100	91	84	100	47	72	90	100	67
1931	100	92	82	100	44	70	88	100	68
1932	100	93	86	100	42	68	89	100	67
1933	100	93	85	100	42	67	91	100	66
1934	100	93	85	100	39	66	92	100	67
1935	100	92	90	100	39	64	94	100	66
1936	100	92	86	100	41	64	95	100	66
1937	100	91	82	100	43	67	97	100	66
1938	100	91	80	100	44	70	97	100	68
1939	100	91	80	100	45	69	98	100	67
1940	100	90	79	100	44	70	97	100	66
1941	100	90	79	100	41	69	97	100	63
1942	100	88	78	100	38	64	97	100	59
1943	100	87	76	100	39	63	97	100	58
1944	100	89	77	100	39	63	96	100	59
1945	100	89	79	100	41	68	96	100	60
1946	100	89	78	100	43	66	96	100	61
1947	100	91	79	100	44	72	93	100	63
1948	100	92	78	100	44	72	92	100	64
1949	100	90	78	100	43	70	92	100	65

Källa: Sammandrag. VFA.

Anm. 1: Åren 1920 och 1945 avses 3 kv.

Anm. 2: För över- och underåriga män 1948 och 1949 har utnyttjats siffror för ortsgrupp 5, vari ingår, förutom Stockholm med omnejd, Luleå och Sundsvall.

Tabell 87. Lönestrukturen för verkstadsarbetare vid till VF anslutna verkstäder i Malmö med Limhamn. Procent.

År	Kompetens			Ålder				Kön	
	Män i åldern 21-59 år			Män				Åldern 21-59 år	
	Y	T	G	21-59	14-17	18-20	60-	Män	Kvinnor
1920	100	95	82	100	51	79	77	100	53
1921	100	97	84	100	49	74	83	100	51
1922	100	101	80	100	46	66	80	100	59
1923	100	104	80	100	40	65	82	100	58
1924	100	98	81	100	43	73	83	100	61
1925	100	93	82	100	45	72	87	100	59
1926	100	90	83	100	42	70	85	100	58
1927	100	92	81	100	46	69	87	100	59
1928	100	91	81	100	43	72	89	100	58
1929	100	90	80	100	41	72	87	100	53
1930	100	87	80	100	40	71	88	100	54
1931	100	88	82	100	40	62	89	100	55
1932	100	93	84	100	37	59	85	100	54
1933	100	97	85	100	34	62	88	100	56
1934	100	92	88	100	36	68	88	100	56
1935	100	86	85	100	38	66	92	100	56
1936	100	87	82	100	39	66	94	100	56
1937	100	86	82	100	38	69	94	100	56
1938	100	88	82	100	39	70	95	100	55
1939	100	87	82	100	39	69	96	100	57
1940	100	86	81	100	40	71	96	100	55
1941	100	87	82	100	38	70	97	100	55
1942	100	85	81	100	34	64	99	100	50
1943	100	85	81	100	36	63	97	100	48
1944	100	87	80	100	34	64	95	100	51
1945	100	88	83	100	39	65	98	100	54
1946	100	87	83	100	37	68	96	100	53
1947	100	87	84	100	41	69	93	100	56
1948	100	87	83	100	42	70	89	100	55
1949	100	89	83	100	44	72	90	100	58

Källa: Sammandrag. VFA.

Anm. 1: Åren 1920 och 1945 avses 3 kv.

Tabell 88. Lönestrukturen för verkstadsarbetare vid till VF anslutna verkstäder i Eskilstuna med Skogstorp. Procent.

År	Kompetens			Ålder				Kön	
	Män i åldern 21-59 år			Män				Åldern 21-59 år	
	Y	T	G	21-59	14-17	18-20	60-	Män	Kvinnor
1920	100	86	83	100	52	73	77	100	49
1921	100	87	82	100	51	75	82	100	44
1922	100	91	83	100	50	77	80	100	37
1923	100	89	80	100	48	68	80	100	46
1924	100	86	75	100	47	71	82	100	47
1925	100	86	77	100	46	70	86	100	52
1926	100	88	81	100	46	67	86	100	56
1927	100	88	81	100	46	63	88	100	59
1928	100	88	81	100	44	65	87	100	58
1929	100	86	79	100	45	66	88	100	60
1930	100	86	77	100	45	66	89	100	58
1931	100	88	80	100	44	65	90	100	61
1932	100	89	82	100	45	65	92	100	64
1933	100	88	83	100	42	64	93	100	64
1934	100	87	82	100	41	65	91	100	63
1935	100	86	79	100	44	65	92	100	62
1936	100	88	81	100	46	66	93	100	62
1937	100	87	80	100	48	71	94	100	61
1938	100	88	80	100	46	71	94	100	63
1939	100	90	82	100	45	70	94	100	62
1940	100	89	79	100	46	72	93	100	60
1941	100	90	82	100	42	71	93	100	57
1942	100	91	80	100	39	69	93	100	55
1943	100	90	80	100	42	67	92	100	53
1944	100	91	79	100	41	69	91	100	56
1945	100	92	85	100	43	70	92	100	59
1946	100	93	83	100	44	71	92	100	60
1947	100	94	86	100	46	75	90	100	61
1948	100	94	86	100	49	72	89	100	61
1949	100	95	86	100	48	71	89	100	62

Källa: Sammandrag. VFA.

Anm. 1: Åren 1920 och 1945 avses 3 kv.

Tabell 89. Antal arbetare vid till VF anslutna verkstäder i Sverige.

	Vuxna män			Underåriga män			Överåriga			Kvinnor		Summa
	Y	T	G	14-17	18-20	60-	14-17	18-20	21-59	60-		
1920	20953	12593	8664	7597	6669	3260	532	510	1765	34	62577	
1921	15014	7605	5269	2975	2809	2734	142	186	1018	32	37784	
1922	10857	4355	2931	1417	1374	1962	124	81	713	25	23839	
1923	14080	5971	4399	2271	1994	2322	211	197	989	21	32455	
1924	15494	7855	5274	3045	2418	2503	235	243	1148	26	38241	
1925	15961	10266	5966	3916	2826	2805	329	421	1588	53	43861	
1926	16663	10999	6215	4246	3211	2923	447	572	1913	55	47244	
1927	17234	10945	6469	3971	3515	3137	440	546	2021	49	48327	
1928	18820	12169	7281	4929	4545	3276	546	684	2302	48	54600	
1929	19489	14440	8125	5788	5315	3365	555	831	2504	47	60459	
1930	21161	15893	8818	6049	5832	3485	549	866	2710	56	65419	
1931	19913	13794	7859	4259	4073	3276	302	588	2419	48	57131	
1932	16937	12359	6654	3216	3751	2978	297	468	2359	49	48978	
1933	16876	12661	6255	2819	3606	2871	275	417	2338	45	48163	
1934	18100	15134	7432	4547	3985	3017	576	600	2720	47	56158	
1935	20358	17738	8849	6849	4849	3198	816	847	2941	42	66487	
1936	21692	20039	9301	7626	5805	3442	979	982	3248	43	73157	
1937	23409	24465	11585	9972	7869	3649	1377	1430	4013	45	87814	
1938	25488	25983	11553	9652	8362	3778	1223	1449	4337	59	91884	
1939	26072	27333	12824	9301	9706	3985	1198	1710	4984	68	97181	
1940	27857	29478	14839	9618	11682	4330	1039	1897	6095	70	106905	
1941	30258	31014	15220	9123	11377	4593	1212	1905	6496	67	111265	
1942	32010	33705	16307	10096	9987	5121	1568	2181	7934	82	119021	
1943	34689	37722	17038	9865	8206	5709	1620	2546	9487	80	126962	
1944	36184	38860	16814	8465	8568	6113	1185	2062	9601	77	127929	
1945	38255	43149	18087	8409	7603	6275	919	1628	10451	81	134857	
1946	40819	47062	19964	7907	9023	6880	797	1542	11736	90	145820	
1947	40322	47086	19460	7279	8256	7444	742	1209	11558	105	143461	
1948	41752	48777	20512	7871	7777	8062	756	1109	11424	114	148154	
1949	42368	50507	20046	7630	7607	8527	700	1052	11123	140	149700	

Källa: Sammandrag. VFA.

Anm. 1: Åren 1920 och 1945 avses 3 kv.

Tabell 90. Antal arbetare vid till VF anslutna verkstäder i Göteborg.

År	Vuxna män			Underåriga män Överåriga			Kvinnor				Summa
	Y	T	G	14-17	18-20	män 60-	14-17	18-20	21-59	60-	
1920	2749	3540	1399	1428	1474	467	92	137	288	—	11574
1921	1860	1925	797	409	490	397	19	28	142	—	6067
1922	1475	512	344	141	190	239	1	1	11	—	2914
1923	1697	865	344	159	185	264	1	10	44	—	3569
1924	2195	1614	415	329	321	297	17	33	104	—	5325
1925	2676	2598	645	515	507	332	45	69	173	—	7560
1926	2487	2227	681	393	452	293	59	81	204	—	6877
1927	2538	2129	711	423	492	280	52	73	216	—	6914
1928	2885	2886	830	752	747	295	144	154	333	—	9026
1929	3297	3562	1026	895	1047	300	103	249	410	—	10889
1930	3802	3585	1134	911	1153	323	48	159	357	—	11472
1931	3322	2525	1008	495	673	273	22	90	352	—	8760
1932	2686	2118	793	379	508	255	18	67	406	—	7230
1933	2832	1967	742	394	502	253	8	40	379	—	7117
1934	2779	2476	979	591	549	257	62	127	486	—	8306
1935	3202	2842	1082	677	688	264	66	202	523	1	9547
1936	3410	3177	1237	762	860	297	48	179	571	1	10542
1937	4086	4264	1657	1248	1326	330	115	267	658	2	13953
1938	4149	4575	1760	1209	1273	346	121	304	754	3	14494
1939	4062	4462	1902	942	1296	334	123	295	810	3	14229
1940	4159	4520	1895	959	1429	396	68	289	921	3	14639
1941	4592	4703	1913	1069	1550	411	53	340	1001	3	15635
1942	4516	4025	1931	1053	1009	439	58	234	1084	1	14350
1943	4862	4404	2037	1238	800	485	192	433	1224	4	15679
1944	5363	4464	2155	984	1018	535	186	466	1369	3	16543
1945	5792	5283	2435	981	937	586	57	288	1224	—	17583
1946	6633	5359	2681	843	1133	678	40	192	1317	—	18876
1947	6819	5464	2753	760	1063	773	47	129	1448	2	19258
1948	6617	5672	3002	817	1036	848	55	136	1434	1	19618
1949	6634	5338	2907	710	910	908	49	91	1244	2	18793

Källa: Sammandrag. VFA.

Anm. 1: Åren 1920 och 1945 avses 3 kv.

Tabell 91. Antal arbetare vid till VF anslutna verkstäder i Stockholm med omnejd.

År	Vuxna män			Underåriga män		Överåriga	Kvinnor				Summa
	Y	T	G	14-17	18-20	män 60-	14-17	18-20	21-59	60-	
1920	4603	2239	1584	1031	1074	692	135	147	871	13	12389
1921	3069	1052	831	393	354	577	48	80	550	15	6969
1922	2477	774	614	259	190	454	47	30	426	14	5285
1923	3351	1141	774	504	338	528	102	102	634	12	7486
1924	3954	1433	1025	671	470	603	96	116	701	15	9084
1925	4062	1829	1209	877	585	617	135	174	830	16	10334
1926	4441	2242	1372	1036	761	692	223	264	1054	19	12104
1927	4406	2204	1371	962	849	723	199	262	1138	17	12131
1928	4605	2184	1437	992	1004	755	161	273	1208	17	12636
1929	4520	2632	1625	1221	1133	743	187	303	1266	19	13649
1930	4920	2873	1809	1258	1261	736	251	427	1519	21	15075
1931	4421	2259	1549	853	938	657	132	280	1245	19	12353
1932	3299	1748	1247	540	636	501	128	189	1134	18	9440
1933	3073	1714	1076	431	578	448	115	167	1109	17	8728
1934	3071	2014	1172	695	576	389	179	190	1244	17	9547
1935	3446	2283	1296	1115	668	430	237	239	1357	16	11087
1936	3636	2658	1519	1251	869	521	309	316	1493	19	12591
1937	3946	3251	1881	1715	1350	586	497	520	1965	20	15731
1938	4574	3273	1851	1615	1402	618	451	517	2152	29	16482
1939	4769	3646	2028	1738	1736	670	447	704	2622	35	18395
1940	5100	4189	2332	1427	1911	738	285	616	2818	36	19452
1941	5514	3964	2310	1151	1697	778	224	441	2541	34	18654
1942	5931	4761	2421	1550	1658	907	417	619	3230	36	21530
1943	6594	5320	2636	1359	1444	1007	298	666	4049	33	23406
1944	6729	5321	2723	1063	1351	1088	144	454	3935	34	22842
1945	7022	6241	2933	1101	1267	1152	147	385	4720	36	25004
1946	7145	7430	3460	998	1442	1250	106	368	5224	44	27467
1947	6993	7529	3214	943	1311	1418	83	258	4713	48	26510
1948	7246	7872	3263	1022	1256	1554	93	190	4348	52	26896
1949	7026	8028	3128	856	1077	1657	91	169	3888	61	25981

Källa: Sammandrag. VFA.

Anm. 1: Åren 1920 och 1945 avses 3 kv.

Anm. 2: För över- och underåriga män 1948 och 1949 har utnyttjats siffror för ortsgroup 5, vari ingår, förutom Stockholm med omnejd, Luleå och Sundsvall.

Tabell 92. Antal arbetare vid till VF anslutna verkstäder i Malmö med Limhamn.

År	Vuxna män			Underåriga män			Överåriga				Summa
	Y	T	G	14-17	18-20	män 60-	14-17	18-20	21-59	60-	
1920	924	286	330	345	274	162	17	11	140	6	2495
1921	664	118	205	129	116	129	14	4	99	8	1486
1922	467	136	138	68	76	97	41	8	88	5	1124
1923	568	82	157	81	81	90	51	21	104	4	1239
1924	743	178	369	196	131	104	49	28	96	4	1898
1925	806	147	383	203	130	113	31	44	103	5	1965
1926	964	249	450	281	204	121	26	37	96	5	2433
1927	1088	168	558	287	242	123	29	35	103	6	2639
1928	1223	181	688	414	356	133	53	43	127	5	3223
1929	1130	353	776	434	355	122	82	43	140	4	3439
1930	1270	365	770	440	387	129	86	58	131	4	3640
1931	1193	347	725	370	351	130	27	64	125	3	3335
1932	953	253	363	186	210	104	13	48	125	3	2267
1933	833	207	298	158	206	78	12	35	132	3	1962
1934	1241	284	543	315	239	91	23	35	159	3	2933
1935	1423	334	751	530	254	106	44	42	168	3	3655
1936	1582	380	749	506	376	110	54	35	186	5	3983
1937	1648	451	955	559	472	114	64	32	188	5	4488
1938	1781	541	781	474	457	122	81	57	219	7	4520
1939	1921	624	976	470	553	120	44	68	216	6	4998
1940	1941	660	1310	469	622	139	20	71	276	6	5514
1941	2310	664	1373	461	631	157	14	44	190	8	5852
1942	2377	705	1205	474	515	180	37	47	325	8	5873
1943	2707	810	1168	504	390	207	12	56	443	9	6306
1944	2840	845	1205	405	444	231	6	32	380	7	6395
1945	2888	901	1558	392	427	249	15	23	417	9	6879
1946	3032	1078	1535	347	455	278	9	50	487	11	7282
1947	2851	1180	1684	264	489	360	7	14	343	13	7205
1948	2994	1188	1811	293	456	401	11	17	309	13	7493
1949	3057	1202	1928	338	418	415	6	10	267	15	7656

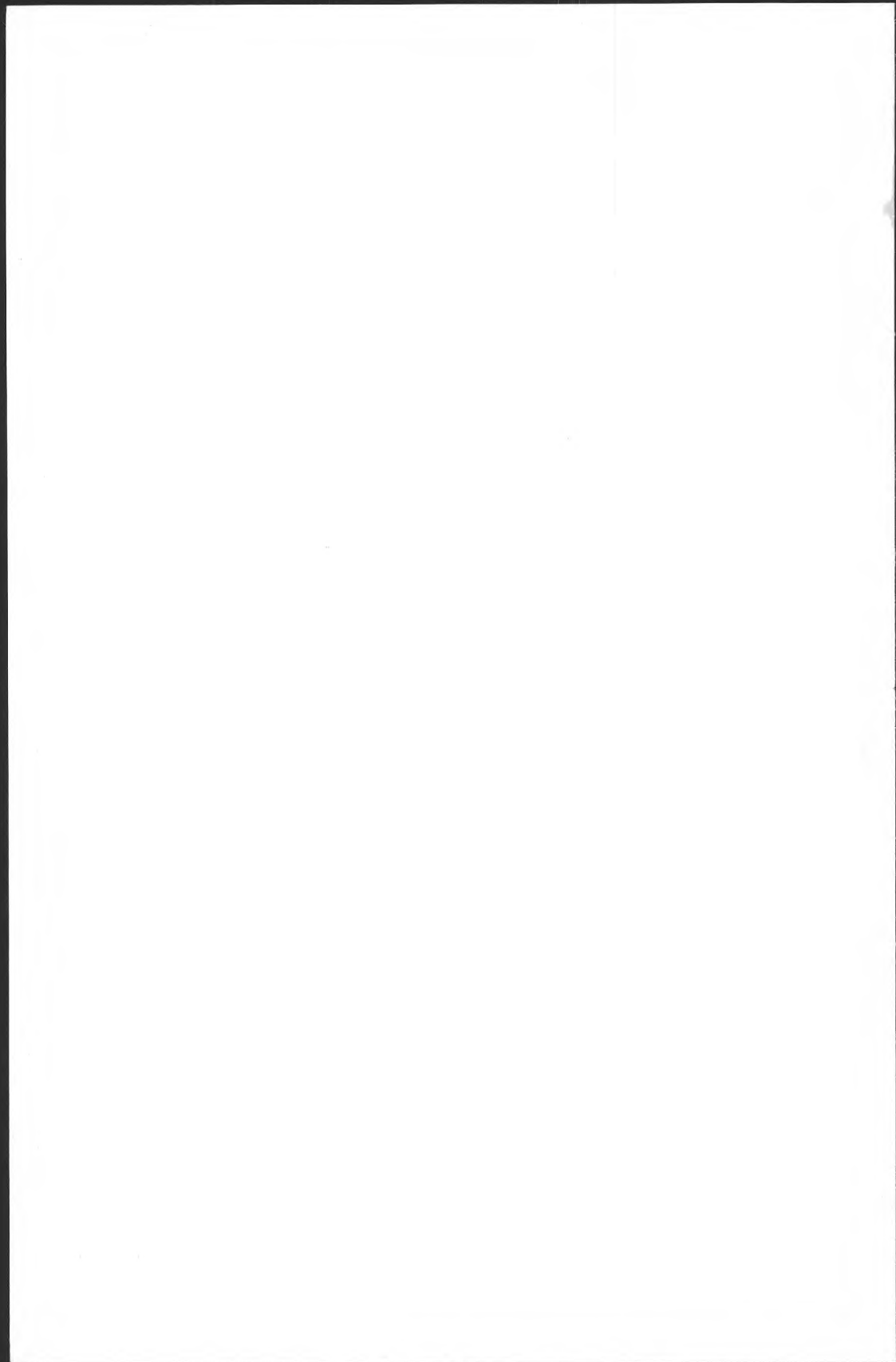
Källa: Sammandrag. VFA.

Tabell 93. Antal arbetare vid till VF anslutna verkstäder i Eskilstuna med Skogstorp.

År	Vuxna män			Underåriga män			Överåriga				Summa
	Y	T	G	14-17	18-20	män 60-	14-17	18-20	21-59	60-	
1920	767	677	367	312	228	167	19	18	70	5	2630
1921	622	530	217	135	132	156	5	9	44	1	1851
1922	690	541	205	115	109	125	3	3	43	1	1835
1923	529	393	173	104	83	99	9	5	40	1	1436
1924	633	640	216	161	132	127	16	23	50	1	1999
1925	1034	944	263	340	222	301	39	49	168	23	3383
1926	1077	1088	409	403	313	349	71	82	252	20	4064
1927	1061	1148	368	366	294	355	57	77	252	17	3995
1928	1051	1228	400	468	313	347	79	95	303	17	4301
1929	1150	1423	469	616	416	368	100	115	340	17	5014
1930	1147	1429	488	542	416	352	77	101	327	18	4897
1931	1032	1326	433	373	325	332	50	70	320	17	4278
1932	846	1336	375	277	336	324	28	71	318	19	3930
1933	907	1372	405	234	320	335	21	54	307	14	3969
1934	1207	1573	481	493	374	365	49	73	350	16	4981
1935	1264	1824	591	632	417	400	83	88	357	15	5671
1936	1403	1880	628	658	485	418	105	123	403	13	6116
1937	1392	2129	722	757	588	435	150	161	466	12	6812
1938	1406	2211	702	629	562	422	105	136	418	10	6601
1939	1380	2187	750	565	562	454	109	135	457	13	6612
1940	1476	2338	929	522	662	451	84	160	539	11	7172
1941	1473	2232	807	446	534	458	102	138	462	12	6664
1942	1578	2551	931	532	499	504	162	158	539	19	7473
1943	1655	2742	944	473	385	563	111	167	704	14	7758
1944	1624	2938	914	410	461	585	66	135	672	13	7818
1945	1751	3178	935	412	417	573	62	120	853	14	8315
1946	1820	3326	1014	318	487	625	45	112	939	18	8704
1947	1835	3040	846	306	379	653	46	73	932	24	8134
1948	1881	2991	899	296	361	706	31	52	898	22	8137
1949	1842	3212	876	292	387	709	39	69	1001	26	8453

Källa: Sammandrag. VFA.

*Meddelanden från
Ekonomisk-historiska institutionen vid
Göteborgs universitet*

1. *Sture Mårtenson*: Agiot under kreditsedelepoken 1789—1802. 1958.
2. *Marianne Nilsson*: Öresundstullsräkenskaperna som källa för fraktfarten genom Öresund under perioden 1690—1709. 1962.
3. *Rolf Adamson*: Den svenska järnhanterings finansieringsförhållanden. Förlagsinteckningar 1800—1884. 1963.
4. *Rolf Adamson*: De svenska järnbrukens storleksutveckling och avsättningsinriktning 1796—1860. 1963.
5. *Martin Fritz*: Gustaf Emil Broms och Norrbottens järnmalm. En studie i finansieringsproblematiken under exploateringstiden 1891—1903. 1965.
6. *Gertrud Wessberg*: Vänersjöfarten under 1800-talets förra hälft. 1966.
7. *Rolf Adamson*: Järnavsättning och bruksfinansiering 1800—1860. 1966.
8. *Sture Martinius*: Befolkningsrörlighet under industrialismens inledningskede i Sverige. 1967.
9. *Ingemar Nygren*: Svensk sparbanksutlåning 1820—1913. En analys av de större sparbankernas kreditgivning. 1967.
10. *Carin Sällström-Nygren*: Vattensågar och ångsågar i Norrland under 1800-talet. 1967.
11. *Martin Fritz*: Järnmalmproduktion och järnmalmemarknad 1883—1913. De svenska exportföretagens produktionsutveckling, avsättningsinriktning och skeppningsförhållanden. 1967.
12. *Martin Fritz*: Svensk järnmalmsexport 1883—1913. 1967.
13. *Gösta Lext*: Mantalsskrivningen i Sverige före 1860. 1968.
14. *Martin Fritz*: Kirunagruvornas arbetskraft 1899—1905. Rekrytering och rörlighet. 1969.
15. *Jan Kuuse*: Varaktiga konsumtionsvarors spridning 1910—1965. En indikator på välförhållanden i Sverige. 1969. (Akademiförlaget).
16. *Ingela Elison*: Arbetarrörelse och samhälle i Göteborg 1910—1922. 1970.
17. *Sture Martinius*: Agrar kapitalbildning och finansiering 1833—1892. 1970.
18. *Ingemar Nygren*: Västsvenska sparbankers medelsplacering 1820—1913.
19. *Ulf Olsson*: Lönepolitik och lönestruktur. Göteborgs verkstadsarbetare 1920—1949. 1970.

Pris kr. 20:—

GÖTEBORG 1970
ELANDERS BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG